REVISTA ISTORICĂ

Anul XV, N-le 7-9. Iulie-Septembre 1929.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE

N. IORGA

cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL:

N. Iorga : Cărți representative în viața omenirii :
III. Toison „d'or".
IV. Cronici englese despre lupta cu Franța.
V. O cronică sienesă.
VI. Viața lui Carlo Zeno.
VII. Condottierii : Viața lui Braccio di Montone.
Elena Eftimiu : O scrisoare a lui Ioan Vasilievici, Țarul Rusiei, către Ioan-Vodă cel Cumplit, Voevodul Moldovei (1574).
Eufrosina Dvoicenco : Influenta literaturii ruse asupra scriitorului Constantin Stamati.
N. Iorga : La chestia rurală supt Cuza-Vodă.
Virginia Vasiliu : Trei scrisori ale episcopului catolic de Bacău, Ioan Baptist Zamoyski.
A. Bitay : O știre privitoare la pribegia lui Constantin-Vodă Basarab Cîrnul.
N. Iorga : **Documente** : Inscripții.
Dări de samă și **Cronică** de *N. Iorga*.

1929
TIPOGRAFIA „DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul **30 Lei.**

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ
— DĂRI DE SAMĂ. DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —
PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

Anul al XV-lea, n-le 7-9. Iulie-Septembre 1929.

Cărţi representative din viaţa omenirii. — III.

III.

Toison „d'or"

Cavaleria de fapt era moartă. Spiritul ei putea să se strămute doar în domeniul cugetării, care-şi va avea în epoca modernă eroii, unii dintre ei aşa de mari! Cavaleria de formă, de petrecere, de pompă, element decorativ al unei vieţi de Curte, dominată de ideia Suveranului stăpîn peste oameni, averi şi gînduri, aceia îşi va găsi strălucita manifestare de cîţiva ani în reşedinţile lui Filip-cel-Bun, bogatul duce al Burgundiei, pregătindu-şi în aceste splendori ultima răsfrîngere de cavalerie aventuroasă, luptătoare, a lui Carol Cutezătorul, urmaşul lui Filip.

Descrierea acestor spectacole strălucite o găsim la Jean le Fèvre, senior de Saint Remy, de la Vacquerie, d'Avesne şi de Morienne, zis Toison d'or — ordin fundat la 1429 la căsătoria lui Filip cu Elisabeta de Portugalia —, consilier şi crainic, *roi d'armes* al ducelui.

El îşi face numai datoria, cînd vorbeşte de afaceri de onoare, ca aceia dintre ducele pe care-l serveşte şi Englesul duce de Glocester în 1425, de căsătoria în 1433 a lui Ludovic de Savoia cu Ana de Cipru la Chambéry, ca jutele ce precedă nunţile [1], cea din Brabant la 1430 [2], serbătoarea din 1431 [3], judecata de arme *(jugement d'armes)* din Arras [4], jutele portughese [5]. Cu cîtă plăcere va descrie el cortul de vînătoare al ducelui, „sala, capela, camera

[1] Ediţia „Societăţii pentru istoria Franciei", II, p. 175 şi urm.
[2] *Ibid.*, p. 182 şi urm.
[3] *Ibid.*, p. 199 şi urm.
[4] *Ibid.*, p. 321 şi urm.
[5] I, pp. 179-80, 205 şi urm.

www.dacoromanica.ro

de stat şi cea de dormit"[1], supeul în pădure, supt verdeaţă, cu *belles rainées de verdure*[2]! Serbările din 1433 sînt expuse cu deamănuntul, simţite, degustate. Mireasa vine cu unchiul ei, cardinalul de Cipru, doi cavaleri de frunte şi suita, în care şi marchisul de Saluzzo, „messire Loys de la Morée", contele de Geneva fiind „seigneur des nopces". La masă, după „entremetz" se presintă alături „cai meşteşugiţi" şi „cai adevăraţi" *(chevaulx de artifice, chevaulx à chevaucher),* în timp ce cîntă „lăutari din toate ţerile" *(ménestriers de divers pays).* Acele „entremetz" sînt de toate felurile pe care le poate iscodi o imaginaţie îndreptată acum spre navigaţii depărtate şi mari descoperiri. Pe mătasă, *soye vernal,* şi pe o „bature à façon de drap d'argent très richement fait", se văd corăbii cu pînze, complecte, trece o sirenă care cîntă, şi peştii împrejur, se zbuciumă un cal între doi valeţi *à façon d'olifant,* se înalţă un castel de lemn cu un nobil împodobit cu pene de păun pentru a înfăţişa pe zeul Amor: din arcul lui pleacă trandafiri albi şi roşii; se răpăd patru sălbateci, cari sprijină însă o grădină cu aceiaşi trandafiri, de cari nu se atinge un ţap sălbatec cu coarnele aurite, un vultur gonind porumbei[3]. Musica face să se audă cîntece felurite, unele de curte, altele de ţară, „ciobăneşti"[4]. Se danţează, şi *deux à deux.* Herolzii poartă nume exotice: Hermenie, Armenia, nume de floare: Rosmarin, rosmarin, vechi nume alegorice din romane: Humble Requeste, Doulce Pensée. Se strigă: *largesse,* cînd bani de aur se împart. Cu cîtă grijă descrie crainicul Curţii de Burgundia călătoria de peţire făcută în Portugalia de trimeşii ţerii sale pentru a cîştiga pe princesa Isabela cea „bună, cuminte şi plină de frumoase virtuţi", cealaltă peţire, portughesă, în Aragon, cu „doamnele şi domnişoarele îmbrăcate după moda de Aragon", serbările de Crăciun cu me-

[1] *Ibid.*, I, p. 202.

[2] *Ibid.*, p. 205.

[3] Entremetz d'une nef à voille, ...Un destrier amené par deux varletz à façon d'olifant et dessus un chastel de bois, là où il y avoit un gentilhomme, lequel avoit eiles de plumes de paon et ordonné à façon de Dieu d'amours ...Quatre hommes en forme d'hommes sauvages, lesquelz portoient ung jardin vert, plain de roses, et dedens ledit jardin avoit .j. bosquetin en vie, lequel avoit des cornes dorées d'or; *ibid.*, p. 295.

[4] Y eult moultes chançons chantées, tant de musicque que de bregierettes; *ibid.*, p. 297.

www.dacoromanica.ro

sele, steagurile, dănțurile și cîntecele, apoi nunta la Bruges în 1429, în presența a 2.000 de Portughesi: iarăși surprise ale închipuirii artistice-culinare: sălbateci călări pe purcei fripți, oi cu coarnele aurite, fără a uita pe bufona Curții: „Madame d'Or, une moult gracieuse folle“ [1]. „Toison d'or“ are grijă și de onoarea acestei clase pe care o servește, și el va însemna cum, pentru părăsirea cîmpului de luptă, i s'a luat seniorului de Montagu însemnele ordinului și el s'a dus, în desperarea lui, să moară la Ierusalim [2].

Jean Le Fèvre, născut în 1395 sau 1396, după mărturia unui contemporan, Jean de Wavrin [3], moare la 16 Iunie 1468 în Bourges. Cronica lui, începută foarte tărziu, cînd nu mai putea merge, ca odată, la regii de Aragon, Neapole, Sicilia, „devers les roys de Chastille, de Portugal, de Navare et de Grenades“, deci în „Spanii“ *(Espaignes)*, în Germania, Anglia și Scoția, „pe jos, călare ori în căruță“ [4], la șaizeci și șapte de ani, e dedicată lui Georges Chastelain pentru „nobles histoires et cronicques par luy faictes“ și e de fapt foarte dese ori numai o compilație din acesta, vestitul cronicar al Burgundiei, precum și din alți contemporani, din aceiași țară care a dat pe Olivier de la Marche, pe Monstrelet, pe Mathieu d'Escouchy. Forma o declară însuși a fi „grosolanul și asprul lui dialect picard“ [5].

De și-i place a da documente 'n întregime, ca procesul-verbal al adunării pentru pace din 1435 [6], și i se întîmplă să citeze pe Cicerone, „Tulles“, și pe Valeriu Maxim, care la el e „Valère le grant“ [7], de și-l interesează și planuri de guvern ca acela din „micul tratat al lui Jacques Petit“, care propune — încă de atunci! — o contribuție generală pe „fiecare măsură de pămînt“, fără deosebire, care s'ar chema *fonds de terre*, „funciarul“, precum și depositele grînelor, „hambarele de grîu și ovăs pentru folosul regelui“ [8],

[1] *Ibid.*, II, p. 150 și urm.

[2] P. 254 și urm.

[3] La pagina 265 Le Fèvre înseamnă moartea, în lupta de la Azincourt, a unui Jean de Wavrin și a fiului.

[4] Călătoria in Anglia, la 1435, II, p. 363 și urm., „à pied, à cheval, à cheriot“.

[5] „En mon gros et rude langaige picard“. El citează (p. 264) „les livres de ceulx qui en ont cronicques“.

[6] II, p. 305 și urm.

[7] *Ibid.*, pp. 92-2.

[8] Ung petit traictié de frère Jacques Petit... Entre lesquelz estoit que sur chacun arpent de terre fût imposé une ayde, qui seroit nommé fons de terre,

www.dacoromanica.ro

acest scriitor e un simplu. El citează proverbe populare: „cui i-i frică de frunze să nu meargă la pădure" *(qui a peur des fueilles, si ne voist point au bois)* [1]. Dar cunoaşte, natural, multele locuri pe care le-a străbătut şi-i place a vorbi despre cutremurul din „Castelongne", care e Catalonia, până la *Brachinone*-Barcelona şi la oraşul *Amer*, „fondée de par le roy Charles le Grant" [2]. Alături de biserică, de lumea oficială burgundă, el va taxà de „slabă pricepere" şi de „credinţă zburătăcită" părerea acelora cari văd în faptele Ioanei de Arc „lucruri minunate şi îngăduite de Dumnezeu" [3]. Şi tot aşa va condamna pe acel „cioban", „ung fol et innocent bregier", „ce meschant homme le bregies", acel *pastourel*, care, cum spune şi în cronici contemporane, s'a ridicat, cu Boussac şi Xantrailles, contra lui Arundel şi Talbot, căpeteniile Englesilor, perind poate înecat [4]. Ceia ce nu-l împiedecă de a primi ca autentice scrisori ca aceia a Sudanului, intitulat, bizar: „Baldadory, fils d'Aire, connestable de Jérico" [5]. Totuşi în partea care se vede a fi originală nu lipsesc pagini şi pasagii care au coloare şi vioiciune. Deocamdată subliniez rîndurile în care se înfăţişează Împăratul Sigismund, oaspetele de la 1416 al regelui Franciei, cu pălărie de Montauban" pe cap, la şea cu „une heucque noire", cu inscripţia „Dieu tout-puissant et misericorde" pusă pe harnaşament [6].

Ceia ce dă un interes deosebit părţii militare şi politice din cronica lui e că avem un martur al războaielor şi răscoalelor din Franţa la începutul secolului al XIV-lea care e din tabăra englesă, şi o spune, fără sfială, în credinţa că îndeplineşte o datorie de loialitate, un act de bun cavaler, sus şi tare.

El va împărtăşi deci punctul de vedere al Englesilor, pe care-l cunoaştem după cronicile lor puţine şi sărace asupra eroicei cariere a lui Henric al V-lea cel drept şi smerit. Din ele se vede convingerea adîncă despre dreptatea causei apărate de nevoie cu

---

et, pariellement, que en che royalme on ayt greniers de bleds et d'avoine au proufit du roy, et encore pluiseurs aultres choses; I, 52.

[1] II, p. 260.

[2] II, pp. 136-7.

[3] Legier entendement et créance voilage qui se sont faites à croire que les fais de la Pucelle étoient choses miraculeuses et permises de par Dieu.

[4] P. 263 şi urm.

[5] II, pp. 138-40.

[6] Son harnois, p. 278.

www.dacoromanica.ro

armele, încredințarea că a ramurii din Anglia e de drept Coroana franceză, că lupta care se dă, ca a lui Ștefan-cel-Mare pentru Pocuția, urmărește o moștenire datorită, că, după armistiții, provocația nu vine din Anglia, că victoriile, ca și ale lui Ștefan, sînt datorite lui Dumnezeu care știe ce se cuvine fiecăruia și ocrotirii sfinților protectori, de cari necontenit e vorba, Maica Domnului însăși, Sfîntul Petru, al cărui vasal e regatul, Sfîntul Gheorghe. E în atmosfera timpului acolo în Anglia acel misticism religios, acea crisă sinceră de conștiință necontenit cercetată, acea hotărâre de a înfrunta totul pentru o credință care se vede nu numai în predicația de oameni din mulțime a crezului creștin nou al lui Wyclef, ci și în devotamentul pentru această causă a unor nobili cari, ca John Oldcastle, al cărui proces ni s'a păstrat, închiși, chinuiți, amenințați cu moartea, răsping orice intervenție a autorității pământești, a Papei, episcopilor, călugărilor benedictini și franciscani, în legăturile directe dintre creștin și Dumnezeu.

Le Fèvre spune hotărât că el „a rămas cu Englesii", că a fost în ziua hotărîtoare a războiului lui Henric, „în tovărășia" regelui, acestuia [1]. E adevărat că pentru el „regele" e regele Franciei [2], dar și ducelui de Burgundia îi zice simplu: „le duc". Carol al VI-lea însă, cu „boala lui obișnuită" (*sa maladie accoustumée*) [3], nu-l interesează peste măsură. Reproduce, fără critică, titlul solemn pe care regina Isabela și-l dă în timpul nebuniei soțului ei: „Ysabel, par la grâce de Dieu royne de France, ayans, pour occupation (!) de monseur le roy, le gouvernement et administracion de ce royaulme, par l'ottroy inrévocable à nous sur ce fait par mon dit seigneur et son Grant Conseil" [4]. Începînd cu 1407 presintarea tragediei interne francese, el, Burgundul de aplecare și de serviciu, nu se sfiește a declara că uciderea ducelui de Orléans de către Ioan de Burgundia a fost „prin ispita diavolului" [5]. Dar el acusă pe ducele de Guienne, moștenitorul tronului, șeful parti-

[1] Quant à moy, je demouray avec les Anglois; p. 268. En la compaignie du roy d'Angleterre, comme j'estoye; p. 251. J'estoye de l'autre costé, des Anglois; p. 247. Depuis je oy dire; car j'estoye avec les Anglais; p. 248.

[2] Quant je parleray du roy de France, je le nommeray le Roy, tout seulement; p. 5.

[3] P. 68 (an. 1412).

[4] P. 318.

[5] Par la temptacion du Diable; p. 6.

www.dacoromanica.ro

dului anti-burgund, că, în 1415, a luat tesaurul tatălui său, spuind public că agonisita bogată a lui Carol al V-lea a fost risipită în Italia [1]. El nu urmăreşte cu invective pe oamenii bandei albe [2], pe *Erminacs* [3], dar înseamnă că, dacă regele a încercat, după omor, împăcarea moştenitorului ducelui Ludovic cu Ioan de Burgundia, mergînd pănă a spune: *je vous en prie,* aceştia au refusat: *mais les enfans d'Orléans ne respondirent mot.* Şi aici împăcarea, pusă la cale, în sfârşit, de cardinalul de Bar [4], *aduce bucurie poporului* [5]. Dar în curînd prinţii de Orléans, *les Orliennois,* cu ducii de Berri şi de Bourbon, pretind că regatul nu e bine guvernat şi se adună în arme, cerînd, în ciuda reginei, dreptate regelui şi provocînd pe ducele Ioan [6]. La Soissons, în 1414, aceşti adversari ai Burgunzilor ucid 1.000-1.200 de oameni, pradă bisericile, profanînd moaştele şi cuminecătura [7].

Tulburările din Paris sînt judecate după cerinţile omeniei de sigur, revoltată de cruda vărsare a sîngelui, dar şi, pe alături, după interesele de partid ale Burgunzilor. La 1410 „măcelarii" ucid la Paris cu strigătul „Velà ung Erminacq", pănă întră în oraş trupele ducelui Ioan [8]. În 1413 Le Fèvre presintă „marea adunare a comunelor din Paris", cu căpitanul de Paris, vre-o 6.000 supt steagul lui Jacqueville [9].

În frunte, *principaulx esmouveulx,* Caboche, un pielar şi un alt triunvir. Cer de la ducele de Guyenne să dea pe „trădători": cîteva omoruri ale celor arestaţi în casa lui; ducele e adus la palatul tatălui său, vechea casă S. Pol. „Era atunci lucru foarte de plâns să fii la Paris, căci nu era ordine, nici guvern între ei [10]." Chemînd în sprijinul anarhiei şi alte oreşe, rebelii impun glugile

[1] *Ibid.,* p. 213.

[2] La regele, în 1414, „la croix et la bande"; p. 159. Cf. şi strigătul Armagnacilor: „Ermenacq, ville gaignié", p. 165.

[3] Pp. 33-4.

[4] Jură „d'estre bons amis ensembie; p. 16.

[5] Dont tout le peuple fut joyeulx; *ibid.*

[6] Pp. 15-6, 20-2, 24 şi urm., 29 şi urm. (an. 1411).

[7] Pp. 165-6.

[8] Pp. 36 şi urm.

[9] Une grande assemblée des communes de Paris... Se rassemblèrent jusques au nombre de vj[m] soubz l'estandart de Jacqueville; p. 75.

[10] C'estoit piteuse chose pour lors d'estre à Paris, car n'y avoit ordre, ne gouvernement entre eulx; p. 77.

www.dacoromanica.ro

lor albe — *la livrée de blans chapperons* —, supt care se strîng peste 12.000 de oameni [1]. Din cei șaizeci de seniori ceruți, se prind douăzeci. Orașul e în sama unei administrații nouă, de *dizainiers* în arme [2]. Mulțimea va cere și pe fratele reginei, pe cancelariu, înecînd, masacrînd, între alții pe Jacques de la Rivière, care e apoi decapitat, și pe un fost preposit al negustorilor, la hale. Nu se ascultă nici sfaturile date de represintanții ducelui de Burgundia [3].

Orleaniștii izbutiră a suprima mișcarea; se luară orașului lanțurile străzilor, armele până la bețe, *bastons invasibles et deffensables*. Se ard articolele lui Jean Petit, insultătorul memoriei ducelui Ludovic; i se caută, zice-se, și oasele la Hesdin, pentru a le arde [4]. Cu aceasta însă cerbicea neînfrîntă a rebelilor nu se pleacă. La 1416, cu un președinte al Camerei de Conturi, „postăvar foarte bogat", și un arhidiacon din Amiens, se face o nouă conspirație — *terrible monopolle et conspirassion* — pentru ca de Vinerea Mare să ucidă, odată cu prepositul Parisului, pe regele Siciliei din Casa de Anjou, pe ducele de Berri, siliți să îmbrace „haina de rușine" [5]. La 1418 planurile răsturnătoare și ucigașe izbîndesc. Se ucid în Paris 3.000 de oameni, între cari contele de Armagnac, conetabilul de Franța, cancelariul, episcopii de Coutances, Bayeux, Évreux, Senlis, Saintes, argintarul regelui, — și se spune și aici că unii pentru certe vechi sau datorii. Pier și cîțiva partisani ai ducelui de Burgundia. De la patru ceasuri din zi până la zece, strada e plină, și de femei care vreau sînge. Se aude la cercetări, și prin case, strigătul pe care-l cunoaștem: „Veez là ung Erminacq". Seniorii nu cutează a zice altceva decît: „Rău faceți, copii", *Mes enfans, vous faictes mal.* Trei zile stau trupurile întinse, al conetabilului jupuit, până se aruncă în „groapa Lupăriei, lângă tîrgul porcilor" [6]. „Și copiii perverși se jucau trăgîndu-i înainte de Curtea Palatului [7]."

[1] Où avoit plus de XIjm blans chapperons.
[2] Diseniers qui tous jours estoient armez; p. 79.
[3] Pp. 74 și urm., 81, 86-7.
[4] Pp. 119 și urm., 154-5.
[5] Pp. 286-7.
[6] Une fosse nommée la Louvière auprès du marchié aux pourceaux.
[7] „Et les mauvais enffans se jouyoient à les trainer avant la Cour du Pallais." — Din nou 300 de prisonieri sînt uciși, după îndemnul călăului Capeluche, care isprăvește și el ucis; pp. 337-8.

www.dacoromanica.ro

Aceleași amănunte ca în Pierre de Fenin, cu mai puțină milă pentru victime.

„Toison d'or" era în 1418 cu Englesii. De aceia poate presinta. în armata lor, pe cei 8.000 de Irlandesi săraci, mai mult pe jos, „unul încălțat, altul gol *(l'un estoit chaucié et l'autre nud)*, cu cuțite în brîu: unii totuși sînt călări, dar fără șea „pe bunii lor cai mici de munte". Merg călări pe vaci și prind în cale pe copii.

Eroul lui e Henric al V-lea. „Om care știe bine onorurile lumii cît orice prinț din vremea lui [1]." El „ține disciplina de cavalerie bine, cum făceau odată Romanii" [2].

Descrierea de scriitorul nostru a luptei de la Azincourt e foarte bogată, și adînc inpresionantă. La Francesi, cari vor fi „pedepsiți", după concepția anglo-burgundă, aleargă lumea din toate părțile ca la serbătoare de „joutes" sau de „tournois" [3]. Se ajunge la un loc strîmb, „moale și frămîntat de cai" [4], ud de ploaie. E, totuși, ordine, mai mult ca de obiceiu. „De și erau Francesii peste 50.000 de oameni și multe care și căruți, tunuri și *serpentine* și alte unelte de războiu, cum se cuvine la o așa întîmplare, erau puține instrumente de musică ca să se bucure și, în noaptea aceia, din toată oastea Francesilor, abia s'ar fi auzit un nechezat de cal [5]." Cavaleria francesă era greoaie și nu putea mișca sulițile [6].

Totuși, în aceste condiții defavorabile, armata are o atitudine de religioasă cuviință, pe care adversarul o recunoaște deplin. „Francesii stăteau în companii deosebite, fiecare lîngă steagul său, așteptînd venirea Englesilor, și împăcîndu-se: pentru urile ce le aveau unii pe alții și-au cerut iertare. Unii se sărutau și se îmbrățișau la facerea păcii; și-ți era milă să-i vezi. Toate certile și

[1] Bien savoit les honneurs mondains autant que princes de son temps; p. 279.

[2] Et bien entretenoit la discipline de chevalerie, comme jadis faisoient les Rommains; p. 68.

[3] A tous costez gens aplouvoient, comme si ce fust à aller à unes festes de jouste ou de tournoy; p. 268.

[4] Place molle et effondrée des chevaulx; p. 253.

[5] „El, jà soit ce que les François fuissent bien cincquante milles hommes et grans nombres de chariotz et charettes, canons et surpentines et aultres habillement de guerre, telz qu'en tel cas debvoit appartenir, néantmoins si y avoit-il peu de instrumens de musique pour eulx resjouyr; et à peine, celle nuyt, de tout l'ost des Français on eust oy ung cheval hiennir". Și el adaugă că o știe de la Jean de Wavrin, care era cu Francesii.

[6] A grant paine povoient-ilz lever leurs bastons; p. 253.

www.dacoromanica.ro

gîlcevile dintre ei, care fuseseră în trecut, le prefăceau în mare iubire[1]." Optsprezece cavaleri jură să dea jos coroana de pe capul lui Henric ori să moară. Se dă jos una din florile ei, dar ei pier tustrei[2].

„Cît despre Englesi, niciodată oastea n'a făcut mai puțin zgomot decît dînșii, căci abia de-i auziai vorbind unul cu altul, așa era de jos glasul... Și i-ai fi văzut, socotind ei că bătălia va fi Joi, în mare evlavie, în genunchi, cu mînile împreunate spre cer, rugîndu-se lui Dumnezeu să-i iea supt a lui pază[3]".

Regele liberează pe prizonieri: dacă-i bătut, pot să nu mai revie! Apoi ascultă trei liturghii în șir, armat. Ostașilor săi li arată dreptul ce are, onoarea Angliei care e în joc; li-ar fi strecurat chiar teama că regele Franciei taie trei degete arcașilor[4]. I se răspunde cu strigătul: „Doamne, ne rugăm lui Dumnezeu să-ți dea viață și biruință asupra dușmanului[5]". Pare că am fi la Podul Inalt sau la Valea Albă.

Ceia ce s'a petrecut în Moldova la 1475 își află și altfel părechea la Azincourt. Cum Ștefan a ucis pe Turci, Henric, neputînd duce atîția prisonieri, e silit a ordona măcelărirea lor. Și acum, dacă nu Francesul, dar creștinul ce este în povestitor plînge soarta atîtor oameni de ispravă morți înainte de vreme. „A fost lucru foarte jalnic, căci, cu sînge-rece, toată nobilimea aceia francesă a

[1] Les Franchois séoient par compaignies divisés, chascun auprès de sa banière, en atendans la venue des Anglois et en eulx reposans, et aussi des hayynes que les ungs avoient aux aultres se pardonnèrent. Les aucuns s'entrebaisoient et accolloient par paix faisant, que pitié estoit à les veoir. Toutes noyses et discords qui avoient esté entre eulx et qu'ilz avoient eu du temps passé, furent là transmuées en grant amour; p. 243.

[2] Qu'ilz lui abbatteroient la couronnes jus de la teste ou ilz moroient tous, comme ilz le firent; p. 250.

[3] „Quant aux Anglois, oncques gens ne firent moins de noize; car à grant paine les oyoit-on parler les ungs aux aultres, tant parloient bas; p. 243. El là eussiez veu les Anglois, cuidans le jeudi avoir la bataille, estre en grant dévocion, eulx mectant à genoux, les mains jointes vers le ciel, faisant leurs oroisons à Dieu qu'il les veusist mectre en sa garde.

Și el adaugă: Et qu'il soit vray, j'estoie avee eulx et veys ce que dessus est dit".

[4] Pp. 245-6. — La 1417 se pomenesc, prădînd și ei, „200 arbalestriers jennevois"; p. 298.

[5] Sire, nous pryons Dieu qui vous doint bonne vie et la victoire sur voz ennemis; p. 251.

www.dacoromanica.ro

fost ucisă acolo și tăiate fețe și obrazuri... Jalnic lucru de văzut multă nobilime ucisă acolo pentru supremul lor domn, regele Franciei[1]." Și, tot așa, „pentru supremul lor domn", Ștefan-Vodă, căzură boierii în pădurea Pîrăului Alb. Și Henric vorbește astfel ducelui de Orléans, într'un ton pe care-l cunoaștem din misiva biruitorului de lîngă Vasluiu: „Știu că Dumnezeu s'a milostivit de mine și mi-a dat biruința asupra Francesilor; nu că sînt vrednic de dînsa, dar cred cu siguranță că Dumnezeu a voit să-i pedepsească... Doar se spune că niciodată nu s'a văzut mai multă neorînduială în voință, păcate și vicii rele decît stăpînesc în Franța acum[2]".

Puțină vreme după aceia, la cel mult patruzeci de ani, era dus la mormînt, „cu globul de aur în mînă ca un împărat", acel care meritase a i se zice „Cuceritorul", *le Conqéurant*[3].

IV.

Cronici englese despre lupta cu Franța

Anglia n'are povestitorii ei pentru marile biruințe, înălțate și de atâția Francesi, ale „Cuceritorului".

Ambiția n'a lipsit însă admiratorilor lui Henric al V-lea. Poeți latini s'au ridicat pentru a-i glorifica isprăvile. Și astfel, în chinuita și pretențioasa lor versificație, avem un Benedictin, legat de marea mănăstire din Westminster și trăind și la Palatul regelui, care laudă pe stăpînul său în *Versus rhytmici de Henrico Quinto*, sau pe un Augustin de la Canterbury, tesaurariu al lăcașului său între 1407 și 1414, apoi vicariu general pentru Anglia și Scoția (1416), în sfîrșit comisar general, care, pe lîngă o biografie a Sfîntului

[1] Qui fut moult pitoyable chose. Car, de froit sang, toute cette noblesse françoise furent là tuez et décoppez, testes et visages; p. 258. Estoit pitoyable chose à veoir la grant noblesse qui là avoit esté occise pour leur souverain seigneur, le roy de France; p. 260.

[2] Je congnois que Dieu m'a donné la grâce d'avoir eu la victoire sur les François; non pas que je le veuille, mais je crois certainement que Dieu les a voulut pugnir... On dit que oncques plus grant desroy, ne désordonnance de volunté, de péchiés et de mauvais vices ne fut veu que règnent en France aujourdhuy; p. 261.

[3] Pomme d'or comme empereur... Il ne povoit avoir que environ de XL ans; pp. 65, 67.

www.dacoromanica.ro

Augustin și o lucrare în prosă despre rege, scrie un *Liber metricus* în onoarea lui: Toma de Elnham [1].

În prima operă marele războinic se va înfățișa supt un aspect neașteptat. Călugărașul care scrie „supt smeritul coperiș, în patu-i sărăcăcios"—„sub modico tecto pausans in paupere lecto [2],—se îndreaptă cu înviersunare, ca un „apărător înarmat al Bisericii", un „ostaș al lui Mesia", contra reformatorilor revoluționari, cari disprețuiesc clerul și urăsc mănăstirile, contra *lollarzilor* lui Wycleff, perfizii cari strică fericirea Angliei, *Lollardorum gens perfida, fraude repleta.* Se denunță planurile acestei asociații de conspiratori cari vreau să ucidă pe rege, să orbească pe prelați, să taie capul nobililor. Dar mai ales îl doare că aceștia doresc izgonirea „fraților sărăcuți", „peirea Evangheliei și a dogmei sacre":

Omnis in exilium frater pauperculus iret,
Sic Evangelium, sic sacrum dogma periret.

Și într'aceasta-l ajută însiși sfinții ocrotitori ai Angliei; Petru, pe care-l chiamă și la Azincourt, și Eduard, Maica Domnului și Sfîntul Gheorghe, *sub quibus alma viget Anglia.*

Dar cel din „casa imperială", care samănă cu a lui Octavian, e — nu se poate trece supt tăcere — și ostașul. Apare „cu capul rotund, nasul drept, larga față, ochii strălucitori, căprii, de porumbel în pace, de leu în mînie, cu dinții de zăpadă", „fără a uita „urechiușile mici și frumoase. bărbia despicată, pielea albă, buzele roșii", osatura, mușchii [3]. „Nu e cărnos, dar nici gras, om frumos." Așa vede pe domnul țerii sale, pe care l-a cunoscut, l-a văzut, căruia i-a vorbit:

Regem praesentem quasi cernens meque videntem
Utque loquens secum pensavi talia mecum.

E un ctitor al Casei sale din Westminster, pe care „o înoiește, o ajută și o venerează", dîndu-i bani, trimețîndu-i vînaturi, ca puternicul cerb ucis de dînsul, îngrijind-o cu cărți, împăcînd-o cu

[1] Ed. în colecția „Master of Rolls".

[2] P. 63.

[3] Sphaerica testa..., frons plana..., bruni densique capelli..., nasus directus..., facies extensa..., clare lucentes oculi, subrufe patentes, pace columbini, sed in ira sunt leonini.. .Nivei dentes..., formula parvarum, que decus est, auricularum, mentum fissum, collum... spissum..., cutis candida..., labra coccinea..., ossibus et nervis; p. 66.

www.dacoromanica.ro

călugării rivali de la Canterbury, pentru ca în schimb nobila mănăstire, *Westmonachi*, să-i mulțămească prin rugăciuni.

Îi va încerca portretul, și în presintarea multelor lui însușiri vor domina, de sigur, cele morale. Nu numai că e „bun în afară, bun înlăuntru", că oricine se poate sprijini pe făgăduielile lui, rare, dar sigure, dar regele *venerabilis, aptus, amabilis ac reverendus*— ce epitete ar mai putea găsi recunoscătorul monah! — e un păzitor al bunelor moravuri ale clerului, un milostiv care se îngrijește de „procesele femeilor", un prigonitor al celor cari jură, un închinător al Maicii Domnului, care nu lasă niciodată să se pomenească în zădar numele Precistei. În fiecare săptămînă, aproape nemîncat, se spovedește, și mîna lui e deschisă pentru cei săraci. Dar mai ales — și pentru aceasta îl laudă călugărul apărător al legii celei vechi — el luptă „greu de obosit, pe jos și călare"[1]. Ionatan ca pietate, e Cicerone ca elocvență, Argus ca prudență, dar, mai ales, în luptă, Samson și Hector — și aici, ca și la Cristina, Biblia și antichitatea se amestecă.

O parte din timp și-o trece vînînd cu șoimii, pescuind, primblîndu-se. Cavaler făcut de regele Ricard, care-l iubește și ale cărui oase — ale nenorocitului întemnițat și asasinat — le va aduce la Westminster, cu solemnitate, el rămîne astfel și continuatorul marilor tradiții războinice, pe care le-a adăugit.

Cu mult mai bogat, mai sigur de sine e al doilea scriitor, care se sfiește a spune, „pe scurt despre multe", ce a fost viața acestui om, ale cărui fapte bune, și în ciuda lui, se cer povestite din porunca lui Dumnezeu. „Tremurînd și perplex", el știe că nu-i plac stăpînului său „cuvîntările umflate", precum nici „instrumentele de musică orientale ritmice ale histrionilor pomenind cele făcute de el ori de ai lui"[2]. Va întrebuința deci „vălul" versului, scriind pentru cei „înțelepți și pricepuți", cu o oarecare știință de carte, nu pentru „cei mărunți și de o oarecare rusticitate oarbă, simplă". A fost martur al multor fapte — pare să fi luat parte la lupta de la Harfleur, larg și frumos povestită[3] —, a întrebat „cu sîrguincioasă

[1] Sic non carnosus est nec pinguedine crassus,
Sed vir formosus, vix aut eques aut pede lassus (p. 67).

[2] Musicalia instrumenta, cantica rhythmica histrionum aut gesta de se vel suis commendantia; p. 80.

[3] P. 107.

www.dacoromanica.ro

scrutare pe nobilii cari au fost de față" și astfel poate da această asigurare: „Nu să îndoiască deci înțeleptul cetitor că acestea care sînt scrise în versuri reproduc adevărul, căci, compilator fără greș, ori a fost present cu adevărat, văzînd lucrurile, ori le-a aflat din povestirea vrednică de credință, prin cuvinte și scris, a celor cari au fost de față". Deci copiștii să fie foarte atenți față de o atît de vrednică povestire [1].

Tot un călugăr și acesta, de și din altă tagmă. Deci și la el va răsări înainte de toate icoana apărătorului Bisericii. Henric face trei mănăstiri, ajutînd și venerabilul lăcaș de la Westminster. Dar mai ales, „pedepsind, spînzurînd", e dușmanul neîmpăcat al „hoților poporului, ascunși în cursele lor, cari ucid și ard":

> Plebis praedones et in insidiis latitantes,
> Archilatrones, murdrantes, mansa cremantes
> Damnat, suspendit.

În fruntea lor nobilul „arhi-lollard", John of Oldcastle, asupra căruia, prins, osîndit, mistuit pe rug, cad insultele: eresiarh, „drac care trage cu coada o treime din stele", „putreziciune care se ridică groaznic în nările catolicilor", vedenie din Apocalips contra lui Hristos, „lup turbat" care „de la sine se aruncă în peșterile lui Satan".

Pieței sînt pline de pamfletele lui; „se strigă pe coperișuri dogmele sacre". Oldcastle admite că ajunge pentru mîntuire numai mărturisirea, pentru împărtășanie *substantia panis* Crede că mediația sfinților, ceruți prin rugăciune, n'are niciun preț. Vrea să dispară, după cum cer profeții, toată averea Bisericii, ba chiar averea în sine [2]. Se vede un Ilie, pe cînd regele e blăstămatul Enoch. Amenință cu Scoțienii pe cari i-ar putea pune în mișcare. Afirmă că regele Ricard trăiește încă și, în fața morții, asigură că va învia a treia zi.

Închis, e condamnat la moarte, dar Henric șovăiește. Întemnițatul scapă din Turnul Londrei și se ajunge, în tentativa lui de a ataca pe rege într'un castel, la luptă fățișă, după care învinșii sînt spînzurați și arși. Îndărătnicul nu se lasă însă bătut. „Și în bucăți de m'ar tăia cu sabia, nici așa, o spun, n'aș primi sacramentele

[1] P. 81.
[2] Terrea possessa cunctis damnavit habenda; p. 157.

www.dacoromanica.ro

Bisericii[1]." Rămase astfel neînfricoșat până la ultima clipă pe eșafod. Știm din actele procesului său[2] ce splendidă afirmare de credință în creștinismul purificat, apropiat de popor, ce siguranță în adevărul predicației sale a însemnat viața prigonitului și sacrificatului.

Dar regele e și un vînător de vulpi și de fiare, la noul său castel de „plăcere" din Kenilworth. El e, mai cu samă, marele războinic pe care-l știm, și, presintîndu-l astfel, în ciuda scrisorilor pentru „pace, prietenie și unire" către Împăratul Sigismund, visitatorul lui, și alții, cronicarul va ajunge la două puncte esențiale din istoria Angliei contemporane: vinovăția războiului cu Francesii și relațiile luptătorului cu viața internă a propriului său regat.

Lumea e pentru acest călugăr una singură, de și se împarte în desvoltarea ei pe monarhii, pe „Imperii": Asiria, Media, Grecia, Roma, pe care numai credința le poate însufleți și îndreptăți, nefiind ele altfel decît o tîlhărie:

Quod cum iustitia fidei vi vivificatur,
Qua sine sunt regna nil nisi furta data.

Totul pleacă, în tulburarea necesarei, sacrei păci creștine, de la „înșelăciunile de vulpe" ale Francesilor. Delfinul Carol și-a rîs de Henric trimetîndu-i niște mînzi ca să se joace. Se încearcă în zădar împăciuirea; nu e mijloc a cîștiga la liniște și dreptate acest neam frances care face din voința sa lege[3]. Neaflîndu-și deci dreptul, *ius proprium*, Henric va lupta contra acestor „violenți", cari se amestecă și în trădarea din 1415.

Cînd pornește războiul, mulți nu cred că s'ar putea trece Marea. Regele stăruie cu voia lui Dumnezeu și a Maicii Domnului, a cării zestre e Anglia. Dar el dă ordin să se cruțe biserici, preoți, femei[4]. La Harfleur se dau cai femeilor care pleacă; și cei din cetate pot pleca dacă se învoiesc a reveni la Calais de ziua de Sf. Martin. Se iea numai ce trebuie pentru hrană; cel ce furase un potir e spînzurat. Cu un perfect cavalerism, se comunică Del-

[1] Quamvis in frusta fierem caedendus ab ense,
Sic, fateor, nollem sumere sacra bona (p. 148).

[2] În aceiași colecție.

[3] Sed gens Francorum, quibus est pro lege voluntas
Adduci mediis his sine fraude nequit:
Protrahitur truffis legatis tempus inane; p. 103.

[4] Mittere quisque manum prohibetur et in mulierem sub mortis poena; pp. 106-7.

www.dacoromanica.ro

finului că adversarul lui îl aşteaptă opt zile ; altfel, Henric propune un duel pentru coroana care ar putea fi lăsată pe viaţă lui Carol al VI-lea. Dar nu i se răspunde. Ducii de Orléans şi Bourbon cer o luptă în cîmp deschis.

Ca Ştefan-cel-Mare, Henric atribuie totul, biruinţă şi cucerire, lui Dumnezeu. A lui e causa; nu va birui numărul; „drepturile englese sînt puse în mîna dumnezeiască“:

In numero nunquam victoria danda notatur:
Est Deus omnipotens, cui causa datur.
Anglica iura quidam sunt referenda Deo.

Cu coroana pe cap, regele porneşte, în fruntea unei oşti mai puţin numeroase, făcîndu-şi cruce. Pe fratele rănit sare să-l apere. Dacă Francesii sînt învinşi, măcelăriţi, — şi Boucicaut e prins —, Sfîntului Gheorghe e a i se mulţămi. Lui şi lui Dumnezeu însuşi:

Non vobis, sed ei gloria tota datur.

Cu dreptate se glorifică însă la Londra triumful, în sunet de clopote, în bucuria ospeţelor, în curiositatea trezită de prinşil cari cu capetele acoperite asistă la liturghie.

În zădar vine Împăratul cu 1.000 de cai, primit la Calais de Warwick, la Dover de Gloucester. Francesii reieau războiul în mijlocul negocierilor, la Leeds, ale lui Sigismund, atacînd Harfleur. Aceiaşi „obişnuită duplicitate“ a lor, cari maltratează, închid solii. Lăudînd Anglia, mediatorul pleacă: „ştiu că Francesii nu se ţin de tratate“:

Scio quod Franci foedera nulla tenent,

ca nişte „duşmani nedomoliţi şi fără milă“:

Hostibus indomitis, qui pietate carent“.

Pentru a-şi valorifica drepturile asupra Normandiei, unde se iea mormîntul lui Gulielm Cuceritorul, asupra Aquitaniei, asupra Coroanei francese se reîncepe lupta.

Ca Isus regele Iudeilor, astfel regele Angliei ţine „crinii francesi“[1]. Cu dreptate deci el va aşeza în Normandia judecători englesi după dreptul engles[2].

Toate acestea costă însă bani, şi ei se plătesc cu greu. Cronicarul-poet îşi apără stăpînul. În primul Parlament nu s'a cerut nimic

[1] Sic rex Anglorum lilia franca regit; p. 154.
[2] Pp. 161-2.

www.dacoromanica.ro

de la cler, de la popor. Dar, dacă „nevoia armatei“ îl silește pe urmă, poporul însuși consimte, știind că astfel se pregătește pacea finală[1]. Regelui îi pare rău, dar nobilii îl aprobă, și „plebea“ e răbdătoare, rugîndu-se pentru acela pe care la 1415 vor voi să-l răstoarne trădătorii: Ricard de York, H. Skrop, Thomas Gray, iar după Harfleur atîția din clasa de sus îl părăsesc[2].

V.

O cronică sienesă.

Viața italiană din această vreme critică dîntre evul mediu caracterisat și Renașterea care începe încă, neștiută, în limbă nevorbită, prin cercurile de „intelectuali“ nu apare în cronici ca acelea ale Francesilor din acest timp. Ea trece de la medievalismul Villanilor la statuile literare, la portretele de un puternic individualism — ce neindividual, cufundat în vagi considerații morale, servind mai mult la o „icoană a regilor“, apare Carol al V-lea la Cristina de Pisan! — ale acelora cari sînt monarhii armatelor, prinții vitejilor, condottierii.

Aleg, pentru a avea totuși terminul de comparație, care lipsește, de altfel, *cu totul* în alte țeri, o modestă și obscură cronică anonimă, aceia care înfățișează la sfîrșitul secolului al XIV-lea Siena picturilor religioase admirabile, orașul care până azi și-a păstrat înfățișarea lui medievală.

Va fi puțin de cules, dar acel puțin nu va fi lipsit de interes[3].

Anonimul recunoaște că n'a putut scrie „nici a douăzecea parte din lucrurile ce au fost“, dar asigură că „a scris exact ce a știut că e adevărat“[4].

Vor fi, una după alta, alegeri de magistrați, angajare de mercenari, certe cu vecina Florența, neîmpăcata dușmană din același loc și de același sînge, accidente ca prinderea lupului, asemenea cu al Sfîntului Francisc, dar nu până la sfîrșit, care face pagube.

Ca oricărui Italian din a doua parte a evului mediu, îi place

[1] Sed, quia pax finis belli datur esse potenti Regi succursum plebs animosa dedit; p. 104. Cf. p. 147: Mutuat et praebet censum, pro rege precatur.

[2] Pp. 105, 114.

[3] Muratori.

[4] Non è quì scritto la vintesima parte delle cose state, ma solo hò scritto fedelmente quello che hò saputo di vero; c. 393.

www.dacoromanica.ro

tot ce e în legătură cu pompele și petrecerile: *balli, giostre* (jute), *convitti* (ospețe), marea serbare anuală a întrecerii în piață, *correre il palio*, sau musică, danț, joc de arme, lux în haine, roșii, verzi, albe, după cartiere, *contradele* cu animalul-patron *(contrada dell' oca)*, păstrate până azi, cu „pietre scumpe, cheotori de aur, lanțuri de înaltă artă“ [1]: *sonare, ballare, giostrare, armeggiare, vestir di seta e zendadi.* La palatul comunei sună musicile, *piffari e trombetti.* Din cînd în cînd, se adauge și procesia: „călugări franciscani, preoți și orice *religie* mai e în oraș“ [2]. Așa se face cînd sosesc veștile bune, cînd se ridică pe acel palat steagul Milanului, al cărui tiran e acum ocrotitorul. Cu toate suferințile aproape zilnice, la care vom veni, e bielșug în orice. La venirea Papei, în 1386, i se dă un *bello presente*, cu 600 de livre de ceară *lavorata*, 500 de zaharicale, *confetti*, douăzeci de măsuri *(rame)* de vin, 80 de sticle de malvasie, 80 de *staia* de pîne, zece *moggia* (fr. muids) de grîu [3]. În fiecare dată, scriitorul, ca și tot publicul cetății sale, are impresia că „nu s'a mai văzut în Siena o mai mai frumoasă serbătoare“ [4].

Grija de artă, cum era de așteptat, nu lipsește. La 1400 se însemnă cheltuieli pentru imensul dom, care trebuia să se restrîngă, rămîind pe veci neisprăvit [5]. Se găsesc note ca acestea pe care le dăm în întregime pentru a se vedea cît de mare era acel simț de frumuseță pe care o Cristină de Pisan îl aducea în Franța lui Carol al V-lea ziditorul: „La 20 Decembre (1414) s'a sfîrșit de zugrăvit capela Palatului: pictorul a fost“ — nicăiri aiurea nu se consideră individual opera, pe care evul mediu o vrea anonimă, un prinos —, „Taddeo di Bartolomeo“. La 22 Februar s'a început a se face fîntîna din cîmpul marmorelor“ — probabil că se găsiră marmore antice — „și a face figuri cioplite din marmoră, cum e acuma; și maeștrii, meșterii cari au făcut-o fură aceștia: maestrul Iacomo di Pietro della Quercia, maestrul Francesco di Valdambrino, maestrul Sava, maeștri de piatră, și toți trei“ — cu ce mîndrie se spune! — „Sienesi de baștină, și s'a muncit la lucru multe luni [6]“.

[1] Gioje, fermagli d'oro, catene di lavori eccellentissimi.
[2] Tutti fratti, preti e religione della città.
[3] C. 389.
[4] E altre magne cose, che mai in Siena si fà la più bella parte.
[5] Fornire el Duomo.
[6] A 20 di decembre fu finita di dipingere la cappella di Palazzo: fu il pittore

www.dacoromanica.ro

Totuși, cum spuneam, sînt suferinți mari. Soldații, lefegiii vecinilor pradă, luînd o singură dată (1389) și până la 3.000 de dobitoace mari. Și în timp de pace se jăfuiește; Florentinii, învinuiți, se scusă: „nu sînt de-ai lor“ [1]. Se taie copacii, viile, lucru obișnuit: *guastar vigne e arboli.* Stricătorii sînt membri ai *companiilor* care străbat mai toată Italia, ai „ticăloaselor companii“ *(l'iniqua compagnia),* care se fac, se desfac la moartea căpitanului [2], ori se împart între cetăți. Contele de Armagnac, „care vine pentru a fi duce în Florența — ce nu pot ajunge ei! — cu voia Florentinilor [3], în 1330, aducea 13.000 de oameni, după o socoteală poate exagerată. Este o companie bretonă, una a Sfîntului Gheorghe.

Contra lor se întrebuințează răscumpărarea cu bani și daruri, „ca să nu facă pagube în țară“ [4]. Se dă odată 8.000 de florini, un cal bun, alți cai, doi catîri, zece bucăți de catifea, pe lîngă un „present“ ca acela care bucurase inima Sfîntului Părinte. Ori se tocmesc mercenari contra mercenarilor. Dar se întîmplă că, fiind nemulțămiți, pradă, ca în 1390, orașul.

Totuși, pentru frumusețea costumelor, pentru energia figurilor, pentru vitejia desfășurată, pentru înțelepciunea care o conduce e o mare, o adîncă admirație, pe care n'o poate covîrși nicio durere și nicio pagubă. Ce strigăte de bucurie pentru oștile ce iese în „sunetul trîmbițelor“, supt steaguri înălțate mîndru *(rizzare la bandiera),* pentru „frumoasa bătălie“, „bătălia crudă“, care poate dura și cinzeci de ceasuri! E adevărat — și aceasta contribuie la plăcerea pur estetică, indiferent de causa care se apără — că pierderile omenești sînt puține. Odată Sienesii înseamnă doar douăzeci și șapte de morți de-ai lor. Aiurea: „se făcu o bătălie mare și rămaseră la picioarele zidurilor opt morți și mai mult de o sută de răniți, iar înlăuntru morți: un bărbat și o femeie“ [5]. Interesează

m. Taddeo di Bartolomeo Ad dì 22 di febrajo si cominciò a murare la fonte del campo di marmi e farvi le figure intagliate di marmo, come è al presente; e maestri che la fero furno questi: m. Iacomo di Pietro della Quercia, m. Francesco di Valdambrino, m. Sava, maestri di pietra, e tutti tre Senesi antichi; e pugnossi a fare molti mesi.

[1] Dicendo non esser lor gente.

[2] Essendosi rimasa la compagnia senza capitano s'era disciolta in tutto.

[3] El conte d'Armignach, el qual veniva per essere duce di Fiorenza con volontà di Fiorentini.

[4] Perchè non facessin danno nel Sanese.

[5] Fessi gran battaglia, che rimase a piè le mura otto morti e più di cento feriti, e dentro un huomo e una donna morti.

www.dacoromanica.ro

și uneltele unei tehnice nouă, ca bombarda de la 1389 pentru aruncat pietre de 300 de livre.

De altfel, sîngele nu sperie. Vărsarea lui din timp în timp face parte din decorația epocei. Frămîntarea internă e o necesitate pentru aceste cetăți. Ele se tulbură cu zgomot, *romoreggiare*, pentru a arăta și astfel că trăiesc. La Pisa se omoară tiranul, și cronicarul scrie: „La 21 Octombre a fost ucis la Pisa messer Pietro Gambacorta, care era senior al cetății. Messer Iacomo d'Appiano a luat Senioria orașului". Alături, la Perugia, se ucide alt stăpîn trecător: „Și a fost ucis messer Pandolfo, senior al Perugiei, și Biondo a luat guvernul, cu partidul său" [1]. La Milan, al cărui căpitan stă în fiare pănă se încheie, la 1404, pacea cu Florentinii, moare la 1402 acel Giangaleazzo, ducele care și pentru povestitorul nostru e, după moșia sa franceză, contele di Virtù (Vertus). Indată orașul „se tulbură". Apar de cei din „partidul poporului" în arme și căpitanul poporului, cu gonfalonierul, strigă: „Viva il popolo"! Dar piere doar un om. Indată se produce „ieșirea" celor amenințați: patruzeci de „capi de familie, din cei mai mari" *(dei maggiori)*, „foarte mari bogătași", *grandissimi ricchi*, trec la Neapole, în Regat" *(Reame)*, la Roma, la Florența, în „comitat" *(nel contado)*, la Ferrara, Bologna, Vicenza, Veneția, și pănă în Franța, ducînd cu ei peste 300.000 de florini și „alte lucruri bune"[2]. Revoluția s'a făcut; ea nu va avea durată.

Sătulă de lupte civile, amenințată de cine-i stă împrejur, cîte-o cetate-și sacrifică libertatea, se recomandă, „cu statul și teritoriul"[3], cum a fost făcut Siena însăși în mîna acelui „conte di Virtù" la 1388. La 1399 se încheie, din aceleași motive, un pact cu dînsul, și iată condițiile, pe care cronicarul anonim le înseamnă cu îngrijire: rămîne din trecut organisația cu priori și căpitanul poporului, cu cancelari și notari, împărțirea în bresle, *arti*, sistemul financiar cu dajdea, *dazio*, cu vămile, *gabelle*, cu capitația, *taglio*, rămîn așezămintele culturale: *studio generale, maestri di grammatica*. Rămîne constituția, *statutul*, pentru a cărui *reformare* se aleg „cetățeni dintre cei nouă, cei douăsprezece și dintre reforma-

[1] A 2 ottobre fu morto in Pisa M. Pietre Gambacorta che n'era signore. e M. Iacomo d'Appiano prese la signoria della città. E fu morto M. Pandolfo, signor di Perugie, e Biorno prese el reggimento con la parte sua (an. 1392).

[2] E altre bone robbe.

[3] Si raccommandorno con la città e stato e territorio al conte di Virtù.

www.dacoromanica.ro

tori și populari“[1]. Dar se pun garnisone milanese în castele, se așează, dacă vrea ducele, un locotenent ducal, care va lua parte la consilii, avînd vot dublu; ducele va numi pe senator și pe podestà, din cei patru aleși de priori, și pe căpitan; el îi poate refusa pe toți patru; va fi și un delegat ducal la finanțe peste *camarlingo di biccherna*, vechiul „camerier“ contabil, și patru proveditori.

Actele de cruzime sînt la ordinea zilei: în ele se oglindește o imaginație perversă. Este o artă și în acest domeniu al chinuirii ființii omenești. Se crede că, la 1388, Papa a murit de otravă ca și căpitanul sienes Giovanni d'Aglio. Dar acesta e un mijloc ascuns care se întrebuințează numai pentrn asemenea persoane. Pentru alții oricare e bun, și se înseamnă punerea la preț, cu *bando (ban)*, a unui particular de alt particular: se vor plăti 2-10.000 de florini[2]. E obișnuit „a se scoate ochii, dinții, a se tăia mînile și picioarele și părțile rușinoase, a se lăsa“ — ca Ugolino din „Divina Commedia“—„ca prisonierii să moară de foame“[3]. Cutare trădător — și pentru trădare, față de interesul *unui* partid, se arde și casa —, care „trădase“ dînd foc unei porți, e rupt în bucăți, i se ard mînile, e tăiat în patru, atîrnîndu-se ciosvîrțile la porțile cetății[4]. Alții sînt aruncați în foc[5]. Cutare a spus că se va șterge undeva cu însăși cinstita cetate: e o ofensă de onoare și, „ca să se îndeplinească profeția în el însuși“, după ce-l spînzură, „îl tîrăsc gol prin tot orașul“[6].

Și aici, între aceste tulburări, este o grijă iubitoare și miloasă de acel „popor“, de acei „săraci“, mai mult oameni de la țară, cari n'au din toate acestea nici plăcere, nici folos și știu numai „de frica acelor ce guvernează“[7]. O femeie, căreia i se ceruse o *taglia* prea grea pentru miseria ei, ucide pe încasator și-l aduce la oraș pe măgărușul ei, întrebînd „ce vamă se dă pentru un porc

[1] Cittadini dell'ordine de' nove, de' XII e de' riformatori e popolari.

[2] C. 391.

[3] Cavando occhi, denti, mozando mani e piei e altri disonesti membri..., lassando morir di fame i prigioni (a. 1389).

[4] Attanagliate, arsegli le mani, squartato, sospesi i quarti alle porte.

[5] Presi alcuni e gittati nei fuochi.

[6] Apiccato e trascinato ignudo per tutta Siena, perchè hebbe a dire che di Sienna si forbirebbe il culo, e così si adempì la profezia in se medesimo.

[7] Tanto era grande il timore allora di quelli che reggevano.

www.dacoromanica.ro

mort“[1]. Alte ori ei, *i villani del paese,* se ridică—astfel în 1390 — contra condottierilor prădalnici și Armagnac, cu 11.000(?), e ucis în luptă. Mai fericiți săracii din oraș cărora la nunțile cele mari li se aruncă „sarcini multe de pîne și de grîu după rostul fiecăruia“[2].

Peste toată această criminalitate gustată de aceia chiar cari pătimesc de pe urma ei se desface cîte o scenă de adevărată și pură poesie, pe care ar crede-o cineva culeasă din ce e mai tragico-idilic în opera unui Shakespeare. În 1394, la o vînătoare de mistreț, se ivește o ceartă între tineri cu privire la valoarea cînilor[3], și unul dintre vînători e rănit de moarte. „Pentru care ofensă crescînd dușmănie de moarte, în puțin timp casa Montaninilor a fost adusă la ultima ruină, așa încît numai după mulți și mulți ani se îndreptă și *se umili* injuria[4]“. Dintre Montanini rămăseseră doi frați, Carlo și Angelica, „mai asemenea ca un înger decît cu o făptură omenească“, *la quale più presto veramente haveva la figura d'angelo che di creatura humana.* Amîndoi erau suflete alese, *animi gentili.* Dar, ca pe Iulieta Romeo, o iubește pe Angelica urmașul casei dușmane, care nu are nici *domestichezza,* nici *commercio* cu Montanini. Contra lui Carlo se ridică o năpaste; el e închis; i se impune o amendă și, dacă nu dă o mie de florini, i se va tăia capul. Numai astfel, și nu fără peripeții în care el preferă moartea rușinii cu care Angelica l-ar răscumpăra, se ajunge la împăcare și la o nuntă ca'n povești, cu *confezzioni* și *ottimi vini.* Creditorul, care trebuie să primească amenda, Guvernul însuși participă la bucurie. Căci într'o zi ca aceasta toată lumea se cuvine să se arăte „bine crescută, mărinimoasă și milostivă“[5].

VI.

Viața lui Carlo Zeno.

Sfîrșitul evului mediu *individualisează.* Causele cele mari, pentru care s'au făcut jertfele grele — cum e cruciata —, rămîn; oameni

[1] Che gabella pagava un porco morto.

[2] Molte some di pane e di grano secondo le qualità.

[3] Contendendo della prodezza dei cani.

[4] Per la di cui offesa crescendone mortale inimicizia, intervenne che in poco tempo la casa de'Montanini fu data a estrema ruina. Ma pure doppo molti e molti anni alquanto fu rimessa, e humiliata l'ingiuria.

[5] Cortesi, magnanimi e pietosi.

www.dacoromanica.ro

cu nume glorioase, cu energie nepotolită li se consacră. Dar ei nu sînt, ca un Philippe de Mézières, ca un Petru rege al Ciprului, legați de dînsele, numai de dînsele. Locul lor de activitate se schimbă. Fără folos material, ei se simt aduși a încerca necontenit lucruri nouă, chiar de și-ar pierde astfel averea, libertatea, viața. Și, cînd, mai tărziu, Renașterea se precisează, cu cultul omului pentru om, pentru ce vrea, pentru *ce poate — virtù —*, privirile oamenilor mai stăpîniți, legați prin instincte moderne, stăpînitoare, de *un singur* loc, se întorc totuși cu admirație către aceia cari, înainte de orice, au crezut în ei.

Astfel Iacob Zeno, fiul lui Iacob, Venețian, episcop de Feltre și Belluno, apoi de Padova până la 1478, se simte îndemnat, la 1458, să scrie, cu scusa că vorbește de o așa de apropiată rudă, viața bunicului său Carlo Zeno (1334-1418), care a fost, de sigur, una din cele mai curioase personalități din această epocă de tranziție, și să o dedice celui mai strălucit represintant al învățăturii în timpul său, Papa Piu al II-lea.

Om al imitațiilor clasice, care citează pe Gasparino Barziza [1], el ar vrea bucuros să-și coboare neamul din Împăratul Zenon [2]. Scipione și Asirienii îi vin supt condeiu [3]. În desvoltarea biografiei lui Carlo, el va face un loc larg educației lui alese, preferinții pentru studii pe care a arătat-o până la sfîrșit. Nu-i place însă sistemul medieval al „pedagogului venețian" care predă oarecare „litere" și pune în mîna copilului Psaltirea, adăugindu-se doar, pe lîngă această simplă „prolixitate", dialectica obișnuită. Ceva mai de folos ca acea „civilis disciplina" pe care o învață, în vrîsta de doisprezece ani, la Padova. Ucenicul se ridică, printre ocupații ca jocul de noroc, până la „studii de drept" *(iuris studia)* [4]. După cinci ani de rătăcire ca soldat prin toată Italia, va trebui să învețe latinește bine la Avignon, unde îmbracă haina de cleric, căpătînd și o situație de canonic nominal la Patras, până ce, întors la Veneția, are nevoie de încă un preceptor.

[1] C. 310 din ed. Muratori.

[2] C. 208.

[3] C. 223, 226.

[4] Paedagogus venetus, sub quo primas literulas et psalmos excipiebat, de genitoris vita morteque deque puerorum commendatione, ut fit, prolixam quidem commendationem confecerat; c. 211. Dialecticae quoque operam dedit... Libris etiam consumtis.

www.dacoromanica.ro

Biograful pare a fi cunoscut însuşi acele locuri din Orient, unde Carlo a scris pagini de epopeie medievală. Cel care descrie în Italia Porto Venere are lămuriri precise asupra Damascului, a Beirutului, unde comerţul veneţian e de 226.500 de galbeni, exact [1]. E un patriot al cetăţii sale, care se bucură de prădăciunile grozave făcute pe riviera Genovei de aprigul său bunic şi de reputaţia de groază pe care „până astăzi" a lăsat-o el acolo, în Genova [2]. Nu uită nici pe cei 5.000 de Genovesi morţi de foame [3], cari i se par că nu pot lipsi din povestirea sa.

E vremea cînd condottierii încep să apară în Italia. Sînt însă pentru autor, care judecă după aprecierea vremii în care trăieşte Carlo, străini, ca Hawkood, *Aucutus*, „foarte experient, celebru pe vremea lui" [4], ca William Cook — *Coquus*, „cum îi ziceau ai lui [5]"—, ori atîţia Germani, Francesi, gata de luptă între ei, Unguri, „arcaşi panonieni" [6]. Cînd e vorba de un Italian, Robert din Recanati, servind pe Veneţieni la Chioggia, povestitorul spune cu mulţămire că, acesta revoltîndu-se, Carlo Zeno-l pune pe cruce între coloanele de pe Piaţa Sf. Marcu [7].

Încolo, naraţiunea se ţine strîns de această viaţă plină de isprăvi şi de minuni, care vorbeşte prin ea însăşi.

Pietro Zeno, tatăl lui Carlo, fusese un cruciat în vechiul sens al cuvîntului. Ducînd pe vasul lui persoana însăşi a Patriarhului latin de Constantinopol, el luptase cu Turcii la Smirna — scriitorul confundă pe emirul de acolo cu „Împăratul Turcilor" —, pe care rămase s'o apere, până ce fu ucis în biserica Sf. Ioan de o întoarcere a păgînilor. Din căsătorie cu Agnese Dandolo a acestui martir al causei lui Hristos se nasc zece copii: Carlo a fost numit după regele Boemiei, Împăratul ambiţios şi strălucitor care a avut atîtea legături cu Italia şi mai ales cu Veneţia, Carol al IV-lea.

[1] C. 224.

[2] Postea semper ad hodiernumque usque diem terribile et horrendum fuisse esseque Genua Caroli Zeni nomen sunt qui memorent; c. 225.

[3] C. 265.

[4] Iohannes Aucutus, qui ea tempestate rei militaris peritissimus habetur, celebri fama vir; c. 236.

[5] Anglico ductore Guilelmo, quem cognomento Coquum nuncupabant sui; c. 240. Cf. c. 242, pentru *Anglici* ai lui.

[6] „Pannonii sagittarii" la Milan, c. 307.

[7] C. 253, 256 şi urm., 260.

www.dacoromanica.ro

Fiul imită pe tată. Luptă la Patras cu Turcii, cu alți Turci și, rănit grav, s'a crezut că murise. Îndată ce vede război cu scop romantic, Curte vestită, el se duce acolo. Cunoaște astfel pe Petru al Ciprului, pe Împăratul al cărui nume îl purta, Franța, Germania, Anglia.

Întors la canonicatul său din Patras, la vrîsta de douăzeci și doi de ani, el apără șase luni pe bietul arhiepiscop, care opunea 700 de cai unui atac de Ciprioți și Francesi, desfăcuți din cruciata lui Petru. Dîndu-li-se bani, se face pacea la Modon, dar banii trebuie căutați în altă feudă latină din Moreia, la Klarentza. Pentru o chestie de onoare, se produce un conflict cu un anume Simon. În acest scop vrea Carlo să se ducă la Neapole și arhiepiscopul se vede silit a lua bătăiosului cleric canonicatul. Va urma o însurătoare la Klarentza [1].

După patru zile de la nuntă, mirele se și duce la Neapole. Regina Ioana împiedecă însă duelul, supunînd procesul, pe care-l cîștigă Carlo, unei comisiuni de șase auditori, șase episcopi și trei cavaleri.

Astfel tînărul cavaler se întoarce la Patras, unde prințul Ahaii îl pune guvernator. Moartea soției îl face să piardă însă feudele lui de aici. Se întoarce, în sfîrșit, la Veneția, unde iea pe o Giustiniano.

Fostul canonic, aprigul luptător, se preface acum în negustor și, timp de șapte ani, stă la Constantinopol, la Tana.

La Constantintinopol i se oferă ocasia de a juca un rol politic. Aici biograful pare a povesti o scenă de roman. Andronic, fiul lui „Caloian", al Împăratului Ioan al V-lea, unit cu Genovesii, a detronat pe tatăl său și l-a închis, împreună cu fiii lui ceilalți. Soția paznicului, prietenă a celui închis, trimete o cerere de ajutor aventurierului venețian, al cărui comerț nu era lipsit de instincte războinice. Carlo strînge vre-o opt sute de îndrăzneți și, pe o luntre, se înființează supt fereasta de spre Mare a temniței. Dar Ioan se teme să nu primejduiască prin fuga lui viața copiilor. Mîntuitorul pleacă, dar el e gata de a se întoarce la cea d'intăiu rugăminte nouă. Numai cît copia actului scris prin care se promitea Venețienilor Tenedos, pusă în încălțămintea femeii, se pierde, și soția lui Andronic, care, acesta, plecase la Sultanul, suzeranul lui, aflînd,

[1] C. 212-4.

www.dacoromanica.ro

pune la chinuri pe nenorocită, care denunță. Carlo e urmărit, pîrît la bailul venețian. E silit să plece noaptea, pe vasele obișnuitului *viaggio* venețian și, cu ele, cu știința actului, el izbutește a scăpa insula Tenedos de ocupația Genovesilor, care se prevedea, făcînd pe comandant, om al bătrînului Împărat, să cheme pe Venețieni. Din Veneția, unde s'a întors, Carlo pleacă deci din nou, pe flota, de cinsprezece vase, a lui Pietro Mocenigo: împreună cu Michele Steno, el merge să lupte pentru stăpînirea insulei. Aleargă și Pisano cu alte vase. La debarcare, tînărul erou e cel d'intăiu și el are onoarea de a fi lăsat după cucerire cu trei vase; înfruntă și ciuma de trei luni. Iar, cînd Andronic apare, cu douăzeci și două de vase ale Genovesilor în Novembre, Zeno, cu trei sute de călăreți și cîțiva arcași, resistă, în suburbii, la trei puternice atacuri. Rănit de două ori, el biruie totuși; un medic „galo-grec" îi scapă viața.

Războiul italian între cele două republici a început. Carlo iea parte la dînsul, și e rănit la Treviso. Pe Mare, cu opt vase merge în apele Siciliei contra Genovesilor. Se presintă la Neapole și apoi reiea rătăcirile lui în Orient, pănă la Rodos: pierde un ochiu [1].

De acuma el va face războiu de Mare cu Genovesii. Iea parte la ciocnirea de la Modon. Luînd încă șase corăbii de la Tenedos, el merge la Constantinopol pentru restituirea Împăratului Ioan. Apoi, cum comerțul cu Siria e oprit de rivalii maritimi de doi ani de zile, el apare la Beirut și, mergînd la Castelrosso, prinde acolo două trireme de pelerini din Marsilia, care-l atacaseră, crezînd că e vorba de Turci; va fi silit să restituie prada.

E puțină piraterie în aceasta. Dar la Famagusta, unde trece, Carlo e primit bine de regele Petru al II-lea, fiul eroului de cruciată, care e gata să-l ajute în isprăvi remuneratoare. Dar vestea că Genovesii sînt la Chioggia îl rechiamă. Se știe care i-a fost partea în victoria lui Pisano, care a distrus flota Genovei și i-a îngropat faima [2].

După Chioggia lupta cu Genovesii urmează: la Zara, unde flota stă cinsprezece zile fără flotă, la Marano. Cînd se produce, cu Guarco, un nou atac genoves, Zeno aduce mărfuri din „Grecia". E momentul cînd Genovesii sînt și la Zara, la Sebenico, acela al luptei de la Porto Venere. De la insula Elba, în urma bătăliei li-

[1] C. 219-20, 222-3, 230.
[2] C. 232 și urm.

www.dacoromanica.ro

beratoare, Zeno trece din nou la Modon, unde stă până la pacea de la Turin (1381). Cum Zanachi Mudazzo, dintr'o familie senatorială, om de o extraordinară energie [1], nu vrea să iasă din Tenedos, cu toate insistențele garanților păcii cari sînt Florentinii, Carlo merge contra acestui prieten din copilărie: e oprit de boală cînd stătea să deie lovitura.

După liniștirea lucrurilor, el trece la Niccolò di Este, în Ferrara, la Verona, la cei doi Visconți, Galeazzo și Bernabò, în Milan: Giangaleazzo îl chiamă ca guvernator în Milan după uciderea celuilalt. Aici domină și pe Ghelfi și pe Ghibelini, făcînd să dispară orice deosebire între partide. Stă un an și trei luni, după care e reținut de același ca guvernator al Piemontului.

În acel moment se ivește planul de căsătorie al fiicei lui Giangaleazzo cu Ludovic de Orléans: Piemontul ar fi zestrea princesei. Atunci Ghelfii înviși se ridică; ei cred că pot despoia și ucide pe adversari: o conspirație se formează, și înainte de termin izbucnește răscoala, invocîndu-se numele regelui Franciei; pe cînd Giangaleazzo e ocupat la Verona, Ghelfii din vecinătate se gătesc a năvăli. Zeno adună Francesi din Asti, face să întrevadă Ghelfii bogați posibilitatea unor prădăciuni, dacă năvălesc gloate nestăpînite și simulează instalarea unui delegat frances [2].

Întors la Milan, își reiea locul și i se dă casa lui Bernabò cu 200 de pedeștri ca gardă. Măsurile de împăcare luate de dînsul sînt aspre și efective. Pune edicte, reformează moravurile, oprește portul de arme în public, ordonă străji noaptea, la porți și aiurea, îngrijește de paza focului, face să se execute hoții, adună provisii, „fiindcă nimic nu e mai periculos într'un oraș decît gloata flămîndă [3]". „Se ostenește pentru ca tineretul să se ocupe și să se deprindă cu meșteșugurile ca să nu umble prea ușor rătăcitor și cufundat în lene și să fie prea aplecat la orice fel de crime" [4]. La Como, la Bergamo și aiurea împacă pe locuitori și prin căsătorii [5].

---

[1] Horridi animi extremaeque pervicaciae vir; c. 298.

[2] C. 303-5.

[3] Quippe famelico vulgo nihil in urbe periculosius et perniciosius est.

[4] Propterea iuventutem incumbere atque assuefieri bonis artibus impendit operem ne iners vagaque et marcescens otio facilius lasciviret et ad scelera quaeque pronior redderetur; c. 308.

[5] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

După cinci ani petrecuți la Milan, se întoarce la Veneția, părăsită de un deceniu[1]. Republica-l trimete la regii Franciei și Angliei. Ajunge astfel, el care învățase la Avignon, în Paris, *splendida Parisiensium urbs*, unde vorbește latinește și franțuzește. În Anglia însă nu cunoaște limba englesă, „pe care o obișnuiesc indigenii"[2]. Revine după nouă luni[3].

Încă după Chioggia el avuse un conflict cu Senatul, și-l ajutase plebea. Ceva mai tîrziu, la moartea lui Andrea Contarini, fusese vorba de alegerea lui Zeno ca doge[4]. Întors din solie, intră între avvogadori și după doi ani e procurator al Sf. Marcu[5].

Îndată Zeno are prilejul de a juca un rol decisiv contra vechilor săi dușmani, Genovesii. Boucicaut s'a așezat în Genova, care s'a dat regelui Franciei un om „de un mare spirit"[6]. El pleacă într'o expediție de cruciată și în apele Siriei întîlnește pe Zeno, care-l urmărește pas cu pas. Pe guvernatorul frances îl chiamă, prefăcîndu-se bolnav, în apele Rodosului la o discuție; Boucicaut obiectează că n'are voie de la rege. Nici el n'are voie de la Senat, răspunde comandantul venețian cînd i se propune colaborarea contra Necredincioșilor. Atunci Boucicaut, și cu vase rodiene, iea Beirutul, unde și mulți Venețieni erau ocupați cu comerțul de aromate; averea lor e prădată, și se refusă restituția ei.

Povestirea e făcută așa ca să cadă toată răspunderea conflictului asupra Genovesilor. Boucicaut vrea lupta și anume lîngă Modon, în fața stîncilor păzite de la Sapienza. Zeno iese de la Portolongo spre Modon, unind cu vasele lui și cele două care vin de la Tana. Francesii suiți pe trei vase cer comandantului venețian să se predea; acesta pune mîna pe corăbii. Boucicaut, atacat, ce retrage, fratele lui e prins. Zeno oprește urmărirea. Se ajunge însă la pace (1403)[7].

Peste cîteva luni Veneția atacă Verona, ocupată de Francesco Carrara. Zeno e proveditor, seniorul de Rimini comandă trupele. E o campanie grea, prin lagune și mlăștini. În orașul plin de lo-

[1] C. 310-1, 313.
[2] Quod indigenae linguae consuetudinem non haberet.
[3] C. 315.
[4] C. 273 și urm., 293 și urm.
[5] C. 315-6.
[6] Eminentis spiritus vir; c. 317.
[7] C. 318 și urm., 324 și urm.

www.dacoromanica.ro

cuitorii fugari, caii morți infectează aierul. Iarna, izbucnesc boli și în lagăr, soldații fiind cantonați prin bărăci de lemn. Guvernul venețian trimete căpitani noi, Paolo Savello, conte de Aquila. În sfîrșit Verona se predă de locuitori; Francesco, prins, e ucis în temniță.

Dar în tinereță acest senior trăise ca exilat la Asti, unde-l văzuse Zeno și-l mîngîiase, vorbindu-i și de moartea părintelui; împrumutase pe pribeag și cu 400 de galbeni, cari i-au fost restituiți[1]. Acum, după atîta vreme, acești bani sînt presintați de pîrîtori ca un preț de conrupere. Învingătorul va sta doi ani în temniță[2].

Totuși cel atît de greu lovit refusă să ajute pe Austrieci și pe Ladislau de Neapole contra cetății nerecunoscătoare și nedrepte[3]. Merge, în durerea adîncă a sufletului său, la Ierusalim, odată cu Petru, fiul regelui Scoției, și trece printr'un naufragiu. Vede pe Ianus, regele Ciprului, și aici iarăși Genovesii, așezați în Famagusta, îi stau în față, încălzindu-i la luptă bătrînețele.

Nouăsprezece trireme, douăsprezece vase mari debarcă 3.000 de mercenari. Cipriotii pot resista numai printr'un joc de guerilla. Limassol, întărită de rege, e asediată. Dar Zeno aleargă noaptea, fugărește pe dușmani și li arde lagărul. Se impune o trevă de doi ani[4].

În acel moment (1409) se alege la Pisa fostul arhiepiscop de Milan, Petru de Creta, ca Alexandru al V-lea: Zeno-i trimete pe fiul său Petru, dar noul Papă moare la Bologna[5].

Acuma bătrînul se retrage la Veneția, unde se și însoară. Trăiește la S. Stefano, între cărți, cu grijă de „filosofie" și de „litere", avînd ca amici pe Gabriel de Spoleto, pe Emanuil Chrysoloras, pe Vergerio, pe medicul său Petru Thomasius. Chinuit de chiragră la optzeci și trei de ani, cetește în pat. Doliuri de familie îl ating: moare fiul Iacob, altul Petru, în luptă cu Milanesii, un al treilea Iacob, în pelerinagiu, la Trani. Tatăl se va stinge numai în 1418. Pe trupul mortului s'au numărat treizeci și cinci de răni[6].

[1] C. 314.
[2] C. 345, 347.
[3] C. 349-50.
[4] C. 353-63.
[5] C. 363.
[6] C. 363-70.

www.dacoromanica.ro

VII.

Condottierii: Viața lui Braccio di Montone

Venim acuma la stăpînii prin arme, la domnii de vitejie ai acestei lumi care se teme de dînșii, dar îi și iubește și-i admiră ca unii cari au trezit prin ce se dovedesc capabili a face, după un Armagnac și un șef breton, mîndria patriotică italiană, pentru toată Italia, a rasei întregi.

Cei cari se întrec în a li povesti isprăvile nu sînt oameni modești, ascunși în anonimatul lor, ci „intelectuali", învățați de latinește, meșteri de stil, aceia cari au înaintea ochilor statuile nemuritoare ale eroilor antichității. În frase ciceroniane, după acele ilustre modele, ei vor construi din izbînzile, cruzimile, minciunile și trădările condottierilor eroul de care sufletul lor are nevoie.

„Numai lucrurile care au trecut" sînt sigure, spune Giovanni Antonio Campano, biograful lui Braccio di Montone. „Atîta trăiește cineva cît se întinde memoria lui." „Viața nu se măsură prin suflare, ci prin înțeles [1]." Frumoase maxime ale celui care afirmă că acest „plăcut element al sufletului care e amintirea lucrurilor îndeplinite" îndeamnă și la imitarea lor. Dacă nu le știi, ești ca „aruncat într'o lume nouă necunoscută" și „nu cunoști partea și valoarea cea mai mare și mai sigură a înseși finței tale" [2].

Campano are credința hotărîtă că lucrurile presente sînt așa de mari, că Italia — toată Italia; prin antichitate se trezește conștiința unității naționale — a făcut atîtea pe uscat și pe mare încît eroii de azi pot fi puși pe aceiași linie cu aceia ai vremii vechi, cu atît mai mult, cu cît ei „fără niciun sprijin și ajutor au ajuns la atîta putere și glorie": nu e subiect mai vrednic și pentru cel mai frumos talent [3].

[1] Sola quae praeterierunt certa sunt. Tamdiu fuisse quis in vita quam longe repetere praeterita videatur. Sensu enim hominis vita, non spiritu metienda.

[2] Nullum enim iucundius est animi alimentum quam memoria gestarum rerum, qua qui careat is neque imitari praeclara maiorum possit facinora et, velut novum quendam eiectus in orbem, rudis omnium rerum imperitusque versetur, nec maximam ac certissimam naturae suae partem dignitatemque respiciat.

[3] Tanta est magnitudo rerum aetate nostra mari terraque in Italia gestarum ut exercere vel summa possint ingenia... Nostros interdum homines priscis comparo: quos si iure id facere possem, cur non libenter etiam anteferrem?... Quem enim ex omni antiquitate reperies nullius ope atque auxilio fretum eo imperii gloriaeque pervenisse?

www.dacoromanica.ro

Dacă alege pe Braccio, nu e cu vre-un gînd de linguşire sau pentru vre-un interes. Doar condottierul celebru a murit cu cinci ani înaintea biografului său. Povestirea e scrisă la treizeci şi opt de ani după întrarea în Neapole a lui Alfons de Aragon, cînd Italia a trecut prin încercările fără pereche[1]. Autorul află că acuma Carlo, fiul lui Braccio, e în fruntea trupelor de mercenari veneţiene dînd speranţe de a putea atinge gloria părintelui său[2].

Hrănit de cetiri clasice, Campano se gîndeşte şi la originea cartaginesă a familiei eroului său, ceia ce l-ar lega de Hannibal, dar i se pare lucrul „prea neclar" *(perobscura)*. Necontenit el apare preocupat de antichitate, însemnînd la cutare dată că e *„a religiei noastre"*[3]. Nu uită, cînd se află în cale, „statuile zeilor celor vechi", nici cutare „foarte vechiu templu al Campanilor", de la cari şi-a luat el însuşi numele[4].

Crede că „matematicii" pot prevesti viitorul copilului care se naşte[5]. Ca un preţuitor iniţiat al tehnicei militare romane el atribuie şi Italienilor epocei sale primul loc între naţiile luptătoare pentru că „se bat cumpănit, nu cu năpustitoare furie" ca Spaniolii şi Francesii[6].

E un patriot italian, din cugetare, cum am spus, ca şi prin instinct. Recunoaşte, în luptele dintre anume partide locale şi Aragonesi, pentru stăpînirea regatului de Neapole, că Spaniolii sînt „din fire mai blînzi ca alte naţii"[7] — se va fi gîndit la Francesi —, dar apasă asupra urii pe care Italienii o poartă Catalanilor, supt al căror nume ei cuprind „pe toţi aceia cari, cu regele de peste Mare, au trecut în Italia"[8].

Cu atît mai rău îi pare că Italia, concepută de dînsul ca o uni-

[1] Ingens Italiae regnique iactura, quae parem ante hoc seculum neque potentia neque moderatione habuit neminem; c. 581, ed. Muratori.

[2] Quem nunc audio Venetorum exercitus imperatorem, etsi non gloria atque imperio, spe tamen paternam magnitudinem adaequasse; c. 600.

[3] Anno religionis nostrae; c. 441.

[4] Simulacra veterum apparent deorum... Vetustissimum Campanorum theatrum; c. 573.

[5] C. 445.

[6] Animorum primo ardore ferocior Hispanos Gallosque, Italicos maturo consilio, non praecipiti ira dimicare; c. 589.

[7] Sicut Hispani ceteris nationibus natura blandiores; c. 582.

[8] Tum nihil Italicis Catalanorum nomine infestius, et Catalanos putari omnes quicunque, transmarinum regem secuti, in Italiam traiecissent; c. 590.

www.dacoromanica.ro

tate geografică și una națională de sine înțeleasă, e sfîșiată de discordii. „Pe Italia aceasta a noastră, cea d'intăiu între toate țerile, n'o fac vestită biruințile neamurilor și națiilor străine, ci o istovesc facțiunile deosebite și războaiele civile și casnice... Ne batem, ne cucerim noi pe noi... Gonim din orașe pe concetățenii noștri... Și ne lăcomim la sufletul și sîngele acelora a căror viață ar trebui s'o apărăm. Căci este oare în Italia, nu zic: o cetate, dar o cît de mică așezare țerănească în munte care să nu fie împărțită de facțiunile ei proprii [1] ?“ Cei de casă sînt goniți și se chiamă în locul lor străinii [2].

Italia e cunoscută lui Campano în multe colțuri ale ei. Descrie astfel Perugia, locul celor mai multe isprăvi ale eroului său, cetatea de pe deal, între castelele vecine și lîngă frumoasele maluri ale Trasimenului, livezile de măslini și viile bogate, cele cinci porți care i se deschid în ziduri. Înfățișează pe locuitorii deprinși de copii la alergări, la salturi, la călărie [3], prinși în lupte din cea mai fragedă vrîstă, ceia ce-i pregătește pentru tristele lupte de partid [4]. Vorbește de Pandolfo, șeful nobilimii, pe care-l ucid plebeii, mînia lor atingînd și pe ceilalți fruntași, unii fugari peste ziduri la Braccio, cărora li se iea averea, li se ard casele, Papa trebuind să se refugieze la Assisi [5]. Astfel se ajunge la închinarea față de Milan, iar, după moartea lui Giangaleazzo, la solicitarea Papei [6]. Florența apare ca orașul palatelor [7], „cu locuitorii cei mai măreți în a primi pe amici și a li arăta liberalitate“ [8]. Roma e arătată, la moartea lui Bonifaciu al IX-lea și la așezarea lui Inocențiu al VII-lea, ca agitată de certe interne: doisprezece Romani sînt

[1] Nostram hanc Italiam, principem omnium terrarum, quam exterarum gentium nationumque victoriae illustrant, sed diversae factiones civiliaque et domestica bella conficiunt... Confligimus, oppugnamus nos ipsos... Cives nostros pellimus civitatibus... Et quorum tueri deberemus vitam, eorum spiritum ac sanguinem affectamus. Nam quae in Italia non dicam: civitas, sed exigua et montana villa non domesticis factionibus distinetur ?; c. 443.

[2] C. 477.

[3] Vix nati obequitant, cursitant, insiliunt desiliuntque; c. 609.

[4] C. 440-1.

[5] C. 444, 448.

[6] C. 445.

[7] C. 470.

[8] Nec ulla gens est accipiendis amicis exhibendaque liberalitate magnificentior; c. 562.

www.dacoromanica.ro

uciși pentru conspirație, poporul atacă S. Angelo, silind pe Papă să fugă la Viterbo și deschizînd porțile lui Braccio.

Dar înainte de toate-l farmecă patria lui cea mică, Neapole și împrejurimile. Cetatea regală cu casele ei mari, cu cele șase citadele, cu jocurile și ospețele, cu femeile vesele care cîntă. Aproape e, la romana Cumae, „cea mai frumoasă plajă a Italiei“[1], vechea Baiae, Pozzuoli cu pucioasa și „teatrul cel înalt biruind vremile“[2], Pausilippul lui Virgiliu. Aici sînt nobilii cei mai mîndri, despreţuind pe negustori și pe meșteri: ţin numai la arme și preferă să stea în case sărace, daţi odihnei[3]. Regele Ladislas e admirat de Campano: „foarte puternic, cu suflet vast, mai mult decît mare, amenințînd Italia toată cu ambiția lui“, dar în pornirile lui cuceritoare fără respect față de biserici, care sînt firește ale lui *Deus Optimus Maximus,* fără cruțare față de locuri sacre ca Roma și Viterbo, mergînd pînă a-și hrăni caii la altare[4]. Fiica lui, Ioana, își zugrumă soții cu laț de purpură ori îi gonește și face din adopțiune un joc[5]. Cînd alt mare condottiere, Sforza, o părăsește, ea îl batjocurește din fereastă, silindu-l să-i trimeată săgeți pentru a o goni[6]. Față de această regalitate, chiar cînd e ca a lui Ladislas, condottierul apare adesea ca superior. Lui Braccio regele Neapolei îi trimete, printr'un căpitan liberat, un dar de purpură. Cînd se întîlnesc, condottierul se pune în adevăr în genunchi, coborînd de pe cal, dar i se oferă 300.000 de galbeni și orice oraș „afară de Neapole singur“. „Sînt cu cine mă plătește“, e răspunsul. „Dacă nu s'ar supăra Papa, odată împlinit terminul de plată la dînsul, dacă-i convine și regelui și lui însuși, e gata a servi pe Maiestatea Sa cu aceiași credință ca și pe Pontifice[7].“

---

[1] Totius Italiae amoenissima plaga; c. 582.

[2] Prominens, superata vetustate, theatrum; c. 589-90.

[3] Nec usquam tanta vastitas elatioque nobilitatis. Mercatores iis et opifices contemtui sunt. Ceterum ipsi, etiamsi domi pauperes, tamen otio dediti, cetera studia praeter militaria contemnunt; c. 582.

[4] Rex potentissimus animo vasto magis quam magno, Italiae cunctae imminebat; c. 497. Contra Dei Optimi Maximi fana simulacraque... Pavisse ad aetaria sacrarum aedium equos.

[5] C. 554.

[6] C. 571.

[7] Si nulla in re offenderet pontificis dignitatem, eius completo stipendio, si regi ac sibi commodum videretur, illius Maiestati eadem fide qua nunc pontifici pariturum.

www.dacoromanica.ro

Şi aici cele două extreme. Iubire întâiu pentru tot ce e lux, splendoare, eheltuială, coloare şi pitoresc.

Cînd soseşte la Perugia, ca mîntuitor, Carlo Malatesta, se ilumineză în onoarea lui ziduri, turnuri, Palatul Comunei, casele[1]. Locuitorii unor orăşele cucerite de Braccio îi aduc cheile înfăşurate în frunze de măslin[2]. La nunta condottierului Braccio cu a doua soţie — cea d'intâiu, Betta, murise la douăzeci şi şapte de ani — o sută de femei alese întîmpină pe mireasă; şaizeci de slugi servesc; o sută douăzeci de musicanţi cîntă.

Între aceste petreceri, Ţinuturile Italiei sufăr nespus de pe urma bandelor înarmate care-şi schimbă pe rînd stăpînii, dar urmăresc în acelaşi chip acelaşi cîştig. Din Franţa vine la Perugia, cu 7.000 de oameni, Biordo Michelozzo[3]. Într'o singură pradă se ieau optzeci de prinşi, 10.000 de oi, 5.000 de boi, 1.000 de iepe[4]. Piccinino culege moştenirea lui Braccio, cel care nu suferia o clipă de odihnă pentru sine şi ai săi[5]. Toţi aceşti jăfuitori pretind a fi făcut parte din ceata mercenarului asemenea cu suveranii[6].

Se fac cruzimile cele mai mari, în felul acelora pe care, pentru generaţia precedentă, le însemna cu groază anonimul sienes. La Nuceria un om e aruncat la cîni, altul e pus pe cuie; sînt de aceia cari sînt rupţi de cai *(equis distracti)*, tăiaţi în patru, prăvăliţi de pe ziduri[7]. Se recurge la pustiirea cîmpilor pentru a flămînzi pe duşmani[8]. O urmă de loaialitate se păstrează cînd, la Perugia, Braccio plîngîndu-se că se întrebuinţează săgeţi otrăvite şi ameninţînd că şi el va usa de acest mijloc, un crainic anunţă că oricine va recurge la o asemenea armă va fi executat[9].

Toate aceste caractere se unesc în biografia propriu-zisă a lui Braccio. Începe ucigînd trei duşmani personali. La optsprezece ani, cînd era lupta între cetăţile Rimini şi Feltre, el lasă moştenirea lui, la Montone, mamei şi fraţilor şi adună o mică bandă de

[1] C. 519.
[2] C. 508.
[3] C. 443-4. Cf. c. 448.
[4] C. 474.
[5] Nihil magis quam militum quietem atque otium fugiebat; c. 503.
[6] Nec quicquam nunc in Italia Brachianorum nomine magnificentior; c. 561.
[7] C. 574-5.
[8] C. 485.
[9] C. 518,

www.dacoromanica.ro

cinsprezece călări cu cari fură oi și prinde țerani ca să li iea prețul de răscumpărare. Prins el însuși — și i se cere o plată de 2.000 de galbeni —, ai lui îl scapă. E rănit din nou, dar își urmează soarta. Pierzînd Montone, el trece cu treizeci de cai, la Florentini[1]. E încă sărac: la un han, prin împrejurimile Romei, oferia ca plată cheotoarea de argint a hainei și e silit a primi daruri mărunte. Vagabondează din Florența la Bologna, unde e condottierul Alberic, la Padova, contra Veneților: aici e proclamat de mercenari șeful lor, ceia ce-i atrage mînia lui Alberic; prietenia soției acestuia îl scapă de moarte. Ajunge, în fugă, la Papa, la Milan, din nou la Bologna, la Florența, luînd în cale 4.000 de galbeni de la tiranul din Imola, la Ancona, negociind cu nepotul Papei.

Ladislau, care e în Toscane, îl cere pentru expediția contra Romei[2]: primește 14.000 de galbeni. Dar e cerut și de Florentini, cari aveau pe Sforza și vor aduce pe regele Ludovic de Anjou (1400). I se dă plata pentru 1.500 de călăreți. De supt zidurile Perugiei[3], unde femei aruncă cenușă și apă fiartă, el răsare la Viterbo, fiind chemat de Papă. Peste puțin îl vom vedea trudindu-se înaintea vechiului său cuib de la Montone. Supt Perugia, ajutată de Sforza, el bate pe contele de Carrara. Papa făcînd pace cu Ladislau, Braccio merge la Bologna, unde e Pontificele.

Dar lupta între acesta și rege reîncepe. Ladislau iea Roma (1408). Atunci orășenii prădați se dau iarăși Papei, chemînd pe Braccio, pentru un moment „pus în disponibilitate". Stăpînul său ar vrea să-l prindă pentru a nu-i da cei 80.000 de galbeni datoriți și, în același timp, pentru a face plăcere Perugînilor, cari sînt gata, atunci, a da Sfîntului Scaun cetatea lor. După o împăcare, condottierul rămîne totuși la apărarea Romei; el supune Bologna revoltată.

Papa e depus în conciliu. Martin al V-lea îi iea locul. Braccio, care nu se mai știe obligat prin plată, vinde Bologna orășenilor pentru cei 180.000 de galbeni cari-i sînt datoriți (1415). Cu un an înainte Ladislau de Neapole și-a sfîrșit zilele.

Braccio cată să-și împlinească gîndurile răsbunătoare contra Perugiei, în jurul căreia se duc aprige lupte, cu ajutorul femeilor,

[1] C. 445.
[2] C. 465.
[3] V. și c. 484.

www.dacoromanica.ro

care azvîrl cu pietre și cu țigle. Polo Orsini, apoi Carlo Malatesta vin contra lui, și acesta din urmă e prins în luptă. După douăzeci și trei de ani de exil, pribegii vin în tabăra biruitorului[1]. Atunci soli rugători se presintă la dînsul, între cari și rude din ale lui. Supunerea se face, cu aprobarea exilaților, fără condiții. Poporul va alege pe toți magistrații, afară de aceia pe cari biograful îi numește, cu termini antici: questori și pretori. Nu vor fi dări nouă. Vor rămânea cei zece, și se vor păstra vechile statute. Dar de la orice hotărîre se poate face apel la noul tiran.

E poate punctul culminant al carierei celui care plecase din micul Montone sărac și fără nume, cu un singur grup de prieteni încă neîncercați în lupte. Calcă pe covoare de purpură, sămănate cu flori; din balcoane se expun juvaierele femeilor; zarafii scot monede de aur pe tejghea; văluri se întind asupra pieței, și, la Palatul Comunei atîrnă covoare francese; vase de aur și argint mărgenesc treptele scărilor. În sunetul musicilor se încep jute, după ce se culege jurămîntul cetățenilor.

Măsuri de ordine, de împăciuire și de prevedere se ieau. Decretele ultimilor douăzeci și patru de ani sînt anulate. Paza orașului e dată în sama a nouă nobili și nouă din popor. Insigniile private nu se mai permit; noaptea nu se umblă pe stradă, unde sînt, ca la Paris după răscoale, tăiate lanțurile, porțile înseși ale cetății fiind dărîmate; două băști nouă sînt garnisonate cu oameni siguri. Altfel, e un om bun, blînd, familiar, drept cu cei mici. Cu fiecare vorbește despre ale aceluia: „cu arhitecții despre arhitectură, cu negustorii despre negoț“[2].

Dar, peste zece zile, neodihnitul pleacă aiurea, la Assisi. Pe cînd soli venețieni caută să-l împace cu fostul lui prisonier, Malatesta, Perugia se răscoală; nobilii o supun, și iarăși sînt învinși cari rătăcesc prin străinătăți[3].

Dar Braccio, seniorul ascultat al Perugiei, vrea mai mult: Roma,— aceasta pentru glorie. În lipsa Papei, el se oferă ca păzitor și intră prădînd pentru a fi admis ca „rector“. Ciuma-l împiedecă de a lua și Castelul Sant'Angelo, și îndată, după șaptezeci de zile de ocupație, Napoletanii, primiți de locuitori cu aclamații, îl silesc să plece.

[1] C. 531-2.
[2] Cum architectis de architectura, de mercatura cum mercatoribus.
[3] Pp. 543-5.

www.dacoromanica.ro

Se întoarce spre odihnă la Perugia, unde-l așteaptă jute și jocuri mari, în care luptele cu pietre aduc răniri și morți. De aici se va duce la Lucca, la Spoleto. Regina Ioana trimete contra lui pe Sforza și Papa strînge trupe pentru a-l opri. La Assisi, la Orvieto au loc lupte.

Acum marele condottier se îndreaptă spre Floren a, unde e Papa cu care negociază, noua țintă a ambiției lui. E primit ca un rege, ca un împărat, ca un zeu[1]. Se fac străzi anume pentru întrarea lui, se gătesc ospețe. Familiile cardinalilor îi iese înainte, pe cînd lumea și copiii, femeile îl aclamă. Masă mare i se gătește; merge la Papa acasă, la cei Zece, iar la Papa, și asistă la jută, cu cîte o sută douăzeci de luptători și 6.000 de suliți rupte; cîntece se fac în onoarea lui, scriindu-se și pe pareți[2].

Împăcat cu Papa, Braccio e trimes la Bologna, după dorința lui Sforza, care se gătește de atacul Neapolei în numele lui Ludovic de Anjou. Orașul,—și, înainte de toate, Bentivoglii, vechi amici—,e somat a se supune. Porțile se deschid. Nou triumf pentru seniorul Perugiei, pentru idolul Florentinilor, pentru omul Papei. Ioana-l chiamă atunci contra lui Sforza și în folosul lui Alfons de Aragon, care stă cu flota lui la Procida[3].

Întîlnirea cu acesta se face în condițiile cele mai onorabile pentru destoinicul parvenit. În sunet de trîmbiți, în bubuit de tunuri, în timp ce se înalță cîntece[4]. Regele împiedecă pe noul său auxiliar de a se pune în genunchi. Braccio e făcut prinț de Foggia și Capua, conetabil, guvernator; i se dă un sceptru de aur (1420).

Împăcînd pe Ioana cu Sforza, el revine în Toscana numai pentru a fi rechemat de regină la Neapole, care nu sufere pe Catalani. Piccinlno n'ajunge pentru a apăra noua ordine de lucruri creată prin adopțiune. Cînd apare seniorul Perugiei, așa de necesar în clipe decisive, i se dă un lanț de aur și „coroana" principatului Campaniei, pe care el o iea de fapt în Perugia sa, unde iarăși se dau jute și răsună cîntece de bucurie.

---

[1] Quasi Deum aliquem visere.

[2] În latinește:

Brachius invictus omnem debellat gentem,
Martinus Papa non valet quadrantem.

[3] C. 580-1.

[4] Nauticum nescio quid dulce tota complens litora, omnium aures barbarica suavitate mulcebat; c. 581.

[5] C. 583.

www.dacoromanica.ro

El e la Aquila, cînd izbucneşte un complot între regină şi Alfons — povestitorul crede că poate din causa lui Sforza. Dar acesta se îneacă prin accident[1]. Peste cîteva zile numai şi Braccio, rănit la gît, e prins într'o luptă, şi moare la cinzeci şi şase de ani[2]. Cei doi rivali au fost culeşi de moarte aproape în acelaşi moment, lăsînd locul unui Niccolò di Tolentino şi altor imitatori în mai mic ai unor isprăvi care nimănui nu i-au dat mai mult decît lui Braccio di Montone. (urmează.)

O scrisoare a lui Ioan Vasilievici, Ţarul Rusiei, către Ioan-Vodă cel Cumplit, Voevodul Moldovei (1574)

Ioan-Vodă cel Cumplit (1573-1574) fusese însurat în Rusia, înainte de a ocupa Domnia Moldovei, cu Maria, fiica Voevodului Simion de Rostov Avuse şi un fiu, Petru. Obţinînd tronul de la Turci, trece singur în Moldova, părăsindu-şi, pentru o bună bucată de vreme soţia şi copilul. În cele din urmă, trimete pe episcopul Isaia cu o scrisoare la Ţarul Rusiei, Ioan Vasilievici, cerînd să-i trimeată în Moldova soţia şi copilul. Scrisoarea aceasta a lui Bogdan nu o cunoaştem; în schimb în răspunsul Ţarului, pe care-l publicăm mai departe, se povestesc toate cele de mai sus. Aflăm tot odată că, răscolind imperiul, într'o margine de ţară dă de soţia şi copilul lui Bogdan, morţi de ciumă şi de supărări. El, Ţarul, ţine însă mult la Bogdan şi vrea să păstreze mai departe înrudirea dintre ei, prin femei.

De aceia e dispus să-i dea o altă soţie, pe fiica voevodului Teodor, duce de Mscislav, şi aceasta cît de curînd, după ce va termina negocierile cu delegaţii Poloniei şi ai Lituaniei veniţi să discute cu el succesiunea tronului Poloniei.

Iată şi documentul, aflat la Viena la „Staat-, Haus- und Hofarchiv", Rusia, folio 18:

Ex omnipotentis Dei amore caesar maximusque dux Ioannes Wasilowicz, totius Russiae, Vlodimirensis, Moscoviensis, Novogrodiensis, imperator Casanensis imperator Astrahaniensis, im-

[1] C. 615-6. Menţiunea fiului Francisc, „summae spei adolescene" (c. 616).
[2] *Ibid.*: „superstite adhuc matre".

www.dacoromanica.ro

perator Poscoviensis, magnus dux Smolensis, Tverscoviensis, Iuhorczezoviensis, Premskoviensis, Wotzchohiensis, Bulgariensis et aliorum, imperator magnus, dux Novogradiensis et Nisorum, Czernohoviensium, Rezanscensis, Polocensis, Rostocensis, Iaroslaviensis, Beloserscensis, Vdorscoviensis, Obdorscoviensis, Condinscensis ac totius Severiensis terrae iliusque attinentis dominus et haeres ac novo-acceptae terrae Islandiae, etc., Ioanni Bohdano Stefanoviczo, Waiwodae terrae Moldaviae, salutem. Misisti ad nos cultorem Dei episcopum tuum Esaiam cum literis tuis, in illisque litteris nobis significasti, ac per eundem Esaiam episcopum oretenus nos certiores reddere praecepisti ne nos lateat ex voluntate Dei tibi a Caesare Turcharum datam esse terram Moldaviae utque illi servias, tributariusque existas, et Deus ita voluit quod fuisti in imperio nostro. Scisnam quod nos voluimus te esse sub lege atque in matrimonium ascendisse, ex intimoque amore tibi dederamus Semianii, Rostoviensis ducis, filiam, Maria nominatam, et tandem discessisti; ex illaque fuit natus filius nomine Petrus, habens annos duos, te presente et vivens decimum septimum annum, et hoc nobis summo opere displicebat quod coniunx tua et filius tuus praesentia tua privati erant; et, quamprimum audiveramus te esse dominum et ducem Moldaviae, habuimus in animo invenire tuam coniugem et filium in imperio nostro latitantes, tibi una cum aliquo nobili ac fideli servitore nostro transmittere, idque volebamus tibi ad noticiam perducere, quod sis a nobis amatus atque omnia secure a nobis poposci posse.

Et, dum nos haec deliberamus, ecce statim litterae tuae una cum episcopo Esaia ad nos sunt allatae, ex quibus intelleximus audivimusque te ex voluntate Dei a sulthano turcico dominio moldaviensi preditum esse, qui te illa in provincia ex gratia sua et bono arbitrio praefectum fecit, ut secundum voluntatem illius omnia facias in timoreque illius ambules ut manu illius positus optime quidem consuleris propriae saluti. Si illum non concitaveris ad iram, tamen non trades quoque oblivioni amorem et gratiam nostram, qua usus es abundanter, tam te presente quam absente, imo eandem in memoriam revoces: non enim te, cum noluisses, detinuimus, sed cum omni amore et favore dimisimus, ita quod exacto imperio nostro contentus discesseris. Misisti ad nos oratorem tuum, et secure petisti per literas et per epis-

www.dacoromanica.ro

copum Esaiam, oratorem eundem, quatenus coniugem et filium tuum libere hinc dimiserim ad te. Nos dare operam commiseramus inquirere ubi sint, et, dum percunctati fuere quasi in toto nostro imperio, ad ultimum hoc fuerunt reperti: ex voluntate et iudicio Dei mortui peste, hoc est coniunx ducissa Maria et Petrus, filius tui. Si tamen poposceris pristinam gratiam amoremque nostrum, a nobis illum tibi non deesse scias, immo poteris te primum nominare in favore nostro; velim te enim habere pro adoptivo sibi, tibique in coiuugem ex consanguineis meis, omnium proximis, dare filiam nobilis unius nostri, magnifici Teodori, ducis Moscislaviensis et Zeslaviensis, quae nostrae altissimae imperiali maiestati in consanguinitate proxima est: patris nostri piae memoriae, maximi ducis Wasilij, in coniugem fuit soror maiestati domino Petro, imperatoris filio(?!)[1], ac filia illius erat mater ducis Ivani et coniunx memorati Teodori, ducis Moscioslaviensis et Zeslaviensis, cuius filia erit tibi in coniungem. Quamprimum ergo poposceris, haec a nobis sine ullo dubio obtinere poteris; ideo, hac in re consulendo apud animum tuum, aliquem unum ex fidelibus servis oratorem tuum mitteris, qui nobiscum hac de re strenue tractet, et omnia favente Deo ad suum finem pervenient. Senatus regni Poloniae ac magni ducatus Lituaniae hisce temporibus miserunt ad nos depraecantes ut illis in dominum et imperatorem succedere vellim; tamen haec nondum ad suum effectum pervenere; et, quamprimum illam definiam, colloquar cum nobili viro Ioanne Teodorowizio, duce Moscislaviensi, filiaque illius, consorte tua, ac postea ad te illam cum oratore tuo et meis, cum ea qua decet reverentia, sine ulla mora remittam.

Datum ex alti imperii civitate nostrae Moscua, anno 7082 [= 1574][2].

Elena Eftimiu.

---

[1] Magnifici domini Petri, imperatoris filii?

[2] V. Iorga, *Pretendenți domnești*, in „Analele Academiei Române", seria în 8° mare, XIX, și scrisoarea, acolo citată, din Hurmuzaki II[1]. Pentru Vlădica Isaia de Rădăuți și Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 253-4, no. CLXXXVI (N. I).

www.dacoromanica.ro

Influența literaturii ruse asupra scriitorului Constantin Stamati

I.

Constantin Stamati, fiind „singura musă, a căreia voce s'a auzit din Basarabia cea întristată și înstrăinată“[1] (1830-70), este foarte puțin cunoscut în literatura română.

Numeroasele cercetări făcute de d-nii profesori N. Iorga, Ch. Drouhet, O. Densusianu, G. Bogdan-Duică, P. Haneș ș. a. au descoperit influența literaturii francese și ruse asupra lui Stamati, însă n'au stabilit încă în mod definitiv „lista datoriilor literare ale lui Stamati“[2] după care ar fi cu putință să ni dăm „samă de adevărata semnificare a operelor sale“[3].

„Dacă un bun cunoscător al literaturii rusești din prima treime a secolului trecut ar întreprinde să ni arate ce a împrumutat și cum s'a inspirat Stamati din această literatură, ar face o lucrare utilă și interesantă“[4], zice d. Drouhet, presupunînd influența mare și indiscutabilă a literaturii rusești asupra lui Stamati.

Cuvintele acestea m'au încurajat spre continuarea cercetărilor mele, la care am și fost îndemnată de către d. profesor Caracostea.

Văzînd că prin lucrarea mea sînt nevoită să combat oarecare păreri deja stabilite despre Stamati, nu îndrăzniam să expun resultatul cercetărilor mele.

Dar și d. profesor Caracostea m'a sfătuit, spunîndu-mi că adevărul, fiind basa științei, este mai presus de toate. Atunci, cu convingerea aceasta, am continuat cercetările cu un interes crescînd din ce în ce, fiindcă, cu cît mai mult mă adînciam în această lucrare, cu atît mi se deschideau posibilități noi și cu atît mai lămurită mi se arăta personalitatea lui Stamati, până aci parcă învăluită pentru mine în taina de care el însuși a vrut să se încunjoare. Stamati scria în epoca lui Mihail Kogălniceanu și Alecu Russo, „acești aprigi apărători ai originalității“[5], cari s'au răscu-

[1] G. Sion, Notită, în „*Revista Carpaților*“, 1861, vol. II, p. 340.

[2] Gh. Drouhet, *Cavalerul Stamati în viața românească*, Novembre 1921, vol. 48, p. 199.

[3] *Idem.*

[4] *Idem.*, p. 198.

[5] P. Haneș, *Scriitori basarabeni*, București 1920, p. 207.

www.dacoromanica.ro

Iat în mod hotărît împotriva traducătorilor ce inundau pe atunci literatura românească. Aceasta a atins pe Stamati, şi de atunci el începe să-şi ascundă numele scriitorilor din cari traducea. Poate că tocmai din causa aceasta nu ni dă ştiri precise despre viaţa sa şi ni face impresia unei columne „uitate, părăsite, bătute de viscole în mijlocul ruinelor căzute la pămînt[1].

În literatura românească, despre viaţa lui Stamati se ştie foarte puţin, de oare ce biografia lui, fiind un domeniu aproape necercetat, ar fi putut să fie alcătuită numai pe locurile unde a trăit, adecă în Basarabia. Posibil că acolo au şi rămas manuscrisele sale netipărite, de existenţa cărora bănuieşte d. Bogdan-Duică[2].

Nu vom insista prea mult asupra biografiei lui Stamati, mai ales asupra lucrurilor cunoscute, avînd în vedere că în lucrarea mea trebuie în deosebi să fixez puncte din viaţa lui, care l-au pus în contact cu literatura rusă şi cu scriitorii ruşi.

Se ştie că Stamati era nepotul Mitropolitului Iacob Stamati şi fiul Păharnicului Toma, despre care n'avem ştiri precise[3]. Părinţii lui erau Ardeleni. Constantin Stamati s'a născut în Moldova şi tot acolo a petrecut o parte din copilăria sa, ceia ce se vede din prefaţa operelor sale, unde el spune: „eu fiind din copilărie înstrăinat din vechea mea patrie Moldova, unde m'am născut", şi pe urmă: „am fost şi eu odinioară fiul Moldovei"[4]. În anul 1812 Basarabia trecu la Rusia. Boierii aveau voie să aleagă între Basarabia şi Moldova. Cei mari au rămas credincioşi Moldovei, iar cei mici au ales Basarabia. Din aceşti din urmă tatăl lui Stamati, avînd o moşie pe malul stîng al Prutului şi fiind fecior de ţeran din Ardeal, n'avea pentru pămîntul moldovenesc o iubire deosebită. Aşa că a rămas şi el în Basarabia[5]. A rămas şi sigur că a primit supuşenia rusească şi rangul de „dvorianin" (nobil), pe care Ruşii îl dădeau acelora ce de bună voie treceau la ei. Iată ce scrie un scriitor rus, Vighel, în „Amintirile" sale despre

[1] G. Hurmuzaki, *Poetul Stamati*, în „Foaia Societăţii pentru literatura şi cultura Romînilor în Bucovina", Cernăuţi, 1867, no. 7, 8.

[2] G. Bogdan-Duică, *Constantin Stamati*, ediţia „Minerva", Bucureşti 1906, pp. 165, 166, 168.

[3] Ştiri despre Păharnicul Toma, găsite de mine în arhivele basarabene, le voiu da în lucrarea de licenţă.

[4] C. Stamati, *Musa românească*, tom. I, Iaşi 1868, p. I.

[5] După N. Iorga, *Un poet basarabean*, în „Sămănătorul", 1906, pp. 521-2.

www.dacoromanica.ro

Basarabia pe la 1824: „Cînd vorbesc de Moldoveni și de mîndria lor, atunci vorba e numai despre boieri. Cei trecuți supt supușenia rusă erau puțini. Însă, după permisia de a poseda proprietăți pe amîndouă maluri ale Prutului, mulți din boierii romîni și-au cumpărat moșii în Basarabia. Acolo găsiau adăpost, fugind din București și Iași în timpul persecuțiilor turcești. Ei țineau foarte mult la neamul lor și, fiind mîndri de el, se indignau contra acelora cari ar fi îndrăznit să-l atingă. În același timp ei priviau cu dispreț pe ceilalți compatrioți, numindu-i „ciocoi" și „ciubucari", cari, cumpărînd moșii și primind diferite funcțiuni de la Ruși, au devenit „dvoreni" (nobili) și prin urmare egali cu ei. Din aceștia — frații *Stamati* și frații Zamfirachi de bună voie au trecut la partidul rusesc [1]." În orice cas, pe Constantin Stamati îl vedem în Basarabia la anul 1830, avînd titlul de „tituliarnîi sovietnic" (consilier titular) [2], — de care rang se putea bucura numai un nobil rus. Tot în Basarabia, Stamati și-a complectat educația, începută în vechea Moldovă „în prietenia feciorilor de boieri risipitori, bătăuși și obraznici, fără niciun fel de înțelegere pentru învățătură, pe cari-i descrie într'un clasic dialog dintre cucoana-mamă și bietul dascăl de plată mică, adăugînd că și el a auzit în tinerețe așa ceva din tinda casei tovarășului său de vrîstă, și, poate, de petreceri" [3].

Cred însă că Stamati se deosebia foarte mult de semenii săi, atît prin capacitatea înăscută, cît și prin educația mai îngrijită, pe care va fi primit-o de la unchiul său Mitropolitul Iacob Stamati, vestit prin învățătură.

Ce educație însă a putut primi în Basarabia rusească?

„Cu toată partea ei profană din ce în ce mai accentuată, cultura vremii rămînea tot religioasă și, firește, clasică. Aceasta a fost și cultura primită de Stamati și, ca resultat al ei, tot așa a fost și educația. Rădăcinile ei au fost atît de adînci, încît pănă la sfîrșitul vieții scriitorul nostru nu s'a abătut din calea croită de ea. La aceasta a ajutat și stabilirea lui în Basarabia, unde educația religioasă din porunca Sinodului rusesc a fost și mai desvoltată [4]".

[1] Vighel, *Vospominania* (Amintiri), p. 144.

[2] Ov. Densusianu, *Literatura romînă modernă*, București 1921, vol. II, p. 38. (După „Curierul românesc", 1830, 7 Ianuarie.)

[3] N. Iorga, *o. c.*, p. 521.

[4] P. Haneș, *o. c.*, p. 198.

www.dacoromanica.ro

E sigur că basa educației religioase e pusă la Stamati încă de unchiul său Mitropolitul Iacob Stamati, și de aceia direcția religioasă a educației, care domina pe atunci în Basarabia rusească, a găsit în sufletul lui Constantin Stamati un teren favorabil. Aceste concepții religioase s'au manifestat în tendința lui de a traduce opere cu conținut religios, cum e de exemplu „Dumnezeu" al lui Derjavin, și tot ele ni dau explicația năzuinții sufletului său spre poesia idealistă a lui Jucovschi, a cărui inspirație creștină putea să fie așa de gustată de autorul nostru[1] și pe care a cunoscut prin Alexandru Sturdza, cum presupune d. Bogdan-Duică[2]. Alexandru Scarlatovici Sturdza a fost fiul boierului moldovean Scarlat Sturdza, care în 1792 a trecut în Rusia, unde a fost cel d'intăiu guvernator civil al Basarabiei. Alexandru Sturdza a primit educația în Rusia, dar studiile superioare le-a făcut în Germania. A fost cunoscut ca diplomat și ca mistic (de la 1810), apropiat de Împăratul Alexandru I-iu, de Jucovschi, Pușchin și Gogol. El a fost vestitul publicist al legitismului în timpul său, partisanul absolutismului luminat și a ortodoxismului. A scris o mulțime de cărți cu caracter religios, filosofic și politic[3]. E explicabil de ce a avut o influență atît de mare asupra lui Jucovschi și incontestabil asupra lui Stamati, care după cum spune d. Bogdan-Duică, a fost prieten bun cu Sturdza. Jucovschi, voind a face cunoscut soției sale, care era luterană, învățătura dogmatică a Bisericii ortodoxe, a început să se intereseze de operele dogmatismului ortodox și a întreprins o corespondență vastă cu persoanele bine cunoscătoare ale ortodoxismului și mai ales cu Alexandru Sturdza. Cugetările, scrise de Jucovschi în ultimii ani, în care între altele atinge și chestii religioase, le dă lui Sturdza cu dreptul deplin de a le corecta[4]. Faptul că Stamati ar fi cunoscut pe Sturdza este foarte posibil, căci acesta juca pe atunci un rol foarte mare în Odesa, unde a rămas și până acum un mare spital înființat de dînsul pe strada numită „Sturdzovscaia" (a lui Sturdza). Odesa totdeauna avea legături strînse cu Basarabia, mai ales cu Chișinăul unde stătea Stamati.

În societatea rusă din timpul său Constantin Stamati era cunoscut

[1] Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 198.
[2] Bogdan-Duică, *o. c.*, p. 174.
[3] „Bessarabiana. Uceonaia, literaturnaia i hudojestvenaia Bessarabia".
[4] Zeidlitz, *Jizni i poezia jucovscago*, „Socinenia", tom. VI, p. 543.

www.dacoromanica.ro

ca scriitor romîn. Unul din contimporanii săi Basarabeni, Liprandi, descriind Chișinăul în „Jurnalul" său, spune: „Pe strada din dosul casei lui Crupenschi este casa literatului și poetului localnic *Stamati* cu o mică grădină în dosul ei, unde stăpînul a ridicat un monument în amintirea lui P. P. Svinin, care a stat în casa lui"[1]. Svinin, coleg cu Jucovschi la Universitatea din Moscova, fusese pe atunci primul cercetător al Basarabiei din toate punctele de vedere, unde și ocupa un post[2]. Iată încă un fir de legătură între Stamati și Jucovschi. Cînd însă descrie societatea Chișinăului, în care petrecea Pușchin, — contimporan și el cu Stamati, — Liprandi spune: „Pe atunci întîlniam pe Pușchin mai ales în familia Zamfirachi, pe care o visitam și eu din cînd în cînd și unde veniau Stamo, *Stamati*, frații Russo ș. a."[3].

Și, dacă relațiile *personale* între Stamati și *Jucovschi* nu sînt încă pe deplin lămurite, cele cu celebrul *Pușchin* cred că am reușit să le stabilesc în mod precis. În afară de cele spuse de către Liprandi, de unde reiese că Stamati se întîlnia cu Pușchin în familiile cunoscute, există o versiune foarte interesantă cum Pușchin a fost inspirat să-și înceapă vestita sa poemă „Țiganii". După versiunea aceasta, scrie scriitorul rus Iațimirschi, „comunicată de către nepotul cunoscutului *scriitor romîn Stamati*, M. Sonin, Pușchin a observat o tabără de Țigani în împrejurimile Chișinăului, lîngă Boiucani. O ceată de Țigani, — adulți și copii — s'au răpezit la el de sigur după pomană. Pușchin s'a speriat și, fugind în oraș, a venit la *Stamati*, de la care a cerut condeiul și călimara și a scris primele strofe ale poemei sale „Țiganii": „Țigani 'n ceată zgomotoasă"...[4]. Tot la Chișinău Pușchin a schițat vestitele sale „Cîntecele Slavilor din Peninsula Balcanică" (editate în 1832)[5], și poate că, aducîndu-și aminte de Stamati, el a numit pe unul din eroii acestor cîntece — „Stamati"[6].

II.

Influența literaturii rusești asupra lui Stamati e fără îndoială de

[1] Liprandi, „Dnevnic", „Russchii Arhiv", 1866, p. 1217.
[2] După „Basarabiana", *o. c.*
[3] Liprandi, *o. c.*, p. 1254.
[4] Iațimirschi, „Pușchin în Basarabia", tom. II, ed. Brockhaus și Efron, p. 172.
[5] Bartenev, „Pușchin v Iujnoi Rossii", „Russchii Arhiv", 1866, p. 48.
[6] Pușchin, „Feodor i Elena".

www.dacoromanica.ro

mult stabilită de către critici. Până acum s'a descoperit că: „Hăulitul închisului" e o traducere din Lermontov, „Prisonierul la Cerchesi", din Puşchin, „Lauda lui Dumnezeu", din Derjavin şi satira fantastică „Pompoasă audienţă la Satana" din Sencovschi, iar, din cele patruzeci de fabule ale lui Stamati, treizeci sînt traduse după Crâlov. De sigur cea mai mare influenţă asupra activităţii literare a lui Stamati a avut-o Jucovschi, cu care Stamati în general are foarte mult comun, chiar până la unele amănunte ce coincid în viaţa amîndurora

Ştim din biografia lui Jucovschi că el a pierdut o fiinţă iubită şi după aceia poesia lui ia un aspect de o melancolie nepătrunsă. „Îl putem numi pe Jucovschi cîntăreţul pierderilor dureroase", spune renumitul critic rus Belinschi: „cetiţi-l, cînd inima vă e sfîşiată de pierderea fiinţei scumpe. O! atunci veţi găsi în Jucovschi prietenul care va împărţi cu voi durerea şi îi va da graiu şi suflet"[1]. Tocmai şi Stamati e lovit de o astfel de durere: În anul 1834 el pierde soţia iubită şi-şi revarsă tristeţa într'un ciclu de poesii „în care nu se vorbeşte mult, nu se declamă, nu se blastămă, ci se lasă curs lacrimii tăcute, iar vremii răgaz să aline dacă poate"[2]. Caracterul tristeţei lui Stamati e acelaşi ca şi la Jucovschi, al cărui suflet plin de credinţă nu îndrăzneşte să proteste contra destinului crud, dar trebuie să caute mîngîierea în rugăciune.

Altă înrudire literară între aceşti doi poeţi este inclinaţia de a cînta liniştea şi farmecul vieţii familiare, — motiv ce se întîlneşte de obiceiu foarte rar în poesie. Cu începerea vieţii familiare fericite (de la 1822) caracterul posiei lui Jucovschi devine liniştit ca şi viaţa-i personală. În frumoasele-i versuri el cîntă virtuţile vieţii familiare modeste şi înalta ei menire morală pentru om. La Stamati însă acelaşi motiv ia o formă mai puţin reuşită şi chiar une ori grosolană. Iată ce spune d. profesor Drouhet despre astfel de opere ale lui Stamati: „Preocupări familiare dau adesea un caracter de cuviinţă gospodărească, burghesă adăptărilor şi imitaţiilor lui Stamati. Trebuie să fi fost un excelent soţ şi un excelent tată. Negreşit viaţa familiară simplă şi demnă îşi are poesia ei. Pictori olandeşi, romancieri englesi şi naturalîştii francesi ni-au arătat cum razele frumosului pot să lumineze interioarele modeste şi existen-

[1] Belinschi, „Critica", ed. Wolff, p. 1382.
[2] Bogdan-Duică, *o. c.*, p. 165.

www.dacoromanica.ro

ţele calme. Razele acestea nu cad însă asupra stihurilor în care Stamati slăveşte iubirea legiuită şi virtuţile casnice“ [1].

Amîndoi, şi Jucovschi şi Stamati, sînt conservatori în concepţiile lor. „Jucovschi împrumută adese ori de la autori străini numai ceia ce corespunde gusturilor sale: îi plăcea de pildă ceva misterios, visător, fantastic, însă tot ce avea caracter de protest social sau libertate a gîndirii rămînea fără nicio atenţie din partea sa“ [2]. Acelaşi conservatism face şi pe Stamati să traducă satira rusească a lui Sencovschi: „Pompoasa audienţă la Satana“. Şi în sfîrşit cea mai mare asămănare între Stamati şi Jucovschi este capacitatea (la unul într'o măsură mai mare, la altul în mai mică) de a traduce în limba maternă operele scriitorilor străini, schimbîndu-le şi naţionalisîndu-le une ori. „Jucovschi, întroducînd romantismul apusean în literatura rusă, îl schimbă şi îi dă trăsături caracteristice ruseşti“ — zice scriitorul rus Nezelenov [3]. Istoricii literaturii ruseşti au observat de mult la Jucovschi tendinţa de a imita, enumerînd poeţi europeni, pe cari îi traducea el şi cari serviau de model pentru scrierile sale originale. Notînd aceasta, ei totuşi unanim recunosc meritul lui, căci, prin traduceri şi prin prelucrări, el a adus în literatura rusă o lume cu conţinuturi poetice noi, „transmiţînd în graţioase şi melodice versuri operele poesiei romantice, deschizînd astfel calea perioadei noi în literatnra rusă, unde pe terenul pregătit de el putea să înflorească poesia rusă originală“ [4]. Cu toate acestea el era aproape cel d'intăiu represintant al curentului nou în literatura rusă, — un poet în care s'a întrunit un talent mare şi o credinţă adîncă în menirea morală a poesiei. Cetindu-l, putem vedea cu adevărat pe Jucovschi trăindu-şi poesia. Pentru dînsul poesia n'a fost un capriciu al talentului sau o distracţie, ci o vocaţie adevărată, chiar o religie. El singur o defineşte astfel: „Poesia este Dumnezeu în visurile sfinte ale pămîntului“. El putea să nu fie original în subiectele sale, operele lui puteau să pară învechite după modul cum erau scrise şi totuşi poesia lui Jucovschi rămîne atrăgătoare, pentru că în ea se simte sinceritatea adevăratei poesii [5]. Aproape acelaşi rol, dacă nu joacă, atunci caută să joace

[1] Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 180.
[2] Pîpin, *Ist. lit. rom.*, p. 227.
[3] Nezelenov, *Istoria russcoi slovesnosti.*
[4] Pîpin, *o. c.*, p. 227.
[5] După Pîpin, *o. c.*

www.dacoromanica.ro

și Stamati în literatura romînă. Însă atacurile lui Mihail Kogălniceanu și Alecu Russo contra traducerilor și cererea de opere originale românești au forțat pe Stamati să ascundă numele autorilor traduși și astfel l-au pus în rîndul autorilor învinuiți chiar de de plagiat. Și, pe cînd Jucovschi, cu toate că traducea, prelucra și imita, este socotit în literatura rusă ca un poet mare, primul care a arătat demnitatea poesiei, Stamati e privit în literatura romînă aproape cu dispreț numai pentru că a ascuns numele autorilor din cari a tradus. Prin aceasta el a complicat atît de mult critica despre dânsul, încît d. Drouhet, înainte de a începe aualisa operelor sale, exclamă cu necaz: „O primă chestie care se ridică atunci cînd e vorba de apreciat opera lui Stamati e cea a imitațiilor. Ce e original la dînsul? Ce a imitat? Ce a tradus, sau, cum spun unii critici mai aspri, ce a plagiat?" — și mai departe: „În deosebirea compunerilor originale de cele traduse sau imitate, Stamati nu ni-a venit mai de loc în ajutor... Atîta vreme însă cît aceste originale nu vor fi cunoscute, nu va fi cu putință să ni dăm samă de trăsăturile proprii ale talentului lui Stamati: vom risca să admirăm drept concepții sau imagini ale sale bunuri străine și să ni facem despre spiritul și simțirea lui o icoană care nu corespunde cu realitatea" [1]. Însă, de și Stamati a comis această mare greșală, meritul său de poet popular și de folclorist e foarte mare. Dar despre aceasta vom vorbi mai tîrziu.

De și Jucovschi n'a avut multe opere originale, care erau inferioare traducerilor sale, totuși „ele represintă un mare fapt în istoria literaturii rusești și în istoria desvoltării estetice și morale a societății rusești, influența lor asupra literaturii și publicului a fost foarte mare și binefăcătoare" [2]. Fără îndoială această influență a poesiei originale a lui Jucovschi a simțit-o și Stamati, dovedind aceasta prin traducerea uneia din cele mai bune opere originale ale lui Jucovschi, „Arfa eoliană" (editată în anul 1814). Conținutul ei este următorul: Acțiunea se petrece în Scoția, în localitatea Morvena. Domnitorul acesteia, puternicul Ordal, avea o fiică frumoasă, Mirvana. Mulți tineri nobili din toate părțile rîvniau la mîna ei. Însă Mirvana iubia pe un cîntăreț modest, Armin, cu care se întîlnia tainic supt un stejar rămuros. Groaznicul tată, aflînd

[1] Ch. Drouhet, *o. c.*, p 180.
[2] Belinschi, *o. c.*, p. 1086.

www.dacoromanica.ro

despre dragostea lor, îi despărți. Însă despărțirea silită n'a stins focul iubirii reciproce, și Mirvana nu încetează a veni la locul întîlnirilor, unde Armin a lăsat harpa sa, atârnată printre crengile stejarului. Odată harpa cu sunetul ei armonios vestește Minvanei moartea iubitului ei, și atunci ea moare de durere. Dar și după moarte sufletele lor, întîlnindu-se, vin îmbrățișate în acest loc, unde au petrecut:

...Și stejarul se mișcă,
Și strunele sună!...

Conținutul acesta ni înfățișează concepțiile poetului: „Iubirea unește sufletele pe vecie". Nici diferența în situația lor socială nu poate împiedeca aceasta. Despărțirea forțată nu este decât temporală și chiar în cursul ei sufletele rămîn legate între ele cu legăturile tainice. Credința că se vor uni pe vecie li dă puterea de a suporta despărțirea. Sentimentul iubirii trece și în viața eternă. Acolo va fi unirea lor deplină, dacă pe pămîntul acesta nu s'a realisat.

O astfel de concepție asupra iubirii ușor trece în misticism: credința în legătura dintre cei de pe pămînt și cei din lumea de dincolo, posibilitatea apariției umbrelor celor morți, etc., o întîlnim în baladele multor romantici [1].

„Harpa eoliană" a produs unmare efect asupra publicului cetitor. Criticul Belinschi a numit-o „o admirabilă producție poetică, unde s'a concentrat tot sensul și farmecul romantismului lui Jucovschi" [2]. Fără îndoială că și Stamati n'a putut să nu fie fermecat de opera aceasta, găsind astfel prilejul de a o traduce, îmbrăcînd-o numai în veșmintele românești și transportînd acțiunea pe pămîntul românesc în opera lui, *Decebal*. In traducere el a schimbat numai titlul: „Harpa eoliană" în „Fiica lui Decebal", și numele lui *Ordal*, în *Decebal*, iar restul a rămas același, chiar și numele îndrăgostiților nu le-a schimbat, lăsîndu-le „Minvana" și „Armin". „Fiica lui Decebal" a fost publicată de Codrescu în „Almanah pentru Romîni" pe 1853. Ce e drept, Stamati a tradus opera aceasta cu un adevărat meșteșug, păstrînd și ritmul versurilor lui Jucovschi și așa de bine i-a dat caracterul specific național-românesc că

[1] După Stoiunin, „Harpa eoliană".
[2] Belinschi, *o. c.*, p. 1411.

www.dacoromanica.ro

toți criticii de până acum o socotiau opera originală a lui Stamati, fără a bănui de vre-o influență rusă.

Iată ce spune de exemplu d. Drouhet: „...In balade ca „Fiica lui Decebal" și „Dragoș", *a căror originalitate de gîndire și de factură nu se poate contesta,* romantismul lui Stamati se învederează și prin natura subiectelor tratate și prin priveliștile ce se desfășoară, și prin coloritul specific al imaginilor sale. Privirile poetului răzbat în prima din aceste balade prin pîcla trecutelor secole" și întîlnesc figuri eroice sau legendare, în jurul cărora împletește stranii întîmplări. Minvana, *fiica lui Decebal*, despărțită de Armin, cîntărețul de harpă, socotit nevrednic de o fată de viță așa de strălucită, moare în durere ca și iubitul ei, iar umbrele amîndurora vin de se înlănțuie noaptea, în locul unde schimbaseră cuvinte de dragoste. Pasagiul final, cu desolația tommatecă a unor văi înecate în negură, unde se deslușesc, la văpaia roșie a unei luni „făr' de raze", scheletele stejarilor și mișcările unei fantome „gemînate", are ceva din fantasmagoria tristă a peisagiilor lui *Ossian*" [1]. — „De școala istorică a lui Asachi și Săulescu ține inspirația din poesia „Fiica lui Decebal", zice Haneș: „de și partea lirică predomină asupra celei epice[2]".

O altă operă a lui Jucovschi, care a influențat pe Stamati și pe care a tradus-o aproape mot-à-mot, făcînd numai unele schimbări la sfîrșit, este balada „Cele douăsprezece fecioare adormite" și anume prima parte: „Gromoboi" (omul rebel împușcă în stele), scrisă de Jucovschi în anul 1811 (partea a doua, „Vadim", a scris-o peste șase ani). Iată ce spune criticul rus Belinschi: „Nu se știe ce a îmboldit pe Jucovschi să scrie „Cele douăsprezece fecioare adormite", însă ideia părții a doua — „Vadim" — e împrumutată din romamul lui Spiess, „Bătrînul pretutindeni și nicăiri" [3]. Insă Jucovschi a simplificat conținutul povestirii nemțești, fucînd-o mai frumoasă și mai poetică [4]". „..In tratarea poemei „Gromoboi", Jucovschi a vrut să fie poporan, dar, contra voinții lui, acest basm rusesc s'a transformat la el într'o legendă, care ni amintește ceva din legendele nemțești, catolice, medievale [5]".

[1] Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 203.
[2] P. Haneș, *o. c.*, p. 225.
[3] Belinschi, *o. c.*, p. 1411.
[4] Nezelenov, *o. c.*, p. 24.
[5] Belinschi, *o. c.*, p. 1434.

www.dacoromanica.ro

In poema aceasta predomină un element miraculos: un sărac, Gromoboi, într'un moment de desperare a hotărît să se înece; de-odată i se iveşte Asmodeu şi-i propune viaţa fericită şi bogată cu condiţia să-i vîndă sufletul. Gromoboi, vînzîndu-şi sufletul iadului, se bucură de atunci de o viaţă plină de plăceri. El răpeşte douăsprezece fecioare de la părinţii lor şi după un an se face tată a douăsprezece fiice, care, cu mamele lor, părăsite de Gromoboi, stau într'o mănăstire. Iată că soseşte şi ceasul răsplăţii cu iadul. Păcătosului îi e greu să se despartă de viaţă: de aceia, cînd vine Asmodeu, el îi vinde sufletele celor douăsprezece fiice, primind în schimb încă doisprezece ani de viaţă. De atunci caracterul lui Gromoboi se schimbă: păcătosul începe să se roage lui Dumnezeu, se căieşte şi ridică o mănăstire în numele Sfîntului Nicolae. Şi, cînd iarăşi vine momentul despărţirii de viaţă şi Asmodeu soseşte după sufletul lui, iată că vine şi Sfîntul Nicolae. Între Asmodeu şi Sfînt se iveşte o ceartă pentru sufletul lui Gromoboi. Cerul hotărăşte această ceartă în modul următor: păcătosul va muri şi se va chinui în mormîntul său, iar fiicele lui vor adormi într'un castel fermecat, în jurul căruia va creşte un codru de nepătruns. Fiecare fată pe rînd, deşteptîndu-se, va umbla pe zidurile castelului, aşteptînd pe acela care va veni să le scape.

Poema „Gromoboi" a influenţat în timpul său nu numai pe Stamati, ci şi pe Puşchin şi pe Lermontov. În poema lui Puşchin „Ruslan şi Liudmila" noi întîlnim un fel de prescurtare a acestei balade, ceia ce a făcut pe d. Haneş să presupună că *de tradiţia aceasta* a fost înfluenţat Stamati, cînd a scris „Păgînul şi fiicele sale". Şi în „Gromoboi" şi în „Ruslan şi Liudmila" apar cele douăsprezece fecioare frumoase. Ce e drept, la Puşchin aceste douăsprezece fecioare nu presintă ca la Jucovschi un element ideal şi cast, ci caută a ispiti pe unul din eroi cu farmecul plăcerilor pămînteşti"[1] (tocmai această scenă a ispitei o întîlnim şi în opera lui Stamati „Ciubăr-Vodă", ceia ce vom vedea mai departe). E de observat că şi la Lermontov în „Demonul" există o scenă asămănătoare cu cea din „Gromoboi": cearta pentru sufletul păcătosului.

Traducînd poema lui Jucovschi „Gromoboi" supt titlul „Păgînul şi fiicele sale", Stamati a făcut următoarele schimbări:

[1] Nezelenov, *o. c.*, p. 41.

www.dacoromanica.ro

1. Ca și în „fiica lui Decebal“, el schimbă locul acțiunii, de exemplu rîul Nipru în Nistru.

2. Pe cînd, la Jucovschi, Gromoboi, ridicînd mănăstirea în numele Sfîntului Nicolae, zugrăvește icoana cu chipul Sfîntului, păgînul la Stamati se roagă în fața unei cruci. Tot așa, în scena certei pentru sufletul lui Gromoboi, Sfîntul Nicolae e înlocuit la Stamati printr'un înger.

3. Jucovschi, vorbind despre viitorul mântuitor al celor douăsprezece fecioare, subînțelege un tînăr, care, cuprins de un vis ideal, va merge pe lume în căutarea idealului său, ceia ce nu se va îndeplini decît în partea a doua a poemei, — în „Vadim“, — pe cînd Stamati, mărgenindu-se la traducerea părții întăia, nu găsește necesar a aminti despre acest tînăr și dă cuvintelor „mîntuitorul“ și „mirele“ sensul ceresc.

4. Sfîrșind poema sa, Jucovschi exprimă ideia, înălțătoare, că omul trebuie să fie mai presus de tot ce este pămîntesc și să tindă spre un ideal curat. Stamati însă sfîrșește poema sa cu versurile originale, de un caracter înalt religios, spunîndu-le prin gura uneia dintre cele douăsprezece fete:

„Of dorită oară,
Pănă cînd să te aștept?
Ca Mîntuitorul, ce nu se'nfioară,
Să judece drept,
Să vie să scape a noastră feciorie
Și pe cel greșit,
Precum în Scriptură sfîntul condeiu scrie
C'au făgăduit
Celui ce urăște viața pămîntească
Și s'au pocăit,
Celui ce așteaptă viața cerească
Și stă ei gătit“.

E firesc că Stamati, naționalisînd traducerile sale, n'a tradus partea a doua din „Cele douăsprezece fecioare adormite“, căci „Vadim“ are un caracter pur rusesc național; din causa aceasta însă de la „Păgînul și fiicele sale“ a lui Stamati ni rămîne impresia de ceva cam neterminat, pe cînd la Jucovschi, în partea a doua, cele douăsprezece fecioare vor fi trezite de către Vadim, iar păcătosul va fi iertat. Afară de aceasta, mai mult în „Gromoboi“, decît în „Vadim“, Stamati ar fi putut găsi o apropiere de basmele și tradițiunile românești. Și în casul acesta

www.dacoromanica.ro

vorbia în el primul folclorist moldovean. El a nemerit foarte bine, căci „Păgînul și fiicele sale“ a plăcut publicului românesc și a provocat laude, ca de exemplu ale d-lui profesor Iorga, care spune: „Asemenea bucăți rămîn întregi prin forma plină și vie, care cucerește sufletul, prin amestecul dibaciu al credințelor și închipuirilor noastre, prin atîtea note de adevăr, prinse din lumea trecutului, pe care acuma o știe foarte bine cîntărețul“ [1]. „Poema „Păgânul și fiicele sale“, zice Hasdeu, atît prin energia concepțiunii, precum și prin condițiunile formei, ni se pare a fi cea mai nemerită din încercările rimate ale poetului“ [2].

De asemenea și această operă a lui Stamati era socotită de unii critici ca originală, scrisă supt imfluența lui Byron. „Byron, cu alaiul său de blăstămați și pecetluiți de soarta fără milă“ — zice d. profesor Iorga, „îi dă avîntul demonic ce trebuie pentru a scrie „Păgînul și fiicele sale“ [3]“. De caracterul „byronian“ al acestei poeme vorbește și d-l profesor Ov. Densusianu, lăudînd-o și deosebind-o de alte opere ale lui Stamati: „Aici (în gen narativ) Stamati a reușit odată să ni dea ceva care trece mult pe de-asupra altor alcătuiri ale lui; ne surprinde chiar să-l vedem de data aceasta desfășurînd limpede subiectul, închegând bine părțile lui și dîndu-i contur artistic, presintîndu-l într'o formă netezită, cum nu o întîlnim în tot ce a scris dînsul altă dată. Poesia care se deosebește astfel de celelalte poartă titlul: „Păgînul și fiicele sale“ și e baladă în stil romantic, cu episoade căutate să aibă cît mai mult efect, să zguduie, cu descrieri întunecate, cu apariții fantastice — ceva de romantism, cum îl găsim la Byron, *de care putem admite că Stamati a fost influențat* (am văzut că-l cunoștea), — dar influența aceasta nu e totuși prea directă, apare mai mult ca un ecou îndepărtat. Romantismul apare, cum se vede, în plin aici, și numai cetirea întregii balade poate arăta cum Stamati, așa de credincios alte ori spiritului tradițional, așa de vechiu, în romantismul lui, se lăsase atras spre curentul timpului“ [4]. Hasdeu însă găsește că în această poemă este ceva de la Edgar Poe, și abia d-nii Bogdan-Duică, Drouhet și Haneș

[1] N. Iorga, *o c.*, p. 521.
[2] Hasdeu, „Costachi Stamati“, în „Revista Nouă“, I, p. 210.
[3] N. Iorga, *o. c.*, p. 521.
[4] Ov. Densusianu, *o. c.*, p. 432.

www.dacoromanica.ro

sînt mai aproape de adevăr, cînd bănuiesc o oarecare influență rusească, spunînd:

D. Bogdan-Duică: „Concepția din „Păgînul și fiicele sale“ nu e originală, ci e o simplă variantă a unor teme vechi, internaționale... Din simfonia de idei ce a stîrnit-o Byron, Goethe, Chamisso, și, poate și supt influența vre-unei opere rusești, Stamati alcătui simplul basm al Păgînului“ [1].

D. Drouhet: „Se vorbește de pildă de caracterul byronian al poemului „Păgînul și fiicele sale“. În îndîrjirea în rele a păgînului, în setea sa de plăceri neiertate, în pactul ce-l face cu puterile infernale, găsim, ce e drept, trăsături byroniene. Însă tot finalul, care lămurește înțelesul bucății, regretele nenorocitului pentru viața desfrînată pe care a dus-o, teama de pedeapsa ce-l așteaptă, renunțarea la Satan și minunea cerească, în urma căreia pricepem că e iertat, ne îndreptățește să presupunem că Stamati va fi avut în vedere *o compunere rusească*, foarte depărtată de spiritul de răsvrătire și de orgoliu neînfrînat care caracterisează pe Byron și impregnată din contra de umilință creștinească și de supunere la la voința celui de Sus [2]“.

3. *D. P. Haneș* zice „că nu știe dacă trebuie s'o trecem între *trduceri,* ori între *imitații,* ori între *originale.* Subiectul acesta e luat dintr'o *tradiție rusească*, de care amintește Pușchin în poema sa „Ruslan și Liudmila“. Nu putem spune dacă Stamati a tratat această tradiție, ori a tradus din alt scriitor. În orice cas poesia a atras pe bună dreptate atenția, fiindcă cuprinde versuri de adînc sentiment religios și de un puternic dramatism“ [3].

Și iată a treia poesie a lui Jucovschi: „Închisul către fluture care a întrat în temnița lui“, pe care Stamati a tradus-o, lăsînd și titlul neschimbat. Această poesie a lui Jucovschi nu este originală, ci a tradus-o din Xavier de Maistre, care a compus-o în Petersburg în timpul emigrării. „Poesia“, zice d. Drouhet, „fu îndată tradusă în rușește și cunoscută supt forma aceasta de un secretar de la ambasada Franciei, care, ignorîndu-i originea, se apucă s'o retraducă în franțuzește. Se poate că Stamati să fi cunoscut numai versiunea rusească a acestor versuri. Către această părere ne în-

[1] Bogdan-Duică, *o. c.*, p. 178.
[2] Drouhet, *o. c.*, p. 199.
[3] P. Haneș, *o. c.*, p. 225.

www.dacoromanica.ro

clină amplificările inutile și mersul greoiu de patrusprezece silabe al bucății romîne, în locul precisiei elegante și a sprintenei octosilabe francese [1]". Însă e de observat că și Jucovschi a tradus poesia aceasta cu octosilabe, așa că metrul greoiu de patrusprezece silabe al lui Stamati este original.

Rămîne să arătăm cum versul lui Stamati se apropie mai mult de cel al lui Jucovschi decît de cel frances.

Poesia francesă începe astfel:

„Le prisonnier et le papillon.

Colon de la plaine éthérée,
Aimable et brillant papillon,
Comment de cet affreux donjon
As-tu su decouvrir l'entrée?

Jucovschi o traduce:

„Închisul către fluture, care a întrat în temnița sa.

De unde te-ai luat tu, cel ce locuiești în eter?
Spune, oaspete neașteptat din cer,
Care zefir te-a aruncat
În trista mea locuință?".

Stamati însă:

„Închisul către fluture, ce a întrat în castelul său.

Oh, de unde te-ai luat? Spune, oaspe fluturaș,
Ce în aier locuiești, oaspe din ceruri picat!
Care zefir te-a răpit? Care vînt te-a aruncat?
Din efirul [2] luminos în acest negru lăcaș".

Afară de Jucovschi, și Pușchin a avut o înfluență mare asupra lui Stamati, ceia ce s'a manifestat în traducerea „Prisonierul din Caucas" a poetului rus, care a fost scris în Basarabia la 1821.

Pușchin, ca și Stamati, se afla pe atunci în întregime supt înfluența poesiei lui Jucovschi, poesiei romantismului și a unui sentiment adînc, despre care însuși Pușchin a zis: „Farmecul și dulceața versului său vor rămînea vii și peste ani mulți îndepărtați". „Nu Pușchin. ci Jucovschi a fost romantic rus, în adevăratul sens al cuvîntului", zice Belinschi [3], iar un alt critic, Pîpin, spune: „Ju-

[1] Drouhet, *o. c.*, p. 180.
[2] Eterul.
[3] Belinschi, *o. c.*, p. 1382.

www.dacoromanica.ro

covschi este aproape cel d'intăiu represintant al perioadei noi în literatura rusă și după el vine Pușchin" [1]. „El poate fi numit chiar educatorul lui Pușchin în lileratură, de oare ce Jucovschi cu musa-i curată și înălțătoare îl apăra în tinerețea lui de influențele false. Pușchin (ca și Stamati, cum am spus), era încîntat de balada lui Jucovschi: „Douăsprezece fecioare adormite", și sufletul lui zbnra către înălțătorul suflet a lui Jucovschi" [2].

Înfluența lui Jucovschi asupra operelor lui Pușchin se resimte mai mult decît în toate în poema lui Pușchin „Ruslan și Liudmila", care la rîndul lui a înfluențat pe Stamati, cînd acesta scria „Ciubăr-Vodă" și „Dragoș". „Cu toate că în poema lui Pușchin „Ruslan și Liudmila" se văd urmele înfluenții operelor străine cu caracterul fantastic, ca de exemplu „Orlando Furioso" al lui Ariosto, totuși e vădită și înfluența lui Jucovschi, a basmelor și legendelor naționale" [3]. Avînd în vedere că amîndoi, atît Stamati, cît și Pușchin, apreciau așa de bine poesia lui Jucovschi, e foarte probabil că afară de simpla cunoștință între ei existau relații și mai apropiate, încălzite de interese și gusturi comune.

Înfluența lui Pușchin asupra lui Stamati s'a oglindit, mai mult decît în toate, în poema lui Stamati „Ciubăr-Vodă", ceia ce este foarte bine analisat de d. Haneș, care ni înșiră pe rînd episoadele asămănătoare cu cele din „Ciubăr-Vodă" din opcrele lui Pușchin. „Ici și colo", zice el, „găsim asămănări cu poetul rus Pușchin, care a scris și el povești ca: „Ruslan și Liudmila", ca „Basmul cu regele Saltan", „Basmul cu regina moartă", „Basmul cu cocoșul de aur", „Basmul cu pescarul și peștele", ș. a.

In „Rusland și Liudmila" unul din eroi, Ratmir, plecat în căutarea Liudmilei furate de zmeu, întîlnește în cale un palat fermecat, la poarta căruia îi iese înainte zînele [4]. In „Ciubăr-Vodă" Bogdan dă și el de un palat fermecat, e primit și el la poartă de zîne; și descrierea primirii se face în linii generale de Stamati la fel cu Pușchin. In lipsa lui Ruslan Chievul este atacat de Pecenegi. In lipsa lui Bogdan, Moldovenii sînt atacați de Tatari. Ruslan scapă Chievul, sosind tocmai în toiul luptei. Bogdan scapă pe Moldoveni în împrejurări asămănătoare. In „Basmul cu regina

[1] Pîpin, *o. c.*, p. 227.
[2] Nezelenov, *o. c.*, p. 41.
[3] *Ibid.*, p. 95.
[4] Cele douăsprezece fecioare frumoase.

www.dacoromanica.ro

moartă" al lui Puşchin, Elisei, eroul principal, întreabă soarele despre iubita sa ca şi Bogdan în „Ciubăr-Vodă". Soarele îl trimete la lună, acesta la vînt. Acelaşi lucru cu Bogdan. Scena cu bătrîna Ţigancă aducînd un măr frumos la prisacă, la zina lui Bogdan, se găseşte şi în „Basmul cu regina moartă". In amîndouă poveştile apare în scena aceasta şi cînele credincios, care moare muşcînd dln mărul frumos şi otrăvit. Episodul cu oglinda vorbitoare se găseşte de asemenea în amîndouă poveştile" . La toate comparaţiile d-lui Haneş îmi rămîne să adaug încă un mic episod, care corespunde cu un episod identic la Puşchin în poesia sa: „Sora şi fraţii". Eroul lui Puşchin leagă pe soţia sa rea de cozile unei perechi de cai, cărora li dă drumul peste rîpi şi stînci. Acelaşi lucru-l face şi Bogdan cu Ţiganca în „Ciubăr-Vodă" a lui Stamati. Influenţa lui „Ruslan şi Liudmila" poate fi simţită şi în poema lui Stamati „Dragoş", subiectele fiind înrudite: şi aici şi acolo, mireasa este răpită de un vrăjitor rău şi salvată de mirele său de supt stăpînirea şi vraja fermecelor sale. Şi, precum Puşchin introduce acţiunea în epoca intemeierii Rusiei, aşa şi Stamati ia pentru poema sa epoca întemeierii Principatelor.

După Puşchin, în literatura rusă se iveşte urmaşul şi elevul său, Lermontov. Aceşti trei scriitori: Jucovschi, Puşchin şi Lermontov formează în literatura rusă un şir de poeţi, cari, urmînd unul după altul, sînt legaţi în acelaşi timp între ei ca inelele unui singur lanţ. Jucovschi a influenţat, după cum ştim, pe Puşchin, care însă se deosebeşte prin neliniştea sufletească, caracteristică epocei romantismului, iar Puşchin la rîndul său exercita o influenţă asupra lui Lermontov, care era şi mai neliniştit, şi mai rebel. De sigur că, din aceşti trei, cel mai apropiat de spiritul lui Stamati a putut fi numai Jucovschi. Poesia zbuciumată a lui Puşchin şi cu atît mai mult a lui Lermontov, plină de protest social, n'a putut să găsească răsunet în sufletul liniştit şi conservator al lui Stamati. Cu toate acestea e şi el cucerit de frumuseţa versurilor nu numai ale lui Puşchin, dar şi ale lui Lermontov, exprimînd admiraţia sa către ultimul prin traducerea poesiei acestuia: „Sînt mîhnit şi trist", supt titlul: „Bătrîneţă", începînd-o cu introducerea originală:

[1] P. Haneş, *o. c.*, p. 242.

www.dacoromanica.ro

Poesia lui Lermontov:

„Sînt mîhnit și trist și n'am cui să dau mîna
In minutul tînguirii sufletești...
Dorințe!.. Ce folos să dorești mereu și în zădar?
Iar anii trec, cei mai buni ani!
Să iubești... dar pe cine? Vremelnic, păcat de muncă,
Iar veșnic, e imposibil.
De privești în tine, nu găsești nicio urmă din trecut:
Și bucurie, și necazuri ca o umbră sînt toate.
Ce-s pasiunile? — Suferința lor dulce va dispărea doar
Mai de vreme sau mai tărziu — înaintea rațiunii,
Și viața, cînd privești cu o rece atenție în jurul tău,
E o glumă, atît de seacă și deșeartă!".

Traducerea lui Stamati:

Bătrînețele.

„Tinerețe ce-ai trecut,
De ce nu pot să te uit?
Căci dorul tău este chin,
Ca după miere venin".

„Tînjesc și sînt mîhnit, nu am cui să dau mîna,
La a mea bătrîneță, cînd suflet tînguiește,
El în zădar dorește, dorește totdeauna,
Iar vrîsta tinereții trece, se veștejește.
De am iubit vremelnic, ...păcat de a mea muncă,
Etern, iar nu se poate,
Și, de privesc la sine-mi, ce-au fost, au fost nălucă,
Necazuri, bucurie, ca umbra trec toate.
Iar sentimente, ce sînt cu-a lor dulci suferiri?
Și ce este viața? Cînd judec cu răceală
Și mă uit împrejuru-mi, văd uumai amăgire,
Sau o glumă de șagă, ce pe toți ne înșeală".

Motivul acestei poesii, cu concepțiile ei ale unui om desilusionat, trebuie să fi fost străin sufletului lui Stamati, ca și întregul spirit zbuciumat al lui Lermontov; și ceia ce Lermontov spune din partea tînărului desilusionat, Stamati îl găsește potrivit numai pentru un bătrîn. Poate că din această causă a și numit poesia sa „Bătrîneță". Desigur, el n'a putut admite tipul byronian al tînărului care, neavînd încă timp să guste din toate plăcerile vieții, e săturat și plictisit de toate; și de aceia Stamati arată, parcă mustrînd, că motivul acesta s'ar potrivi mai curînd unui

www.dacoromanica.ro

bătrân, care, pierzînd totul şi luînd tot ce a putut de la viaţă, nu mai aşteaptă nimic de la ea, — decît unui tînăr, care trebuie să aibă un suflet voinic şi sănătos. Poesia aceasta a rămas neobservată de criticii noştri, cari n'au băgat de samă cît de mult concepţia poesiei diferă de întreagă concepţia lui Stamati, care şi la bătrîneţă nu poate să fie desamăgit, avînd în sufletul său o credinţă aşa de puternică.

Influenţa literaturii ruseşti în persoana cunoscutului satiric rus Fon-Vizin şi-a găsit reflexul într'un dialog satiric al lui Stamati, intitulat: „Cum era educaţia nobililor romîni în secolul trecut". Fon-Vizin în comediiele sale, mai ales în comediele sale, mai ales în comedia „Nedorosli" (un tînăr nevîstnic) rîde şi critică educaţia tinerilor Ruşi din timpul său. In comediiele sale Fon-Vizin a prins foarte bine trăsăturile caracteristice mediului rusesc. „Pe atunci în literatură domnia teoria pseudo-clasică, cu modelele ei obligatorii. Comediile imitau pe cele franţuzeşti şi, ca primă probă de originalitate, a fost ideia de a introduce în comedia aceasta străină moravurile ruseşti. Comedia avea de scop să producă veselia şi în acelaşi timp să înveţe [1]."

Aceiaşi ţintă o urmăreşte şi Stamati în dialogul său între o cucoană şi un dascăl grec: „Cum era educaţia nobililor romîni în secolul trecut", care e un fel de schiţă de comedie, cum spune el singur într'o notă, pe care o dă la această povestire şi care n aminteşte mult cîteva scene din vestita comedie a lui Fon-Vizin „Nedorosli". Pe cît „Nedorosli" exprimă moravurile şi educaţia rusă de pe atunci, pe atît dialogul lui Stamati ni descrie cele româneşti de pe vremea Fanarioţilor. În comedia aceasta Stamati rîde de felul cum unele mame din trecut înţelegeau să dea învăţătură copiilor. E vorba de un cuconaş, care învăţase la şcoala domnească, dar nu ştia nimic, şi căruia mama îi aduse în casă un dascăl grec. În trăsăturile generale, tendinţa de a ridiculisa educaţia generaţiei de pe atunci e aceiaşi la Stamati ca şi la Fon-Vizin. Însuşi tipul eroului Mitrofanuşca la Fon-Vizin, al unui „coş-cogeamite" băiat şi unui „pierde-vară", se asamănă cu „cuconaşul" lui Stamati, numai eroul lui Stamati e şi iubitor de petreceri şi de joc de cărţi, în timp ce „Mitrofanuşca" e prea prost ca să năzuiască la aşa ceva. Dar amîndoi la fel fug de învăţătură, de

[1] Cliucevschi, „Iscusstvo i nauka", 189 , pp. 5-26

www.dacoromanica.ro

care chiar se tem, fiind în același timp de o închipuire prea mare despre cunoștințele lor. De aceiași părere greșită sînt și mamele amîndurora, și la Fon-Vizin, și la Stamati.

„...Ceia ce nu știe Mitrofanușca al mieu, sînt numai fleacuri", spune Prostacova la Fon-Vizin, admirînd, în timpul examenului, cunoștințele închipuite ale fiului său.

Iar la Stamati cucoana zice: „Nu știi, loghiotate, ce agerime și ținere de minte are copilul!"...

„...Mitrofanușca al mieu", zice Prostacova, „zile întregi nu se scoală de la carte!".

Cucoana însă: „Ce ai la ochi? Au doară de multă citanie ți s'au tulburat ochii?", uitîndu-se la ochiul odraslei sale, umflat în urma bătăii.

Cuconașul: „Așa se vede, nenecuță, astă noapte am cetit mai păr' în ziua".

Amîndoi, și Mitrofanușca și cuconașul, abusează de iubirea nemărginită a mamelor lor, atingînd coardele cele mai sensibile a acestei iubiri de frică nu cumva copilul să se îmbolnăvească, Prostacova a lui Fon-Vizin, ca și cucoana lui Stamati, se teme că de prea îndelungată cetire „copilul" să nu aibă durere de cap, și de aceasta abusează ambii eroi, prefăcîndu-se adese ori bolnavi. Mamele, și una, și alta, se grăbesc să-i însoare și de aceia silesc pe profesori să termine cît mai răpede studiile. Și, dacă ele dau educație fiilor lor, asta o fac numai pentru că o cere timpul, cînd un neînvățat nu poate ocupa vre-un post însemnat. În ambile comedii sînt scene comice la verificarea cunoștințelor ambelor eroi (examene din aritmetică, istorie și geografie, iar la Stamati și din religie).

Dialogul lui Stamati a plăcut publicului cetitor. D. Drouhet scrie că „humorul poetului basarabean apare cu note originale în bucata satirică „Cum era educația nobililor romîni în secolul trecut" [1]. Hasdeu o găsește „cea mai însemnată și mai bine scrisă din bucățile prosaice" [2].

Și într'adevăr acele pagini au farmecul lor, de pot să fie citite și astăzi, ceia ce presintă meritul cel mai mare și al lui „Nedorosli", care, de și e scrisă într'o limbă foarte veche, e ascultată cu plăcere,

[1] Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 202.

[2] B. P. Hasdeu, „Costache Stamati", în „Columna lui Traian", 1870, no. 60.

www.dacoromanica.ro

producînd un rîs homeric şi astăzi pe scena teatrului. (Comedia e scrisă în 1782, iar eu personal am văzut-o pe scena teatrului din Odesa în anul 1913.) Şi Stamati a căutat să păstreze „coloarea timpului, scriind după idiomul limbii romîno-slavone, ce se vorbia în secolele trecute“ [1]. Nu există nicio îndoială că Stamati cunoscuse bine această operă a lui Fon-Vizin, pentru că „Nedorosli“ era foarte popular între publicul cetitor rus, iar numele Mitrofanuşca a devenit chiar proverbial în Rusia.

III.

„Musa românească“, tipărită la la 1868 la Iaşi, care conţine poesii, fabule şi bucăţi prosaice româneşti, formează întregul bagaj literar al lui Stamati.

Aproape toţi criticii recunosc în Stamati un poet epic, arătînd arta lui de a povesti şi notînd neajunsurile lui ca poet liric. „Pentru poesia lirică“, zice d. Ov. Densusianu, „îi lipsia darul emotivităţii comunicative şi simţul artistic potrivit redării sentimentelor. Cea mai mare parte din versurile lui sînt aspre, greoaie şi prosaice“ [2]. În schimb, ca prim autor popular rustic, Stamati are o mare importanţă pentru literatura romînă. Unii din critici îl compară cu Conachi, Beldiman, Bălşucă (Hasdeu, „Revista Nouă“, p. 210), sau cu Budai Deleanu (d. Ov. Densusianu). „Basmele, tradiţiile şi baladele din popor i-au dat de mai multe ori motive, pe care le-a împletit în poesiile sale, căutînd cîte odată să dea chiar versurilor o înfăţişare populară, cum se vede aceasta mai ales în „Ciubăr-Vodă“. În acest gen, cel narativ, nu cel liric, putem judeca mai bine pe Stamati ca poet“ [3].

Şi într'adevăr „Ciubăr-Vodă“ este o poemă epică, plină de imaginaţie şi de poesie, o epopeie românească cu elemente populare, în care Stamati s'a arătat ca „întăiul poet moldovean, la care se simte înfluenţa poesiei populare“ [4], şi care poate a influenţat şi pe Alecsandri în scrierea baladelor lui populare. Pentru comparaţie, e interesant să urmărim cum Stamati şi Alecsandri au utilisat unul şi acelaşi motiv. (Stamati în „Ciubăr-Vodă“, publicat pe la 1844, Alecsandri în „Înşiră-te Mărgărite“, publicat pe la 1862.)

[1] Ov. Densusianu, *o. c.*, p. 46.
[2] *Ibid.*, p. 39.
[3] *Ibid.*, p. 41.
[4] Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 198.

www.dacoromanica.ro

La Stamati, soția lui Bogdan se transformă după moartea ei într'un teiu rămuros la fereasta lui Bogdan. La Alecsandri copiii morți se prefac în doi brazi la fereasta mamei lor.

La Stamati, teiul e ars de Țiganca rea și o frunză din teiu, răpită de vînt, cade într'o pădure, prefăcîndu-se acolo într'un flăcău tînăr și frumos la chip. La Alecsandri, brazii sînt arși de fulger, și două scîntei, zburînd în sus, se prefac în steluțe și apoi, căzînd în grîu, se transformă în mărgăritare.

E interesant să știm dacă Alecsandri a luat motivul acesta de la Stamati, ale cărui poesii îi erau cunoscute și chiar îi plăceau unele din ele[1], sau amîndoi au luat același motiv din vre-o legendă populară și numai au redat-o fiecare în felul său. De sigur, nu pot compara pe Stamati cu Alecsandri, în ceia ce privește forma redării. In timp ce versul lui Alecsandri e așa de ușor și armonios, versul lui Stamati merge une ori parcă șchiopătînd, ceia ce ni face impresia că Stamati scria grăbit și negligent. „Și ni pare rău", scrie d. Ov. Densusianu: „că temperamentul său cu unele reale însușiri a fost întunecat de aceste scăderi, cu atît mai mult, cu cît la ce-i era firesc adăugase prin cultură ce l-ar fi ajutat să se impună mai luminos în literatura noastră. Cultura sa literară era într'adevăr bine orientată și destul de bogată, cum se vede din prefața scrierilor sale"[2].

Imi pare rău că prin descoperirile ce am făcut eu par a contribui la micșorarea meritelor lui Stamati în literatura romînă.

Totdeauna e mai plăcut să lauzi decît să critici. Insă, dacă acuma n'am putut spune despre Stamati ceva mai bun decît ceia ce am spus, îmi rămîne speranța că în volumul al doilea al scrierilor sale românești, care ar fi netipărit și necunoscut publicului, cum presupune d. Bogdan Duică, se găsesc lucrări *originale* ale acestui poet, și poate mai reușite, care, dacă vor fi descoperite, vor aduce o contribuție nouă la formarea ideii despre talentul lui și vor provoca o critică mai complectă despre acest scriitor, care nu va mai fi atunci un poet vitreg, figura căruia a rămas „ștearsă, ca o veche fotografie"[3] în literatura românească.

---

[1] Bogdan Duică, *o. c.*, p. 176.
[2] Ov. Densusianu, *o. c.*, p. 40.
[3] Zice N. Iorga, *o. c.*, p. 521.

www.dacoromanica.ro

La chestia rulară supt Cuza-Vodă.

In *Plîngerea răzeşilor de Văşeşti către Inalta locotinenţă (sic) domnească* (Bucureşti 1866), se atacă Ghiculeştii din Bacău Logofătul Costachi şi Vistierul Dumitrachi, Aga Nicu, afirmînd coborîrea lor din „Arnăutul Sulgearol". Comăneştii, se spune, sînt ai vechilor răzeşi glorioşi. Se plîng doi dintre ei, în vrîstă de 84 şi 89 de ani. De moşia lor se leagă 32.000 de fălci, cu Trifăneştii, Leorda, poiana Borîla şi poiana Buruienişului. E vorba şi de 5.800 de galbeni împrumutaţi Agăi de Conachi şi de Ioniţă Coroiu. Căminarul Herăscu e avocatul răzeşilor. Pentru „despresurarea hotarului", Ghica a cerut „din tot acel loc de hrană numai a treia parte, opt zile de pont lucrate sau, nelucrîndu-le, să i le plătim în bani, cîte şase lei ziua, să-i facem cîte o podvoadă de fiecare păreche de boi, cîte de opt sute de ocă sare adusă de la groapa ocnelor la sărăriile ce-şi făcuse pe moşia Comăneştii, iar din locuitorii cu palmele să-i facă numai cîte patru zile proaste *(sic)* de meremet. Prevăzînd şi casul că, făcînd trebuinţa locuitorilor a lua lemne de pe proprietatea domniei sale din Comăneşti pentru heiuri şi alte trebuinţe ale lor, precum şi de foc, să aibă a da domniei sale cîte trei butuci pe an, aduşi la herăstraiele ce le are, iar la punctul al optulea din această învoială stă aşa scris din partea d-lui Nicu Ghica, „că sau cu sau urmaşii miei de va *(sic)* strica această învoială cu adăugire sau scădere a vre unuia din puncturile coprinse în ea, atunci locuitorii îmi vor da 14.000 galbeni şi-şi vor lua moşia în dreapta lor stăpînire" (p. 13). După sinuciderea lui N. Ghica, văduva Catinca, şi administratorul Chemingher colonisează Evrei (p. 16). „Li făcu ziua cît luna." „Lăcuitorul ce datoria o sută de lei Curţii munci tot anul şi, cînd venia la răfuire, nu numai că datoria rămînea neachitată, dar încă o găsia îndoită" (p. 17). „Curtea se făcu un fel de Suveran cu legile sale aparte, cari făceau un Stat în Stat, după toată asămănarea şi după tot dreptul bătrînului feodalism german... Singurul lucru numai de care ne-a ferit Dumnezeu, că n'am plătit bir şi pe locul unde ni îngropăm morţii şi că nu ni-a pus prin sfintele biserici cîte un popă neamţ şi

www.dacoromanica.ro

cîte un diacon jidan" (p. 17). „Ni s'a pus şi am plătit de bir pe drumul mare cîte un leu de jug de tot locuitorul care voia să meargă cu carul cu boi, şi, de cîte ori mergea, am plătit bir pe lulea cîte şasezeci parale, supt nume de darea lulelăritului. Şi cui le-am plătit? Jidanilor, către cari Curtea imposesiase aste biruri ca avere proprie a ei". Cuza o ridicase (p. 18). „Totimea locuitorilor au pus vechili din bătrînii lor cei mai de frunte cu putere întinsă ca să iea alături de dînşii şi advocat ca să se judece cu casa împilătoare pănă le vor scoate drepturile" (p. 19). Dar, „vine vremea de întoarce *(sic)* cuconaşii cari erau trimeşi în ţeri străine ca să înveţe pricopsele, ca să se facă oameni, ca să slujească şi ei ţara la vremi grele şi de nevoie". Aceştia „mai întîiu de toate încep pe oameni a-i înhăma ca pe dobitoace, a tîrî cu dînşii butuci din creierii munţilor pănă la fierăstraiele d-sale, înhămînd pînă şi femeile. S'au înhămat femei bătrîne pînă la şaptezeci de ani... De acolea au luat tăciuni aprinşi şi au dat foc la casele vechililor şi a altor lăcuitori, stînd a privi spectacolul cu ochii d-sale pînă ce focul a prefăcut în cenuşă şi temeliile caselor, lăsînd pe oameni cu femei şi cu prunci în timpuri nesuferite, în voia asprimii elementelor supt bolta cea largă a cerului; de acolea au poprit toate pîraiele curgătoare, ca săracul să nu prinză un chitic de peşte să-şi poată înfrupta mămăliga copiilor; de acolea pe cei cari i-au pîrlit cu foc şi li-au prefăcut toate în cenuşă, li-au luat toată strînsura şi toată hrana şi merindele cu care-şi puteau stîmpăra foamea copiilor, care li zgîrcia inima. Şi, cînd guvernul se informează de unele ca acestea şi vine a pune margeni ăstor nelegiuiri, d-lor cuconaşii cei pricopsiţi cutează de vin faţă de guvern cu o ceată de haiduci ce şi-i avea înarmaţi şi unii şi alţii din călcîie şi pănă în dinţi şi începură a trage cu arme de foc în norodul adus de guvern în ajutorul lui, şi, cînd au văzut că armele de foc n'au resultat să facă să curgă sînge, atunci cuconul Mitică, cel mai mare şi cel mai procopsit din toţi, trage sabia şi taie mîna unui bătrîn peste şaptezeci ani, anume Zahei Olteanul". E arestat de subprefectul Zaharia Moldoveanul şi închis „la gros" două zile (pp. 20-1). Apoi e magistrat la Bacău, fratele prefect la Neamţ (p. 21).

Raportul, din 1860, al subprefectului de Tazlăul-de-jos con-

www.dacoromanica.ro

stată că această casă „a apăsat pe locuitori cu căratul butucilor la fierăstraiele boiereşti aşa de mult că pe unii din oameni i-au silit de le-au cărat acelea cu palmele şi, pentru ca să le poată tîri, s'au înhămat şi le-au dus, începînd de la unul şi pînă la 50 butuci. La asemenea muncă, neauzită la noi în ţară, nu s'au cruţat a se pune pînă şi femeile, după cum aceasta a mărturisit-o înnaintea comisiunii şi a mea Gheorghie Pintea, şi colegii acestuia, *judeţii* din Goiasa. După ce aceşti locuitori sînt datori a plăti Curţii pămîntul în bani conform învoielii ce au cu dînsa, pe lîngă că îi trimeteau la facerea pogoanelor, seceră, falce de coasă cu îndatorire pînă pe la Prăjeşti şi Gligoreni, la cărături extraordinare, în vreme nepotrivită, şi în depărtare pînă pe la Ţigăneşti, apoi îi lua la muncă şi pe luni întregi, punîndu-i argaţi la velniţă, fără voia lor, fără tocmeală şi cu preţ fixat de casă". Intre cei cu butucii, de la Popoi, cătunul Ciugheş, un Pascu, un „Petrea Lungul, care a dat şi o iapă dascălului Ion pentru ca acesta să scoată rămăşiţa care n'o mai putea dovedi cu palmele", Costachi Bîlbîe, Andrioaia, Ianuş, Ceachie, Gheorghe Crăciun, Nica Ardeleanul, Ianuş al Hamusoaii, Piştea Grosu, Chesar Mihai. Aceştia sînt arătaţi de Gheorghe Roşu, feciorul preotului Niculae din Palancă, fost judeţ. „Oamenii au fost executaţi la această muncă prin dorobanţul Vasile Hîngam *(sic)*, dat anume pentru aceasta de fostul subprefect Gheorghie Meleca, la care măsuri împotrivindu-se judeţii, au fost nevoiţi a se *(sic)* dimisiona *(sic)*". Atunci se pun vechili Petre şi Toma Cujbă (p. 23). „Pe cel întîiu (Cara) îl surghiuni din casa sa proprie, iar pe a cestui din urmă i-o arse", acesta fiind, nu rebel, ci „şi surd şi bîlbîit la vorbă şi tîmpit la minte". Se arde şi bordeiul ginerelui lui Petru, Ion sin Mihai, ca şi al lui Ion sin Petre Cujbă: „Unde, dacă proprietatea a voit a strămuta pe aceşti din urmă pe alte pămînturi, a trebuit a li destina lemnul trebuincios şi a hotărî asemenea strămutare conformă cu aşezămîntul, care se putea efectua înnainte de Sf. Gheorghe sau după Sf. Dumitrie, iar nu în Iuniu, cînd li s'au ars casele şi luat locurile de hrană, la nişte muncitori cari-şi plătesc birul şi'n contra cărora Comăneştii nu intentase nicio pîră". (p. 24). Subprefectul „dă ordin *judeţelor* ca să ţină riguros de coprinderea învoielilor; pe judeţii cei vechi i-am schimbat şi înlocuit

www.dacoromanica.ro

cu alţii noi, şi provisoriu, din causă că i-am descoperit ca un instrument înlesnitor către casa comănească, spre a călca învoielile şi a asupri pe lăcuitori. Pe lăcuitori să nu-i mai executeze nici la o muncă supt nume de datorii posterioare fără să fie limpezită de judeţul respectiv, ori în seanţă competentă. Lăcuitorii fiecării comune, pentru datoriile lor către proprietate, să fie socotiţi la judeţ, iar nu la curtea Comăneştilor"; să li se scrie de notar în „tăbliţe" „munca făcută". „Biciul şi bătaia care casa Comăneştii o întrebuinţa asupra lăcuitorilor i-am luat-o din mînă. Drept care am dat ordine *judeţelor* „ca pe orişicine din partea curţii care ar îndrăzni a bate vre-un lăcuitor, să se prinză şi să se trimeaţă la subprefectură spre a fi dat în judecată". „Casa are un vătaf de puşcaşi, un număr de puşcaşi, cari aceştia se formează în bantă, înarmaţi cu puşti, iatagane, etc., adăugite la număr cu argaţi... Se pornesc prin sate, forţează pe locuitori la muncă în contra învoielilor şi aşezămîntului obştesc, îi întimedează şi-i schingiuiesc, etc., etc... Subscrisul am dat ordin judeţelor ca să nu îngăduie asemenea arătare". „Casa au schimbat direcţiunea drumului mergător spre Palancă, l-a mutat pe un loc pe unde debuieşte a trece nouă vaduri ale Trotuşului, în loc de două pe care cel vechiu le trecea; au stricat poduri, au închis cu garduri drumul ţerii chiar. Subscrisul au poprit asemenea arbitragii *(sic)* şi am ordinat dregerea drumului vechiu. Curtea Comăneştii are obiceiu a popri pe locuitori, ca să nu iasă de pe moşie cu carele fără voia ei. Drept care locuitorii veniţi de pe la Palanca cu scînduri se ţin cîte o săptămînă la poarta Comăneştilor, cărora nedîndu-li drumul, sau sînt siliţi a se înturna cu care încărcate sau a lăsa scîndurile acolea la poartă, unde apoi nu le mai găsesc." „Casa şi-a însuşit numai şie dreptul pescuitului, aşa de departe încît au poprit pe locuitori de a prinde peşte de pin rîurile curgătoare chiar prin cuprinderea satului" (Camanca şi Agîşul). „Casa a împlinit de la mulţi din locuitori instrumentele de pescuit, la alţii au luat controbandă *(sic)* sute de păstrăvi pescuiţi în apele Transilvaniei... Casa a poprit pe locuitori a împuşca chiar dihaniile ripariţe *(sic)*, din care causă acestea s'au mulţit şi domesnicit aşa de mult, că se coboară ziua mare prin sate şi mănîncă vitele locuitorilor

www.dacoromanica.ro

chiar în mijlocul uliţelor... Să facă goană asupra fiarelor ripariţe". „De la mulţi locuitori s'a luat de către casă puştile, parte din casele lor, parte pe cuvînt numai „că au îndrăznit a ieşit cu dînsele afară din ogradă... Statul Romănia, cu domeniile sale, cu moşiile mănăstireşti, este tot aşa proprietar ca şi casa Comăneşti. Cu toate acestea Statul nu a înterit pe oameni de la stăpînirea fîntînelor de păcură... Monopolurile de tutun, etc., etc., întru cît drepturile proprietăţii nu se jignesc le-am desfiinţat." „Judeţul nu va îngădui pe proprietate ca să strămute pe lăcuitori din locurile lor de hrană, curături şi fîneaţuri." Datoriile se răfuiesc la „cancelaria judeţului" (p. 31). „Judeţul este dator a face cunoscut subprefectului numărul voloagelor *(sic)* ori a altor instrumente de pescuit pe care proprietatea le-au luat de la locuitori, pentru a li se înapoia, precum nu mai puţin şi numărul păstrăvilor secfestraţi şi aduşi din Transilvania, pentru a putea fi despăgubiţi... Cîte puşti şi capcane s'au luat dupe la locuitori... Judeţul nu va mai putea îngădui pe arîndaşi ca să secfestreze de la locuitori tutunul, rachiul ori vinul care şi-l vor cumpăra de pe la tîrguri pentru trebuinţile lor casnice. Bine înţelegîndu-se că ei, pentru a nu jicni dreptul proprietăţii, aceste articole nu le vor putea vinde, iar băuturile nu şi le vor putea aduce în vase cercuite. Se pune îndatorire judeţului, preoţilor şi notarului de a aduna poporul la casa comunei în toate Duminecile şi serbătorile, după Sfînta Liturghie, unde vor da cetire foilor oficiale, a celor de iconomie şi agricultură, şi, dacă ar găsi ceva într'însele ce ar privi interesul lor local ori pre al vre unuia în parte, se va încheia un proces-verbal şi se va subscrie de partea interesată, spre ştiinţă că i s'a făcut cunoscut" (p. 33).

Petiţia mai arată că, şi în înţelegere cu fostul prefect, apoi senator, Dimitrie Cracti, şi cu Scarlat Chemingher, la împroprietărire, „au ridicat cîmpii în vîrful munţilor, silind pe bieţii locuitori trotuşeni de au primit împroprietărire de cîmp pe locuri care, de cîndu-i lumea lume, nu ţine minte strămoşul Adam să fi umblat (cu) plugul". In genere „aplicarea legii rurale în toată ţara s'au făcut un ce de spaimă şi de groază, că ea, precum mulţi zic, n'a fost alta decît zestrea tutulor destrămaţilor din ţară, ca, rînduiţi la aplicarea

www.dacoromanica.ro

ei, să se poată chivernisi... Trei părţi din locuitorii ţerii întregi au rămas neîmproprietăriţi şi dreptul celor împroprietăriţi, cîţi sînt, li s'au ciuntat pînă la rădăcină, — lucru de care Dumnezeu să ne păzească ce sfîrşit va lua, de nu îndată, mai tîrziu" (pp. 34-5). In ce priveşte satul, „d-lui (Cracti) ne-au forţat a priimi împroprietărirea pe pămînturile drepte ale noastre ca pe proprietatea Ghiculeştilor..., cu alt cuvînt a ne prăda şi pe noi şi pe Stat... Glasul nostru a fost ascultat ca şi *glasul corbului în urechile pustiului*" *(ibid.)*. Ei cer convenţia din 1-iu Iulie 1847 cu „casa Ghichei" (pp. 35-6). Advocatul lor e Iosif Patrici. Iscăleşte ca vechil Ion Chiriac.

N. Iorga.

Trei scrisori ale episcopului catolic de Bacău, Ioan Baptist Zamoyski.

Scrisorile de aici provin din Arhiva Vaticană, Polonia (3 Varia add. 3). Toate sînt din acelaşi an 1632 şi adresate de către Ioan Baptist Zamoyski, „episcopus nominatus baccoviensis", cardinalului protector al Poloniei, Cosma Torres. Prin ele solicită tocmai numirea la acel scaun episcopal, la care îl recomandase regele Poloniei cu un an mai înainte[1]. Intîrzierea îl face să bănuiască însă că are duşmani, cari uneltesc contra lui.

Imprejurările care au împiedecat numirea dominicanului Zamoyski până în Iulie 1633[3] ni sînt cunoscute. Catolicii din Moldova protestau încă din Iulie 1631, şi înainte ca Zamoyski să fi fost desemnat[4], contra unei eventuale numiri tot a unui Polon la diocesa Bacăului. Şi trebuie să credem catolicilor din Cotnari, cari arată cum episcopatul Moldovei însemna pentru aceşti străini mîndri doar un izvor de venituri mai mult; ei cereau să fie dat „aliquibus fratribus italis modestis, piis

[1] Scrisorile regelui polon către Papă şi cardinalul Torres la N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria Românilor*, I-II, Bucureşti 1901, pp. 423-24, n-le XI şi XII.

[2] Scrisoarea din 17 Iunie, doc. II.

[3] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului* I, Bucureşti 1914, p. 96, no. C.

[4] Scrisoarea de recomandare a regelui e din Septembre.

www.dacoromanica.ro

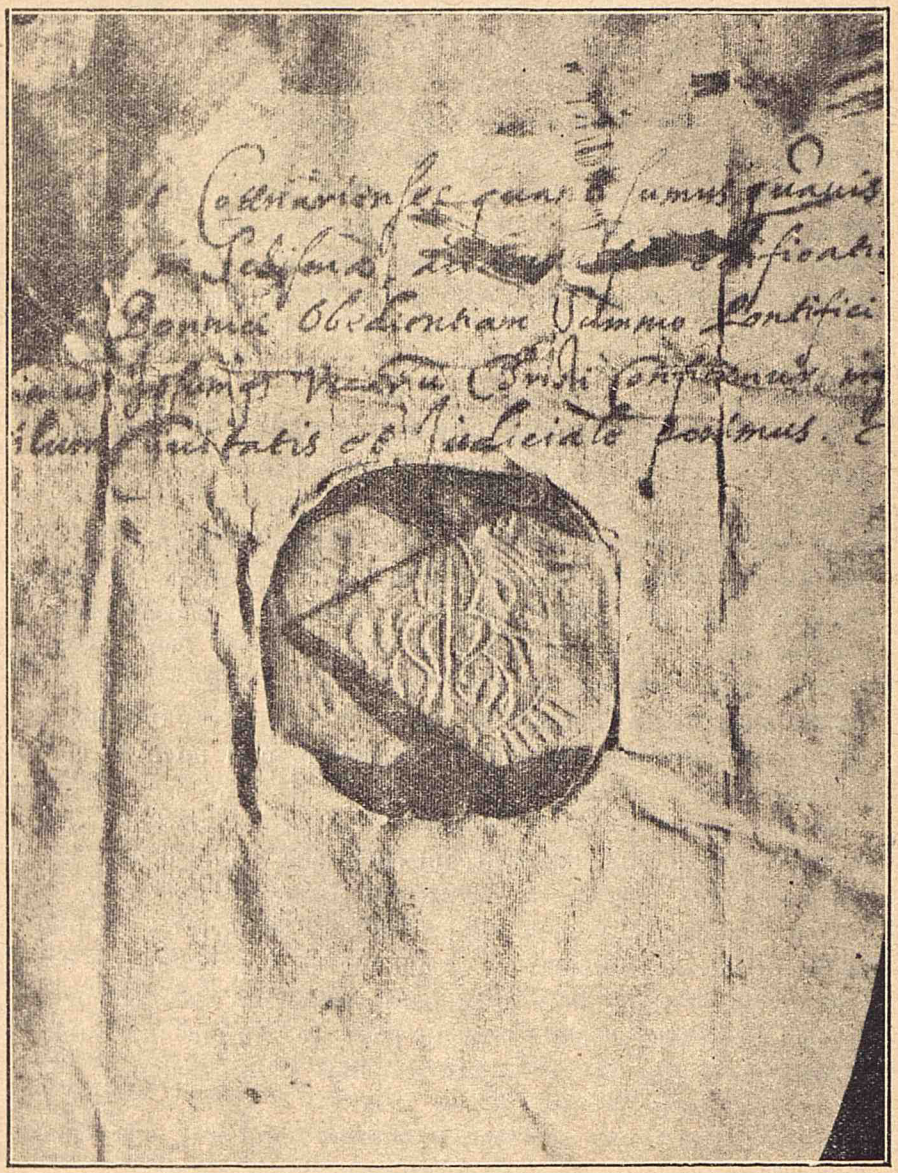

Pecetea tîrgului Cotnari (v. p. 261, nota 1).

www.dacoromanica.ro

et humilibus"[5]. Exemplul acestora îl aveau de cîţiva ani în persoana acelor misionari pe cari congregaţia de propaganda fide îi trimesese în părţile noastre. Ei desemnează chiar pe vicarul patriarhal Della Fratta. Scrisoarea trece prin mînile ambasadorului frances la Constantinople, de Césy, care trebuia s'o facă să parvie congregaţiei de propaganda fide[1]. Ambasadorul, fiind protectorul catolicismului în teritoriile supuse Turcilor, sprijinia acţiunea congregaţiei de propaganda fide şi în ţerile noastre, după cum se vede din corespondenţa schimbată cu aceasta[2]. In 1631 el se raliază cererii catolicilor din Cotnari[3]; cît despre congregaţie, ea nu putea decît să-i fie favorabilă, căci mărturisia doar în cinstea misionarilor ei. In aşa împrejurări Papa Urban al VIII-lea temporisează: lăsînd să se scurgă timpul necesar pentru a obosi pasiunile, el confirmă până la sfîrşit tot pe agreatul Poloniei. Nu ştim de nu va fi intervenit în acest sens noul rege polon, Vladislav al IV-lea.

Zamoyski începe în 1633 o păstorire lungă, în care justifică pe deplin temerile arătate de catolicii Cotnarilor. Ştim că în aproape douăzeci de ani de episcopat a apărut o singură dată în diecesa sa, în 1636, cînd împreună cu misionarul Remondi visitează Baia şi Suceava[4]. Ni se povesteşte că şi atunci la ieşirea din ţară a sărutat pămîntul Poloniei, bucuros că a scăpat şi nu se va mai întoarce în Moldova[5]. Visitatorii apostolici sesisează în mai multe rînduri congregaţia de propaganda fide despre situaţia dăunătoare creată Bisericii catolice în Moldova şi cer ca episcopul polon să fie înlocuit[6]. Domnul

[1] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 427, no. DCXXI. Această scrisoare poartă azi în Arhiva Vaticană cota: arm. XVIII, no. 1810. Cele 12 peceţi mici ale bătrînilor din Cotnari au căzut şi se cunosc doar urmele. Se păstrează însă pecetea târgului, „Sigilum Civitatis et Judiciale".

[2] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor*, I, Bucureşti 1895, pp. 72-3.

[3] *Ibid.*, pp. 68, 69, 70, 71, 72. Să se vadă şi legăturile pe care le avea cu Domnii ţerilor române, *ibid.*, pp. 64, 70; încă *Rev. Ist.*, 19 8, pp. 216-27.

[4] Iorga, *l. c.*, pp. 72-73.

[5] *Ibid.*, p. 80.

[6] *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XVIII, Zagreb 1887, p. 106, no. LV.

[7] *Ibid.*, pp. 133, 136, 137, 143. Episcopul de Sofia pune înainte numele lui Bandini, dar care e numit apoi episcop la Marcianopole şi va veni în Moldova ca visitator apostolic în 1646

www.dacoromanica.ro

Moldovei, Vasile Lupu, e nemulţămit[1], până cînd, avînd un protejat în persoana lui Hiacint Macriopodarius, cere Papei, în 1647, să-l numească la episcopia Bacăului[2]. Dar nici de data asta nu se întrerupe şirul episcopilor poloni. Inocenţiu al X-lea mută pe Zamoyski la Przemysl, iar la Bacău numeşte în 1651 pe Matei Marian Kurski, după obişnuita recomandare a regelui Poloniei[3].

Eminentissime ac R-me D-ne,
D-ne et Patrone Col-me.

Praeteritis mensibus, aliquot litteras conscripseram Eminentiae Suae, quae pervenerintne ad manus Eminentiae Suae, ignoro, cum nullam horum notitiam coeperim. Significaveram Eminentiae Suae qualiter Serenissimus Rex contulerit mihi Episcopatum Baccoviensem in Moldavia atque litteras Suae Maiestatis et processum formatum ante Ill-mum Nuncium Apostolicum transmiseram Eminentiae Suae, supplicans, sicuti et in praesens supplico Eminentiae Suae, pro possibilitate, ut, quam celerius fieri potest, expeditionem confirmatoriam assequi queam. Proximis enim diebus accepi litteras ex illis partibus Moldaviae, quibus mihi significatum est quam magnam iacturam patiantur ecclesiae illic sitae, ob absentiam diuturnam pastoris. Vasa ecclesiae dicata et alia apparamenta, licet fuerint perpauca, illa tamen venerunt in direptionem a schismaticis, quae repetere perdifficile erit, cum mora in requirendo contracta ad restituendum facillime oblivionem in illis pariet.

Interim deosculor sacras manus Eminentiae Suae, et summopere praecor ut votis meis consulere velis. Datum Cracoviae, 5 Februarii 1632.

Dominationis Suae
Eminentissimae ac Reverendissimae
Humilis servus et exorator
F. Ioannes Baptista Zamoiski
Episcopus Nominatus Baccoviensis
mpp.

[1] *Monum. Sl. Mer.*, XVIII, p. 133.

[2] K. Eubel, *Zur Geschichte der röm.-kath. Kirche in der Moldau*, în *Römische Quartalschrift für christliche Alterthumkunst und für Kirchengeschichte*, Roma 1898, p. 113.

[3] I. C. Filitti *o. c.*, p. 99, no. CIV, şi Eubel, loc. cit.

www.dacoromanica.ro

Eminentissime ac R-me D-ne,
D-ne et Patrone Col-me,

Tot litteris meis Eminentiae Suae conscriptis, iteratis vicibus praesentibus hisce Eminentiam Suam compellere libuit, non aliam naeniam canens ultra eam quam praecedentibus litteris, cecini, scilicet, supplex veniens, ut negotium non tam in meum quam in Ecclesiae Baccoviensis commodum finem sortiri possit. Periculum enim instat ne, tanta mora interveniente, gravem iacturam, Ecclesia illa subeat. Unde tuum est, Eminentissime Domine, ut, dum nomen Protectoris Regni nostri omniumque nostrum geris, hanc protectionem suam etiam mihi minimo suorum patefacias, quo facto, et meritum sibi apud Deum conciliare existimes, et me tibi devinctum fore putes. Interim me commendatum esse velim patrocinio et protectioni Eminentiae Suae. Cracoviae, 27 Maii 1632.

Eminentiae Suae
Humilis servus et exorator
Ioannes Baptista Zamoiski
Nominatus Baccoviensis.
mpp.

Eminentissime ac R-me D-ne,
D-ne et Patrone Col-me,

Tam sera et tarda expeditio mei negotii circa Episcopatum Baccoviensem trahit me in diversos cogitatus, et facile impellit ad coniecturandum quaedam adversantia mihi et negotium meum oppugnantia accidere, quod immerito fit, cum non oberit mihi, nocens, quinimo proderit honestissime acta vita et, uti credo, non odio bonorum, sed invidia malorum premor. Indignum vero est eos premiis meis invidere, qui mecum virtute certare noluerunt: non convenit eos venire in contentionem honoris qui non venere in contentionem virtutis. Dulcis est gloria consequi virtutem, laudabile non minus praemiari virtutem. Quod si incaepta labefactarentur, non mihi, sed meis potius essent gravia et acerba, cum et officia in Rempublicam nostram et vetustissima et recentissima et incommoda ob Rempublicam frequentissima in familia nostra versentur. Velim, Eminentis-

www.dacoromanica.ro

sime Domine, ne aures cum Beatissimi, tum tuae sint obtusae, criminatione mei, non permittas me despoliari honore mihi a piissimo defuncto Rege dato, neve impetu violentiae opprimar. Age, Eminentissime Domine, ne vincar audacia malorum, ne sim opressus de dignitate. Liceat mihi te patrocinante ex hac flamma, famam meam urente, evolare, et hoc impium incendium invidiae in me effusum extinguere coneris; neque enim aequum esset ut aliorum animus ambitione exagitatus inique me depellat ad calamitatem. Sedare, imo compescere audeas ambientium temeritatem, inimicos in me et consequenter in familiam nostram tibi optime notam eiusque honorem longius progredi non patiaris, resistas illorum invidiae in me effusae, faveas aequitati, subvenias meae solicitudini et anxietati. Licet enim similis dignitas a me non sit quaesita, sed tandem ad persuasionem et instantiam plurium magnatum, ab illa, a me suscepta depelli turpe et inhonestum mihi esset. Perspectum habeas, Eminentissime Domine, quod liberale est officium serere beneficium ut metere possis fructum, qui erit quod me expeditum sibi ad promerendum officium reddideris, quo tu etiam, Eminentissime Domine, ad refferendam gratiam non eris tardior, et inde animi tui in me voluntas propensa comprobabitur, apud me vero caeterosque meos tui memoria collaudabitur. Interim deosculor sacras manus Eminentiae Suae, Datum Cracoviae, 17 Iunii 1632.

Eminentiae Suae,
Humilis exorator et servus
F. Ioannes Baptista Zamoiski
Nominatus Baccoviensis[1].
mpp.

Virginia Vasiliu.

---

[1] Aceste scrisori au fost copiate de mine în grabă în timpul când mă găsiam la Roma, ca membră a Școlii Române de acolo. Mulțămesc aici d-lui A. Mesrobeanu, care a primit să le confrunte încă odată cu originalul.

www.dacoromanica.ro

O ştire privitoare la pribegia lui Constantin-Vodă Basarab Cîrnul.

In arhivele Comunităţii Bisericeşti a Unitarienilor din Cluj (*Fasciculus rerum scholasticarum*, II) se găseşte o mică notiţă privitoare la Constantin-Vodă Basarab Cârnul, arătînd că pribeagul Domn, sosind la Cluj cu ai săi şi Curtea sa, a fost salutat în ziua de 12 Maiu 1658 de către studenţii unitarieni (cari, potrivit limbagiului de azi, erau liceeni şi teologi). Salutări de acestea, precum se ştie, constau din cuvîntări de bun sosit şi cîntece executate de corul studenţilor. Pribeagul Domn atenţiunea aceasta a răsplătit-o dăruindu-li 93 de dinari: „Exul Constantinus vayvoda transalpinus Claudiopolim se recipit cum aula sua palatinali et familiaribus, qui salutantibus eum studiosis dat fl.—, den. 93".

A. Bitay.

DOCUMENTE

Inscripţii.

I. *Biserica din Mesentea.*

1. La întrare:

Aciastă sfântă beserecă au începutu-o popa Iuon din Galza-de-sus cu Bolden Toader din Tibru, iară apoi au săvărşitu, întru aceaste chipuri dumnezeieşti o podubit Bolden Toader, înv. *(sic ?)*, s'a găsit de Iuon Aron, 1782.

Acest valeat 1674 au fost la besereca cea de lemn care s'au stricat, protopopul locului: Iosif Adamovici Abrud, popa Iuon paroh, şi gătat cu isprăvitul la 1782. Ştefan Popovici zugrav.

2. Pe o piatră în cimitir:

Vasilie Pop † 1859.
Într'al pămîntului sîn
Zace leul cel bătrîn.

3. Pe un *Triodion:*

Eu, popa Ilie din Galda-de-giosu, fiind parucuşu locului acestui, şi fiind beserica Galzi săracă, amu pornitu la anul 1784 la culesul

www.dacoromanica.ro

viiloru și amu străsu de pomană de la oameni mustu pe sama beserecii 37 de firii, care cîtu au vrutu au datu, și amu vândutu vinu, și amu luatu pe vinu 13 munteni *(sic ?)*, și banii au mersu în mâna giupânului popa Gheorghe pe un Triod.

Să se știe că această carte ce se chiamă Triodion u au cumpărat Creți Ion cu fica d-sale Paraschie și cu nepotu-său Lupu dreptu 3 galbini, și o au datu bisericii din Galda-de-jos ca să le fie pomenire lor și părinților lor și la tot neamul lor, iar care preot sau diacu sau alții din mireni o ar muta de la acea sfîntă biserică să dea sama înaintea lui Hristos, înfricoșatui județu. Și sm scrisu eu, Iacob zugraf din Feisa, cu zisa celor ce o au cumpărat, la leat 1764, fiindu preot Popa Vasile ot Giumale, 1764.

4. Pe un Chiriacodromion din 1699 :

A doua parte din Cazania a 30-a după Rosalii se poate spune : omeni morți. Scris-am eu, mult păcătosul și spurcatul carele de la începutul lumii până acum n'au fost păcătos ca mine, Daniil Popovici din Diomal : pentru aceasta mă rog să ziceți : Dumnezeu să-l ierte. 1787, Martie în 16 zile.

Scris-am eu, Constandin ot Benic, învățînd la popa din Mesentea la anul 1782 (zugrăvește pe Sfînta Paraschiva).

Și acum n'o venit de la episcop mir, că la trei rînduri de preoți no fost până acum.

5. Pe un Ceaslov din secolul al XVIII-lea :

(Simon din Mihalț, 1768. Au murit de *cîrceiat* (holeră)...

Au ars vre-o 5 ridicături și alte *adunături.)*

Eu, popa Medrea, avându acestu Ceaslovu, și neavându feciori să învețe cartea, lasu acestu Ceaslovu unde mi se (șters), acolo să fie pomeana în veci, la acea beserică, iară, de s'aru tîpla să învețe vr'un pruncu a fetii mele carte, elu să-l potă luò, să învețâ pe dânsul : cu blăstămu lasu acest lucru.

6. Pe un Triodion din 1761 :

(O însemnare de la Vasile Pop, 1842.)

1774. Acestu Triodiu l-au cumpăratu la beserica Mesenții în varmeghia Belgradului de pomană cu 20 de florinți vonași. Cine s'au

www.dacoromanica.ro

înduratu a face bine pentru sufletul său, anume acești oameni : Petru cu Ioan 1 taleru, Florea Ștefan 1 taleru, Nicolae 3 măriași, Gavril 3 măriași, Crăciun Ion 6 măriași, Dupău Dumitru unu galbinu, Iovănească 3 măriași, Vasilie Horgoșu 1 horgoșu, Trufășoie 1 horgoșu, Moise Achim 3 măriași (blăstămul șters).

7. Pe o Evanghelie de Blaj, 1765 :

Iată eu, popa Ionu de la Mesente, fiind lipsită biserica noastră de această sfântă carte, adecă biserica neunită de la Mesente, adecă eu Popa Ion, cu cercetare o am căștigat la această sfântă biserică și am datu înștiințare sătenilor noștri din Mesente, și din mila lui Dumnezeu au căștigat 10 florinți și, neagiungîndu, ne-amu rugat de vecinii noștri, de Tibreani, și am trimis pe crainicul, pre Iosibuți ; și eu, Iosibuți, viind, am ajuns în casa bisericii, la Șandru Savă și, spuind lipsa sătenilor, ne-au dat și dumnealui 6 mariași, ajutorind la răscumpărarea cărții de milostenie, să fie lui pomenire și părinților, și altu pravoslavnicu creștinu, anume Rusu Ion, au datu 3 mariași, și Măreanul lui Văsiu 2 mariași, și Rusu Filimon 1 mariaș, și Pădurean Luca 2 pătaci, Iacșa Sintion 1 pătac, și Duri Gheorghe 2 măriași, și Bucerzanu Mihăilă dă la Galda-de-susu a datu 3 măriași, și ne-am plinitu 15 florinți.

Oricarele preotu va sluji să fie datoriu a pomeni pe acești ctitori cari au răscumpăratu această Sfântă Evanghelie. Și oricine s'aru ispiti a o înstreina de la această sfântă biserică, de la Mesente, să fie afurisit de sfintele săboară și să-i fie pîrîși preapodobna Parascheva la ziua judecății.

8. Pe un Penticostarion din 7275 :

1773. Acestu Penticostariu l-au cumpărat Tiboreanii la beserica Mesenții de pomeană cu 16 florinți vonași și nouo creițari, anume acești oameni : Rusan 2 zloți, Rusan Nicolae 2 zloți, Rusan Apostu 2 zloți, Popa Ion 20 creițari, Lucaciu Petru 3 măriași, Rus Ion 3 măriași, Alămoran Pătru 3 măriași, Pădurean Iion 3 măriași, Savu 4 florinți, Rus Filimon 4 bărași *(sic)*, Răcătău Vasilie 10 creițari ; cu afurisanie să fie cine va străina această carte de la biserica Mesenții fără de știrea ctitorilor.

Această carte s'au cumpăratu de omenii de omenie din Tibru care mai sus scriș, și amu scris eu, Gheorghie Rusanu, fecioru lui Rusan Apostu din Tibru, la a. 1773, Maiu 23.

Avgustu 20, la anu 1805.

www.dacoromanica.ro

Mi s'au dat slobozie a slujirea la beserica Mesenții, eu, popa Gheorghe Rusanu.

9. Stan Zugrau sin popi Radu; Ana, Iacob, Ilinca, Anica, Dumnezeu să-i erte, 1781 (inscripție lângă strana stîngă).

II. *Biserica din Galda-de-jos.*

1. Pe o carte:

Ot sezdania mira 7222, a ot rojdestvo Hristo 1714, meseța Iunie 14.

Unii (?), când trebuie să se zică om de 46 ani am fost, cînd am scris. În acest an au început Neamții a mări cetatea Belgradului și au stricat multe case și cari au fost aproape..., cetatev de Împărat Carolos, ghenerales mare groful St[envil] în Ardeal, popa Ștefan, ficiorul popii Preda, preot Găldeanilor-de-gios: am sămnat la începutul Cazaniilor glasurile și evangheliile, ut[renia], într'această vreame, fiindu 19 ani de când am fost eu po[pă]. Anii Domnului 1701, mesița Noem. 9 zile. De aceasta să se știe cui i se cade a ști precum au lăsat Gliga Pătru la ceasul morții sale să cumpere sama besericii Galzii, unde-i și el îngrobat, unde-i hramul Rojdestvo Bogorodiți, și s'au dat această carte, anume învățătoare la toate dumineci preste anu și la praznice mari, să-i fie pomeană pentru sufletul său, anume Pătru, și banii i-au dat pe carte Petcă 15 frorinți, bani ungurești, și s'au luat de la Mihai tipograful [1], muierea lui Gliga Pătru și ia să să pomenească; pomeni gospodi Pătru, Jena, Petcă, Petru, Sima..., Floare, Giurgu, Ion, Mărie, Pătru, iar care popă sau om va vinde cartea aceasta pe bani sau o va lua beseareca Gălzii-de-gios, acela om sau popă să fie proclet și afurisit de 318 părinți sfinți din Nichea și de Domn[ul] Hristos. Popa Ștefan din Galda-de-gios.

2. La pomelnic:

Pomelnicul ctitoriloru beserecii Galzii. Pom. gs.: chir Adam, Gheorghe, Maria, Zinovie, Floare, Glicherie, Marie, Mărie, Ilina, Smar. (?), erei Pătru, erei Ioan, ereița Floare, Gavrilă, Medrea, Negrușa, Pătru, Ana, Savu, Floria, Eva, Pătru, Ioana, Adan, Mărie, Avramă, Iuon, Ilie, Ioaana, Vasilie; 1752, Fevr. 5.

Anul Domnului 1752, Iulie 11.

(pentru pictură.)

[1] Cunoscut tipăritor ardelean, care a mers și în Georgia.

www.dacoromanica.ro

3. Pe o Cazanie:

Murit-au popa Ştefan în Ghenarie 31 şi l-am îngropatu în Fevruarie în 2 zile, 1721.

4. Pe un Apostol din 1743:

Această carte ce se cheamă Apostol sau cărţile Sfinţilor Apostoli o am cumpărat-o eu, Moldovan Pătru, cu 12 florinţi şi o am dat-o de pomană la beserica Galzii-de-jos, şi nime să nu îndrăznească, nice popă, nice diac, supt blăstămul Sfinţilor Părinţi 318 de la săborul de la Nichia; iară cine ar vrea a ceti afară din biserică pintru învăţătură, cu blagoslovenia preoţilor rînduiţi şi cu a titorilor cărţii acesteia slobod va fi, iară a să mută din loc în loc nice cum; pintru aceasta preuţii carii or fi rănduiţi după porunca d-lui or fi datori a pomeni numele acestea: Mariia, Ruxanda, Ion, Paraschia, Petru, Ioan; anul 1772, Martie în 2 zile, în zilele înălţatei Împărătesii Marii Terezii, Înpărăteasa Romanii, şi Înpăratului Iosif, mulţi ani să trăiască.

5. Pe un Penticostariu din 1768:

Această carte Penticustarion am cumpărat-o eu, Herlea Niculae, denpreună cu soru-mea Ioana cu 12 florinţi, şi o dăm de pomană la sfănta biserica Galzii-de-jos ca să fie noauă şi tot neamului nostru. Deci, cine s'ar afla să o fure să fie afurisit de 300 de părinţi. Anii Domnului 1790, zile 22 Martie.

6. Pe un Mineiu din 1781:

Acest Mineiu s'au cumpărat cu bani gata, 15 zloţi, de muierea răpousatului în Domnul ...Roman din Galda-de-jos, de Simtioan, prin c. protopop Miron Dragoşi la anul 1787, în 12 zile Maiu, pe sama sfintei biserici; întru a căruia cumpărătură s'au socotit şi banii cu care iau au fost datoare a da slujitorilor besearicii pentru osteneala slujbii ce i s'au căzut pentru trei îngropăciuni, o sărăcustă şi un sărindariu, cari slujitori anume: Popa Alexandru Buzău şi Popa... Dragoşi i-au... (tăiat).

III. *Biserica din Popeşti (Ilfov), lîngă Mihăleşti, pe Argeş.*
(Inscripţia de la întrare a mai fost publicată).

1. Pe un mormînt:

Suptŭ această piatră odihnescu-se oasele ale robului lui Dumnezeu Cîrstea biv Vel Vistiar Popescul şi ale jupănesei dumnealui

www.dacoromanica.ro

Ilina, care după orănduiala cea dumnezeiască datu-și-au datoria cea de săvîrșitŭ în zilele prea-luminatului Domn Io Costandin Brîncoveanu Băsărab Voivod, întâmplându-să la cursul anilor 7211, luna Ghenarie 12 zile, sămnându-se ca să fie întru pomenire; întâmplându-să a muri și jupăneasa după dumnealui la un an, sau la cursul anilor 7212.

2 Pe o Evanghelie:

Să știe această Ivanvelie au cupărat de robul lui Dumnezeu Dumitru Ceușu, dă au dat tl. 7 în zilele prè-luminatului Domn Ioan Scarlat Voivod, 7258.

Ireai Sandul, Ioan, Neaga, Pătre, Mariia, Iordache; și am cumpărat să fie s-tăi beserici ot metof Malul Spart dă pomană în veac.

3. Pe o carte de slujbă:

...Și s'au vîndut de Hristea bogasierul și să fie pomenit Stoian Tudor, Dumitru, Hristea, cu tot neamu lor. 1765.

4. Picturi:

Io Costandin Brăncoveanul Băsărabă Voivod. Gjda Mariia.

Io Șărban Voevod vnuc pocoinago Șărban Voivod Băsăreabu.

Ilina, Pîrva, Neacșa, Ghidul, Drăghicean, Ion, Cîrstea, Log. Cîrstea Vel Vistear, Ilina Vistereasa, Nicu, Ilina.

5. Pe o piatră, acolo (?):

Din cale te oprește,
O mîndre trecător,
La semnul ce-ți vestește
Că ești un muritor.
Și eu fui în lume
Ca tine trăitor,
Dar, azi, num'al mieu nume
Rămase 'nsemnător.

Serdaru Petrache Macovei?

La . . . . Oct. 23.

www.dacoromanica.ro

IV. *Biserica din Calvini.*

1. La întrare:

u voia Tatălui și îndemnarea Fiului și cu ajutorul Sfăntului Duhŭ rădicatu-s'au acest sfînt lăcaș întru lauda și cinstiia, prăznuiria sfăntului arhiereu cel din Merliche [1], Nicolae făcătorul de minuni, pă vremea prea-Înălțatei înperatoriții, al doilia Ecaterinii Alesevna, și moștenitoriŭ (?) ei marele cnezŭ Pavel Petroviciu, păstorind norod[ul] Prea sfințiia Sa Mitropolit a toată Ungrovlahiea chirio Grigorie și în eparhie păzitorŭ Sfințiia Sa episcopul alŭ Buzăului chir Cozma, iar de zugrăvit s'au săvărșit în zilile Înălțatului Domnŭ Io Alixandru Ippsilatŭ Voevodŭ prinŭ osteneala și toată cheltuiala dumniălui panŭ Tudorŭ Serianŭ, vătaf de plaiu, și s'au zidit din temelie precumŭ să vede, s'au săvărșit în luna lui Maiu 9, leat 1775.

2. În pridvor, între figurile Iadului:

Pahomie ceauș,
Poriian călărașu,
Păharnicul Năsturel
— Aferim, bine mi-i aduci!

3. Picturi:

Jup. Tudor Vătaful
za plaiul sud Sacului.
Binică sin Văt.
Nicol e sin Vătaf.
Mihalcia Protopop.
Stanca prez.
(copiii) Moise, Enache, Dimitrie.

V. *Biserica din Slobozia (Ialomița).*

1. Pe o piatră de mormînt:

Subt această piatră odihnescu oasele răposatei roabei lui Dumnezeu Ilina jupăneasa Hagi-Oprei; odihnescu-se și oasele răposatei roabei lui Dumnezeu Despina, jupăneasa lui Oprii Căpitanul, snă Hagi-Opri ot Perieți, vă dni Io Grigorie Ghica Voevodŭ, și s'au scris în luna lui Iulie 30 de zile, leat 7242.

[1] Mira Liciei.

www.dacoromanica.ro

2. Pe o Psaltire:

Această psaltire s'au cumpărat împreună cu alte cărți prin mine din porunca Mării Sale Ioan Sandul Sturza Vvd. al Moldavvii pentru mănăstirea Mera.

Stamatiu Spat[ar][1].
1825 Oct. 26.

VI. *Biserica veche din Urziceni.*

1. Pe un Penticostariu din 1743:

Această sfântă carte Pendicostar easte a sfintei biserici dă la Urziceni... Acum s'au legat de iznoavă și s'au dat sfintei biserici.

Dumitrache Fălcoianu, 1797, Ghenar.

2. Pe un Mineiu de Iunie 1780:

Mâna mea au scris și murind eu voi putrezi, iar cei ce vor ceti să zică: Dumnezeu să-l pomenească.

1793, Iuni 24. Ștefan Comis dă la Urziceni, întru a doilea Domnie a Măriei Sale Io Alexandru Ipsilant Voevod, 1797, Iulie.

3. Pe un alt Mineiu din 1780:

Am vrut să scriu o istorie scurtă, dar mai bine să zic o pildă ca să rămâie la cei ce vor veni după noi în lume, pentru ca să nu să mai amăgească a crede că Înpărățeile Evropii sînt interesate. Adecă la anul 1768 au dăschis războiu Poarta Othomanii cu Înpărățiia Rusii, și, după ce au năvălit oștile rușești în țara Moldovii și în Țara-Rumânească, au început să amăgească pe Moldoveni cum și pă Rumâni cum că are Înpărăteasa Ecaterina a Rusii să izbăvească aceste doaă țări dăn mâna Turcului, și așa toate noroadele să nebunise, iar, cînd au fost la facerea păcii, la leat 1774, au mers la Iași boierii și s'au strînsu să vorbească lui Romeanțov fertmarșalului cum că Înpărăteasa i-au lăsat neslobozi. Iar el le-au zis că, mă mir de voi, boieri, dă aveți minte ca un cap de bou, cum vă iaste și pecetea țării voastre: Înpărăteasa au avut alte interesuri cât pă lîngă aceste doaă țări.

[1] Pe o altă carte se vede că se lega într'un schit vecin Brazii de un călugăr la 1822.

www.dacoromanica.ro

4. Pe un Mineiu de Decembre:

Acest Minei iaste dintre cărţăle dumnealui Dumitrache Fălcoianu biv Vel Sardar; 1780, Iul. 7.

5. Pe o carte:

Să se ştie că am scrisu eu, dascălu Costandin ot satu Perepa, în ziio de Sfîntul părintele Simeon stîlpînecul la zio de'ntăiu al lui Septevvrei, în zilele prea-luminatului Domnulŭ nostru eu Io Scarlat Calemachie Voievod, la leat 1821, Septev. 1. Să să ştie că eu sintu Olteanu din fundul Oltului.

Cu multă plecăciune mă închinu Sfinţii Sale părinte Ilie şi sărutu cinstit mâna Sfinţii Sale şi a tuturor preoţilor de aice, mă închinu cu plecăciune, şi sînteţi preoţi foarte învăţaţi cu totul. Şi am scris eu, cel mai micu şi mai cucernicu al Sfinţii Voastre,

Costandin dascălu.

6. Pe un Mineiu de August 1802:

De cântu s'au tîplatu bătaie tomna, s'au tîmplatu tomna, s'au cutremuratu pământu 3 ori în 3 nopţi şi apoi au venitu Turcii în Bucureşti şi gonit pă Domnu fecioru lui Alexandru-Vodă, l-a gonitu pon ţară'n susu... Ţara-Ungurească şi au şezut Turcii Bucureşti doi uai şi o venitu Muscali, o gonitu pă Turci Muscalii, şi au şezutu doi ani şi Muscalii, şi era bine... până la optu ani, s'au făcutu răi, scot biru peste biru şi mare povere, pînă şi preuţii i-au mînatu la Brăila să aducă făină cu carele lor, şi foamene mare erea Ţără-Românească, chila de porumbu era 90 lei şi chila de grîu 190 şi chila mei cencespre şi chila orzu douăzeci şi chila ovăzu optsprezece, şi erea rea. Multe vite au murit şi am semnatu eu popa Iacov duhovnicu, satu Moghila, 1802.

7. Cîndu va veni boierul la biserică, noi să facem utrinie Duminicii, să cîntăm . . . Octoifului şi Mineiului şi soboru bitâii şi afitodonile şi vierea şi milueşte, catavasele, ceie ce mai cinstită decît firovimu şi zice preotu: Domn să ne rugămu. Grămăticu zice: Toată sluforă laudă; preotu ceteşte Ivanghelie, otrinie, zice: mîntuieşte, Dumnezeule, norodu tău.

1818, luna Martie douăzece şi de zile.

8. So o tîplatu mii de me'u muritu preutesa mea cu numele Maria, şi în zioa de glogoveşte, adicăte Buna Vestire, luna Mart douăzece

www.dacoromanica.ro

și de zile, ere copii mei, i totu mare, voinicelu; și mi s'au spartu casa mea și rămasu sărac, streinu lumii, și mi-a venitu ce să fac în lume. Popa Iacov, duhovnicu satu Moghilița.

9. Pe un *Mineiu* pe luna Ianuar însemnare de la Păun Logofătul, în zilele lui Io Alexandru Constantin Moruzi Voevod.

Să se știe că acest mineiu este din cărțile dumnealui coconului Alecu Fălcoianu, ce este ctitor la biserica Urzicenilor, și am scris eu, Tudoran ot sat Urziceni, sin pop Tudor, și murind eu voiu putrezi, etc. Leatu 1804, Avgust 2.

10. Cuvintele lui Vasile cel Mare din 1826, dăruite de Ioachim, arhimandritul moldovean, 1833, Iulie 24.

11. Pe o Cazanie din 1834:

Această sfântă Cazaniie cumpărîndu-se de mine, mai jos iscălitul Toma Ungureanu dulgher, Ion Făgăduș Ungurean ot Iaz, s'au afierosit sfintei biserici după partea noastră Urziceni presa noastră pomenire.

1835, Mart 24. Nicolae Brătianu.

VII. *Biserica din Grindu Ialomița.*

1. Pe un Penticostariu din 1800:

S'au adus icoanele în biserica Grindului Făgărașului.

Amu scris eu robul lui Dumnezeu....

2. Pe un Mineiu:

La anul 1838, Iunie, s'au dărîmat biserica cea veche din satul Grindu Făgărașului și s'au prinnoit cu aceasta nouă de vătaful Ispas Făgărășanul, stăpînul moșiei, mai mare, și cu sînul, căci cea veche era mai mică și dreaptă; întru care la a ei lucrare până la isprăvenia ei am fostu eu iscălitu îngrijitor, cel ce m'am aflat epistatul la satul Malu, tot această moșie, unde și acolo am fost îngrijitor la facerea sf. biserici până s'au isprăvit.

Ilie Broscaru.

3. O însemnare anterioară, din 16 Decembre 1833, arată cumpărarea cărților pe sama bisericii.

Adunate de **N. Iorga.**

www.dacoromanica.ro

DĂRI DE SAMĂ

Teodor Bălan, *Noui (sic) documente cîmpulungene*, Cernăuţi 1929.

Municipalitatea vechiului, atît de originalului până astăzi Cîmpulung moldovenesc, din Bucovina a făcut foarte bine publicînd colecţia de acte, adausă la altele, de alţii, enumerate în prefaţă, pe care o datorim zelosului profesor Teodor Bălan, care anunţă şi o viitoare istorie a acestui interesant colţ şi capăt de ţară. Intre cărţile citate e şi a d-lui Alexandru Vîtencu, *Documente moldoveneşti din Bucovina* (extras din Anuarul LIV al Liceului real ortodox din Cernăuţi), pe care autorul nu mi-a făcut onoarea de a mi-o trimete, cum d. Bălan însuşi a uitat să ni comunice broşura sa din 1923, *Răscoala ţeranilor din ocolul Cîmpulungului moldovenesc din anul 1905* (Cernăuţi 1923).

Se începe cu editarea şi reeditarea de documente de la acela al lui Alexandru-cel-Bun din 18 Novembre 1409 (după Wickenhauser; se adaugă note. In astfel de traduceri din nemţeşte trebuie traduse şi formele slavone; deci nici „Brumareva Pasica", nici „Grancov"; pretutindeni se cerea identificare). La 1447 o poiană în Chigheciu (nu „pe Tigheci"; p. 11, no. 4).

Numai de la 1673 apar reproduceri după originale (nu „hie-*mă*", p. 21, no. 14). O Vistierniceasă zice soţului ei: „jupănu mieu"; *ibid.* Apare Nacul Stolnicul, care a avut apoi o carieră aventuroasă în străinătate *(ibid.)* La acelaşi număr în loc de „Dobrenschi" trebuie Dobrenchi. Gheorghiţă Vornicul e cel care, cu Stîrcea, funcţionează, în numele lui Ştefan Petriceicu, înlocuind pe Nacu, numit de Duca (v. Hurmuzaki, XV[2], p. 1861, col. 2). Confirmarea ipotesei mele de acolo o găsesc în adausul de la iscălituri: „venind den casa Măriei Sale lui Petre (nu Petriceicu, ci Petru, sau Petre)-Vod[ă]" (p. 22, no. 14). Un Pavel dascăl la 1707 în Pojorîta: el scrie un act pentru opt parale, trei ocă de horilcă dîndu-se marturilor (pp. 22-3, no. 15. La 1753 dascălul Gheorghiţă; p. 29, no. 21). Urmează acte privitoare la reclamarea de călugării de la Sucevita a muntelui Geamalăul, p. 23 şi urm., Suhărzelul (din Suhard), la p. 26, no. 19. Nume: Tapărdău, de origine ungureas-

www.dacoromanica.ro

că, p. 27. Acelaşi cu Pardău de la p. 29, no. 21, sau e o greşeală în acest din urmă cas. Ceartă cu „Ungurenii" de la munţi („maramorăşeni", p. 35, no. 26), în 1755 (pp. 29-30, no. 22). Hotarul se fixează supt Ioan Mavrocordat (p. 35, no. 26). Dinu Cantacuzino, bunicul lui Veniamin Costachi, e Vornic de Cîmpulung pe la jumătatea veacului acestuia al XVIII-lea (p. 28, no. 20; p. 29, no. 22 şi nota 1; pp. 30-3, n-le. 23-4). Mărturie de patruzeci şi doi localnici represintînd „trei neamuri" la o hotarnică, p. 30, no. 22.

De mare importanţă privilegiul dat la 22 Ianuar 1762 de Grigore Callimachi Cîmpulungnilor: scutire de vamă şi mortăsipie la tîrguri, maximum de trei galbeni gloabă pentru „sluga domnească", de doi pentru aprod, şase vedre de brînză, folărit de pănă la cinci sute de oi, scutirea pentru preoţi, cel de la biserica domnească din Dorna neavînd să dea nimic lui Vodă sau episcopului, iar desetina ca alţi preoţi domneşti şi folăritul ca şi Cîmpulungenii, drept de păşune fără plată iarna, de la Sf. Dumitru la Sf. Gheorghe, înţelegîndu-se cu stăpînul, care va restitui zăloagele, doar pentru „grajdul de fătatul oilor" şi pentru crăcile date caprelor, iertarea, la Trotuş, de vama în sumă de 71/2 bani şi de plata stărostiei sau pîrcălăbiei, 13 bani de bute, judecata pentru pricinile cu ciobanii numai de Vornicul lor, afară numai cînd e cas de furt sau omor, interzicerea de a li se lua cai de olac (pp. 33-5, no. 25).

Un act de schimb cu Solca de la Maria Canănău Jitniceroaia, sora lui Ioan-Vodă Callimachi, pp. 36-8, no. 27. Se pomeneşte şi moşia Bătăşul (cf. cu Botăşani). Sevastian, episcopul care dă mărturie, nu e „Ananias", ci „Apamias", de Apameia. Alte schimburi ale Mariei, în acelaşi an 1775, n-le 28, 29, pp. 38-40, „Andrieş Armanul Căprăi" (Καπρέ) e strămoşul familiei Caprì (p. 39, no. 29). Piticarul — familia, cum se ştie, se continuă — e „Apotecarul", spiţerul, „Ioruga" nu e un loc, ci un aspect al terenului (p. 40, no. 30). Miron Ciupercă *(ibid.)* e strămoşul familiei Ciupercovici, care a dat un trist Mitropolit. Nume: Chechiriţă, Ibranca, Lihaciu, p. 41.

Cea d'intăiu măsură după ce „au întrat stăpănire prè-puternicului Inpărat în pămănturile aceste" e la 1779, p. 42. Se păstra vornicul de Cîmpulung (v. şi nl. următor). Familia

www.dacoromanica.ro

Ştefăneştilor, din care regretatul Teodor V. Stefanelli, pp. 43-4, no. 34. Unul dintre dînşii poartă numele rusesc de Todaşcu, *(ibid.)*. Andrei zugravul, la 1780, lîngă un Ţigancu, pp. 44-5, no. 35 (tot Andrei la 1793; p. 53, no. 39). Nume: Boancăş, pp. 45-6, no. 36. „Zvorîştea casei", p. 46, no. 36. Nume: Medrihan, p. 47, no. 38. Anton Pruncul, cîrciumar armean din Suceava, cumpără „la beţie" pămînt la Cîmpulung, no. 38, pp. 47-8.

Pe la 1790 nu mai erau la Cîmpulung vornici, ci actele se întăresc, supt „Verwalter" (v. p. 49, no. 39) şi Scaun, de doi vornici (dar un vornic, unic, la 1793; p. 52, no. 43; altul la 1794, p. 57) şi de doi „giuraţi" *(ibid.)*; v. şi aiurea, p. 51, no. 41. Un „feşter", Förster, p. 70, no. 56. Nume: Forminte, no. 39, p. 48; Ujică, p. 49, no. 40; Bedrule, no. 41, p. 50; Şelvar, p. 53; Şuiul, *ibid.*; Zdrobul, p. 54, no. 44; Crăciunaş, p. 67, localitatea Holbu (de acolo deci, şi nu de la poreclă, vin Holbanii), p. 48, no. 39.

Certe între sătenii de la Iacobeni şi „băieşii" de la „bae", cari li ieau fîn, „iarbă îngrădită" şi li „strică cu caii", „imaşul", pp. 50-1, no. 42. De mai multe ori „moşie *pietoare* în veci", (p. 47, no. 38; p. 53). Dascălul Toader diac la 1793, p. 53; dascălul Nistor în 1800, p. 54, no. 44. In nomenclatura geografică: Văcările, Tîrnişoara, p. 55; Tolovanul, p. 59; Opcioara (din Opcină), p. 67. „Muntele împărătesc" şi „moşia deschisă din pădurea verde de moşi, de strămoşii" Cîmpulungenilor, p. 69.

La 1804 Dornenii se plîng lui „Hofrod" că „feşterul" nu li dă voie a-şi face nici gardurile, de nu dau 5-6 lei şi, plîngîndu-se de o gloabă de 2 lei, li se spune „că nè da şi 25 de beţe ca să nu ne putem hrăni" *(ibid.)*. Extrem de interesantă e forma *agestru*, care se întîlneşte de două ori (odată, p. 71, no. 57).

Nu odată bieţii noştri ţerani se plîng de noul regim, care li ieia moşiile. Astfel cei din Iacobeni, cari se îndreaptă către „a tot puternică a noastră rămlenească Inpărăţie şi a multor ţeri vechi în Inpărăţie" *(ibid.*, no. 58). „Măria Sa pelmeşter" supără pe aceşti „locuitori răzăş moşinaş din strămoş şi moşii noştri ce am fost aşăzaţi întru acel loc". Li s'a „lepădat pe lemnul căsăi" ceva, „iară pă moşie nimic", făgăduindu-li-se în zădar „locuri pentru locuri, oriunde vor

www.dacoromanica.ro

ceri". „Cu distulă osteneală", spun ei duios, „ni s'au rupt oasăle părinţilor şi a noastre pân'am deschis pomenitele mai sus locuri. Pân şi biserica, care aşijdere din părinţi au fost zidită, ni s'au luoat, iarăş lepădându-i 120 lei." Stau acum „la pustii, tot înprejurul moşiilor noastre" şi „nu pot răsufla din mulţime oamenilor, din băiăşi" (p. 72). Ei îşi amintesc că „avea voe şi puteri din poronca prinţăpilor moldoveni a-şi face casă, ţălină şi deschizătură, cum şi lazuri din munţi cumpliţi şi din păduri verzi" (p. 76, no. 62).

Altă dată (1817), adaugă că „fac cîte 70 de stănjene de lemne un sat, cu nume înpărăteşte că sănt", „tăind mulţăme de butuci de herestreu, căte 300 de butuce", cu „morţi de om", de ajung „robi Jădovilor", boii se prăpădesc, feşterul e „foarte mare tiran", „domn făr de legi", şi opreşte pădurea, contra obiceiului, pădurea cuprinde şi cîmpul, de se înmulţesc „herăle sălbatece" în „acele păduri straşnece", unde nu se mai primesc iarna vitele, „a căror sămînţă s'a prăpădit". Acelaşi li iea vitele cu cătanele şi îi face „de proaşcă şi de bagiocură", cărîndu-i ei cu caii „borcut" la Cernăuţi, chemaţi fiind şi ei acasă, „de-i facem grajduri şi stănjăne de lemne", pe lîngă paza oilor. „Şi încă, dacă nu putem înplenè, ne apucă la bătăi păn ne scoală mai morţi de gios", (pp. 87-8, no. 73).

Pentru *jirebii* la Dorna, p. 73, no. 59.

La 1805 Cîmpulungenii, „grămada Cămpulungului", refusă singuri, smomind şi pe Dorneni, „conscripţia", „la „ofiţări"; cerîndu-şi apoi iertare (pp. 74-5, no. 62. Cf. şi p. 76, no. 63).

Nume: Dranca (p. 77, no. 64), Cărlonţă (p. 79, no. 66), Iflicar (p. 80, no. 67), Levănţă (p. 82), Străcuţă *(ibid.)*, Ţicşa (p. 84). Murănţoiu (p. 86, no. 71), Cîrstănar (p. 87, no. 72). Ca limbă, iar: „feţi şi fete" (p. 78, no. 66).

Cuvinte: „o pătrară" (p. 83), „o prijitoare" *(ibid.)*, „coreţile înpărăteşti", *ibid.*

Plata se face adesea în „bancuri", în hîrtii (p. 82). Cei ce merg în „bejănie" pierd moşiile (p. 83).

Un dascăl, *Lehrer*, format la noua şcoală germană, e, la 1811, Joseph Teutul (p. 82). E vremea cînd se vorbeşte de „Ablinzungşain" (Ablösungsschein), p. 85.

www.dacoromanica.ro

După obiceiul polon, vechii săteni liberi din Fundul Moldovei, cu Ţinpău şi Tonegariu în frunte, ajung „podani", şerbi (p. 89). Curişte la p. 90, no. 79, pare a însemna: curăţitură. Frumoase expresiile „sfinţitul de vară", *ibid.*, şi „răsăritul de iarnă", Bejenie „de scumpeti şi de lipsă pănii" (p. 98, no. 83). Rotacism, (p. 104, no. 87. O localitate „Arşiţa Ungurenilor", p. 105, „Mutare" (a oilor), p. 106. Două acte la pp. 106-7, *arată moştenirea fetelor.* „Privatnic", p. 112, no. 96 (a. 1839). Pluralul „muncei" („Munceii Dodului sau ai Flocei", pp. 116-117, no. 100).

E de mirare cum până pe la 1840 se păstrează toate *vechile forme şi formule de drept.*

•

Ştefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei, studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918,* Bucureşti 1929.

Autorul vrea să arăte că nu „factorii locali" ori propagandele naţionale din alte provincii româneşti, ci evenimentele din Rusia au adus liberarea Basarabiei (p. XII). E o părere discutabilă: una e impulsul şi alta fondul însuşi al unei mişcări naţionale de caracter revoluţionar. Luîndu-se mai de departe istoria unirii basarabene, ea ar putea duce la alte resultate. Anume cărţi, prefeţe, scrisorile de studenţi publicate de mine au un mare preţ. D. Ciobanu însuşi constată opunerea de la început la anexare a ţeranilor basarabeni (p. XVII).

Dar nu se poate mulţămi în de ajuns pentru comunicarea într'un singur mănunchiu a unor acte aşa de multe şi aşa de preţioase.

Şi în prefaţă se menţionează planul de *Impărăţia dacică în umbra Rusiei* al lui A. Sturdza (p. XVIII). Lămuririle de la pagina XXI se cereau complectate cu materialul dat de de mine în *Pagini despre Basarabia de azi.* Lipseşte şi propaganda prin Biserică (*Luminătorul,* cărţile bisericeşti în limba poporului). Actul din 23 Octombre 1916 prin care se recunoştea o oarecare Polonie vine de la Marele-Duce Nicolae, fără o autorisaţie expresă a Ţarului (p. XXIII). Ceia ce urmează e cea mai bună expunere, amănunţită, sigură, a împrejurărilor care încetul pe încetul au dus la Unire. Se vede lim-

www.dacoromanica.ro

pede (p. LXXVII şi urm.) că armata noastră, chemată pentru a garanta liniştea, nu s'a gîndit măcar să impuie cercurilor basarabene decisiuni constituţionale. Tot aşa că Marghiloman n'a exercitat nicio presiune asupra hotărîrii ultime, de unire, care era de mult pregătită (p. LXXXII).

Documentele cuprind mai mulţi articolele caracteristice din *Cuvînt Moldovenesc* de la 1917. Corul moldovenesc din Gorodiştea (Lăpuşna), funcţionînd încă din 1914 (p. 29, no. XXIV). Se adaugă cîteva din actele publicate de d. P. Cazacu. Măcar aici menţiunea operei admirabile îndeplinite pentru Basarabia de atît de nedrept uitatul D. Moruzi (pp. 110-1). Interesanta declaraţie din 9 Decembre 1917 a Armenilor din Basarabia (pp. 139-40). Basarabeni din garnisona Romanului salută Sfatul Ţerii în româneşte tot în Decembre, pp. 142-3, no. XCI. La capitolul III se putea adăugi memoriul în nemţeşte pe care după cererea Basarabenilor l-am redactat pentru a lămuri şi influenţă pe Germano-Austrieci. Ştiri inedite despre tulburările din 1917 formează partea a patra; altele despre raporturile cu armata românească, partea a cincea.

•

C. Bobulescu, *Neamul Holbăneştilor cu al episcopului Gherasim Clipa Barbovschi (1796-1803-1826) şi arhimandritul Sofronie Barbovschi predicatorul († 1850)*, Chişinău 1929.

Se arată că familia Holban se chema odată Damian, avînd legături cu neamul Barbovschi şi cu neamul Brahă (din care am cunoscut urmaşi, răzeşi, la Zahoreni în judeţul Dorohoiu, acum o jumătate de veac). Interesantă nota despre „zatocenia" preoţilor la p. 5, nota 1 din adausul despre Barbovschi (aici era de întrebuinţat pentru episcopul Gherasim studiul mieu din „An. Ac. Rom." despre francmasoni).

In anexe multe acte de folos. Un preot din 1735 care-şi cere iertare pentru o pîră (p. 38, no. III). Ordinul unui staroste către o preoteasă (p. 45, no. XII). Refusul unui boier de a primi cartea de blăstăm a episcopului de Rădăuţi (pp. 46-7, no. XIV). Mitropolitul Gavriil Callimachi e de părere ca boierul să fie chemat pentru „o iscusită ispovedanie de taină" cu „pildă din Sfintelea Scripturi" (p. 48). *Ponturile* din 1-iu Ianuar 1766 pentru moşii şi lucrul ţeranilor, pp. 49-51. Imprejurările în care se făcea o nuntă la 1808, pp. 69-70.

www.dacoromanica.ro

Vasile V. Haneş, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, I (Craiova-Bucureşti 1929).

Expunere răbdătoare şi clară cu o bună introducere de caracter general, presintînd vederi de sigur mai juste decît ale lui Pompiliu Eliad, des întrebuinţat şi citat. Partea I cuprinde mai mult resumate, după călătorii pe cari li-am analisat pe larg într'o carte cunoscută, de sigur, şi autorului. Ceia ce s'ar fi cerut era o căutare în reviste şi ziare (se dă ceva din *Naţionalul* pe la 1840). Nou e Aug. Labattut, cu al său *Bucarest et Jassy*, din „Revue de Paris", Mart 1838, p. 143 şi urm.

•

Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial* (din „Codrul Cosminului", VI), Cernăuţi 1929.

Frumoasa lucrare începe cu largi şi juste consideraţii naţionale. Ucrainienii vreau în 1907 „unirea fostului regat rutean al Haliciului şi al Vladimirului cu Bucovina învecinată şi constituirea acestui teritoriu într'o provincie ruteană deosebită, cu dieta ei provincială" (p. 9). Demonstraţiile de fidelitate, cu prilejul asasinatului arhiducelui moştenitor şi a declarării războiului (pp. 13-4). Fuga guvernatorului, p. 19. Ocupaţia rusească şi evacuarea, pp. 22-3. Intoarcerea Ruşilor, p. 23 şi urm. Voluntarii austrieci, p. 24 şi urm. Ocupaţia austriacă din 1915-6, p. 30 şi urm. Intoarcerea Ruşilor în 1916, p. 33 şi urm. Mişcarea lor revoluţionară urmează. De la p. 42 înainte ocupaţia austriacă ultimă (1917-8), p. 42 şi urm. La pagube nu se arată infama conduită de asasin oficial a generalului Fischer (dar v. p. 83). Acţiunea de la Viena a d-lui Iuliu Maniu, pp. 91-2. Se recunoaşte d-lui Sextil Puşcariu meritul îndrumării celei bune în ceasul nesiguranţei şi întemeiarea ziarului naţional, p. 96. Iancu Flondor pregăteşte adunarea decisivă (p. 97). *Răspunsul afirmativ la cererea de intervenţie militară a României, după primul refus al lui Marghiloman, l-am căpătat eu de la regele Ferdinand: la o masă pe care mi-a dat-o pentru aceia Flondor a declarat-o public* (v. „Neamul Românesc" din Novembre 1918).

La urmă, documente inedite.

•

www.dacoromanica.ro

Dj. Sirouni, *Mărturii armeneşti despre Romîni: Valahia şi Moldova, ambele guvernate de principi străini, de păr. Hugas Ingigian (1758-1843)* (din „Memoriile Academiei Romîne", 1929). Prefaţa cuprinde o privire asupra culturii armeneşti mai nouă. Textul dă lămuriri de erudiţie ca pe vremea aceia, dar şi ştiri căpătate direct înainte de 1800. Unele foarte bune şi rare: 13.000 de Ardeleni în Muntenia, 12.000 de Unguri în Moldova, 147.000 de case de ţerani în prima, la 1745 cu 70.000 mai puţin; odată 35.000, şi încă se mai petrece o scădere. In ambele ţeri abia un milion (p. 10). Creşterea Dunării în 1771 (p. 12). Bun capitol despre producţie. Altul, despre comerţ, continuă cu note privitoare la obiceiuri şi la grîu. Ştiri de istorie încurcate, p. 27 şi urm. Bune cele despre guvernare, p. 33 şi urm. Impositele, p. 44 şi urm. (în 1766 se ieau 843.458 $^1/_3$ piaştri, 785.776$^2/_3$ în 1767; p. 45; 7.000 scutelnici, *ibid.*). Tabele amănunţite, probabil după Bauer, pe pp. 48-9. Şi însemnări despre oraşe; p. 58 şi urm.

CRONICĂ

Amintiri mişcătoare din sălbătăciile fără nume cu care au fost trataţi, de Romîni ca dînşii, aceia cari, ca d. Porfirie Fală, au precedat cu propaganda lor întoarcerea Basarabiei la Romănia o dă d. Alexandru Rupa, în *Un învăţător martir al romînismului basarabean (Opera şi martirisarea lui Porfirie Fală)*, Chişinău 1929.

* * *

D. Birger Nerman publică o lucrare asupra raporturilor Scandinaviei cu coasta răsăriteană a Mării Baltice (*Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*, Stockholm 1929). Se observă că în secolele IX-X Baltica orientală era pentru Suedesi numai un teren de străbătut pentru a ajunge prin rîurile ruseşti la Marea Neagră şi la Constantinopol (p. 162). Pe la 1000 însă se constată lipsa monedei de argint la Arabi; linia bizantină a Niprului se mai conservă. Dar acum direcţia spre ţermul din faţă se întăreşte (pp. 162-3).

* * *

In *Analele Banatului*, II, Ianuar-Iunie 1929, d. Ioachim Miloie presintă pe pictorul bănăţean Nicolae Popescu (1835-77).

www.dacoromanica.ro

A învăţat la Viena şi la Roma. A zugrăvit biserica din Tîrgul-Jiiului (stricînd frumoasele fresce vechi), face şcoală de pictură la Caransebeş şi moare la Lugoj, unde a lucrat la biserică. Tabloul lui Tătărescu „Valahia liberă" e „Invierea României", care, cu tot stilul fals, are calităţi. — Articole despre valuri şi drumuri romane. — D. P. Nemoianu descrie Valea Almăjului. — D. Aurel Cosma junior vorbeşte despre Eftimie Murgu şi adunarea lui din Lugoj.— Se dă un resumat al unui articol al d-lui Duşan I. Popovici despre Românii din Bacîca.—Despre Armenii colonisaţi în Banat la 1750 d. I. Miloie. — Tipuri de Bănăţeni după Grisellini.

* * *

In broşura unui student în teologie, d. D. Fecioru, *Epoca fericitului Augustin* (Bucureşti 1929) se întrebuinţează şi Unamuno, nici istoric, nici teolog, dar nu se cunoaşte capitolul despre Augustin, în Iorga, *Cărţi representative*, I.

* * *

In *Şezătoarea*, XXXVII, 6-7, d. D. Bălan publică *oraţii* de nuntă basarabene. Una e extrem de interesantă, presintînd o călătorie la Ţarigrad, dar şi la Moscova. In alta, hainele sînt luate de la Odesa. Şi „iertăciuni" în versuri de la părinţi. Glumele pe socoteala sărăciei şi lenei miresei sînt de tot hazul. La colinda de Anul Nou i se zice „hăitul" (probe). Şi una în ajunul Bobotezei. Incă un cîntec despre drumul Maicii Domnului. De relevat într'o iertăciune: „împrejurăşi" (v. ogrădaşi, megieşi, *răzeşi*).

* * *

Buletinul Comisiei istorice a României, VIII, (Bucureşti 1929) cuprinde cîteva documente botoşănene, „o listă de întemniţaţi olteni" din epoca restabilirii Domniilor pămîntene de N. G. Papacostea, acte din Muscel trimese de păr. I. Răuţescu şi de la răposatul Iulian Marinescu, felurite acte moldoveneşti (şi despre Velicico Costin şi despre lupta lui Mihai-Vodă Racoviţă cu Imperialii germani).

* * *

De d. Alexandru Gh. Ionescu, *Societatea Naţiunilor şi problemele politice ale României* (Bucureşti 1929).

* * *

www.dacoromanica.ro

In *Korrespondenzblatt* de la Sibiiu, LII, 6, o notă despre Kreuzburgul de la Teliu (Neyen, Năieni). Interesantă ştirea dată de rectorul braşovean Filstich, în *Tentamen historiae valachicae*, despre trecerea în Ţara-Românească a lui Paul Benkner cel tînăr, care îndeplineşte la Bucureşti şi funcţia de secretar domnesc (de la 1742, supt Mihai Racoviţă) şi aceia de pastor. Pastorul Hans Petri arată că Benkner a fost un fel de vicariu, în anii 1746-7; el moare, după registrele bucureştene, la 28 Mart 1752. Soţia lui, Ana-Sofia, a rămas în capitala munteană.

D. Karl Kurt Klein atrage atenţia asupra noii publicaţii din Budapesta, *Deutsche-Ungarische Heimatsblätter*.

* * *

D. A. Velleman, privat-docent la Universitatea din Geneva, publică un frumos Dicţionar al limbii reto-romane sau ladine (*Dicziunari scurznieu da la lingua ladina*, Samoden, 1929).

* * *

In *Arhivele Basarabiei*, I, 2, d. T. G. Bulat presintă „Divanul Moldovei şi Bulgarii din Basarabia" (1810-1812). Aduşi în cursul războiului, ei refusă dijma şi încalcă locurile pămîntenilor. Alături de ei vin Lipoveni, Cazaci, Turci şi Maloruşi, p. 9. Erau măcar 2.700 de familii, care refusau conscripţia, p. 10. Lipovenii din Cîşliţa pretindeau a se împărtăşi de privilegiile locuitorilor din Eschi-Chilia, *ibid.* şi pp. 27-8. Se vînd liber mărfurile. Se fac „odăi". Boierii moldoveni se plîng, arătînd că dau gratis fîn, cherestele şi munca scutelnicilor şi slujba lor, p. 12. Şi acum li se zice „Sîrbi" Bulgarilor, pp. 17, 26. Viile de la Acherman, p. 21.—De d. C. N. Tomescu acte despre trecerea lui Gavriil Bănulescu de la Iaşi la Chişinău, în 1812: arată că a plătit 200.000 de lei de datorii, că a construit „masa frăţească", a turnat două clopote, a crescut averea imobilă şi odăjdiile (pp. 31-3). Propunerea, de la 6 August 1812, pentru întemeierea eparhiei basarabene. Se sprijină pe existenţa a 743 de biserici la „757 sate şi tîrguri" (p. 33). Vrea ca reşedinţă, primită şi de contele Nicolae Galiţin, Sf. Arhanghel din Chişinău, supusă Galaţei (pp. 33-4). Cere şi un Seminariu „pentru care a adus doi profesori

www.dacoromanica.ro

din Rusia. Ciceagov ar vrea şcoli populare, de care vorbeşte guvernatorului Sturza (pp. 35-6). La 20 Septembre se primeşte darea de samă pentru Mitropolia Moldovei de către Mitropolitul Nicodim Sinadon, ca epitrop, şi de către arhimandritul Chiril, ca „locţiitor al Mitropoliei" (p. 37). Titlul cerut din capul locului era: „de Chişinău şi Hotin". Gavriil îşi cerea ca ajutor pe Dimitrie de Bender şi Cetatea-Albă (p. 40). Se prevedeau doi secretari pentru ruseşte, dar şi doi pentru româneşte. La seminariu să se predea pe lîngă limba „dominantă" şi cea „naţională", dar şi greaca şi latină, „de la care se trage şi se poate îmbogăţi limba naţională", celelalte limbi după bună voinţă" (p. 21). Cere pentru venituri Căpriana şi moşia Purcari (pp. 41-2). Pastorala primă a lui Gavriil: „au ieşit jafurile, prăzile şi alte nedreptăţi", odată cu Turcii, rămîind locuitorii, supt Ruşi, „slobozi, liniştiţi, apăraţi, ocîrmuiţi fiind mai mult cu obiceiurile şi pravilele pămîntului lor, (p. 48); Sturza ştie limba şi obiceiurile, ca şi noul exarh. Nu e adevărat că vor fi „podani boereşti" şi „vă vor lua copiii cu sila la oaste" *(ibid.)*, Nu vor mai fi „ruşfeturi şi vicleşugurile apucătorilor". Impăratul cel bun o asigură (p. 49).— D. Bulat se ocupă de moşiile Sucevitei în Basarabia-de-jos, (Giurgiuleşti, Vadul Boului şi Bubueşti). Negustorul sucevean Dimitrie Popovici vede pe la Reni şi Vadul lui Isac călugării lucrînd pe pămînturile lor (p. 59). — Acelaşi publică un şir de cercetări ale lui Iordachi Roznovanu şi Constantin Samurcaş asupra produselor în fructe şi vite ale Basarabiei (p. 61 şi urm.) : a se ceti la pagina 67: oi (e plan de a introduce merinoşi), măstrugane, nu „mătrugaşe"; acolo ţigăi aduse de la Munteni (8-9 lei cele de frunte; Principatul are în plasa Şerbăneşti-Olt întăiu, apoi în Vlaşca, Teleorman şi Ialomiţa până la un milion de capete; *ibid.* — Tot de el procesul din 1808 al Saftei Dudescu, foasta soţie a fiului lui Mihai-Vodă Sutu, cu Vodă Constantin Ipsilanti: e vorba şi de *şcoala ei de la Ageşti* pentru copiii de acolo (p. 69). Ea iscăleşte, ca pentru Ruşi, „descendante du prince Cantemir". Cerea 163.000 de lei (p. 70). — De acelaşi acte pentru ajutorul, la 1812, al şcolii ieşene de elineşte (pp. 72-5).— Un curier

www.dacoromanica.ro

al lui Napoleon la 1812, pp. 75-7. — Pasagiul din Psellos despre luptele lui Isac Comnenul la Dunăre (pp. 77-80) era cunoscut. —D. L. T. Boga dă documente (şi de la Alexandru-cel-Bun; mănăstirea lui Varzar; p. 81). Un Dan Uncleta (Unchiat) la 1429 (pp. 82-3). Şi de la urmaşii lui Alexandru, p. 84 şi urm. Un act al lui Ştefan-cel-Mare în original, pp. 88-9. Altele ca „surete", p. 91 şi urm. („Zlătariul vătăman" p. 91: fiii grămăticului Mihăilă Oţăl, pp. 93-4). — Acte din secolul al XVIII-lea comunică d. C. N. Tomescu.

* * *

In „Şoimii" de la Tîrgul-Murăşului, II, 9-10, o variantă a baladei Codreanu (e vorba de harambaşi, pofile, cioltare).—De d. N. Sulică „Relaţiile lui Mihai Viteazul cu oraşul Tîrgul-Murăşului". Se observă cu pătrundere că privilegiul lui Mihai se leagă de al lui Matiaş Corvinul şi că priveşte pe toţi locuitorii pămîntului săcuiesc (pp. 60-1). Scaunele Arieşului şi Murăşului au luptat contra lui Mihai, iar Tîrgul Murăşului a rămas neutru în lupta din 1599 (p. 61). Domnul romîn apare ca un patron hotărît al Ţinutului. Se semnalează imitaţia în veşmînt şi gest a lui Mihai de Ştefan Csáky (p. 64). Mihai critică la nemeşi: ambiţia, beţia şi invidia *(ibid.)*. In 1600 orăşenii, înşelaţi că Vodă vrea să-i măcelărească, au trecut la răsculaţi (p. 65). La Mirislău cavaleria uşoară a lui Basta sperie pe Cazaci (p. 66). Secuii (şi cu Romînii din Secuime), 1.800 de toţi, luptînd pănă la capăt, au fost ciopîrţiţi după predare (p. 66). Se dau hotărîrile dietei din Léczfalu, cu înoirea cetăţilor de la Odorheiu şi Varhégy şi oprirea trecerii în Principate, şi jupuirea călugărilor romîni ce s'ar găsi în ţară (p. 67). Se pomenesc şi picturile de stil bizantin (dar nu de la Mihai) din paraclisul lîngă biserica reformată, adăugindu-se că aceiaşi notă se vede în bisericile ungureşti din Sîntana şi Sîncraiu (pp. 70-1).

* * *

Cu o notă biografică de d. Pericle Papahagi Academia Romînă publică, în sfîrşit, *Studiile istorice asupra Romînilor din Peninsula balcanică* ale lui Ioan Caragiani († 1921), odată adaus la „Revista" lui Tocilescu. Este şi o parte manuscriptă. Intregul e util prin cunoaşterea adîncă de autor a

www.dacoromanica.ro

fraţilor săi romîni din Balcani. De ce nu publică d. Papahagi, nepotul lui Caragiani, caietul de note din 1858 „în care acesta îşi descrie viaţa copilărească, în comuna Dămaşi din Tesalia"? *Rômeicul*, considerat de vechii haiduci romîni, cari luptaseră pentru el, ca vechea *Romanie* (p. IV). Şi corespondenţa lui Caragiani ar trebui tipărită.

* * *

No. 6 din *Bulletin of the international comitee of Historical Sciences* cuprinde scurte notiţe despre congresul din Oslo. La pagina 50 d. Shetelig, arheologul norvegian bine cunoscut, îşi arată, în legătură cu comunicaţia d-lui Andrieşescu, „admiraţia pentru lucrările noii şcoli preistorice din România" şi regrete pentru dispariţia, „crudă, nu numai pentru ţara sa, dar pentru toată ştiinţa istorică", a „ilustrului Pârvan"; „toţi congresiştii presenţi, în picioare, se asociază cuvintelor d-lui Shetelig" (pp. 50-1). D. Halecki recunoaşte importanţa istoriei Romînilor „pentru problema Unirii Bisericilor" (p. 89).

* * *

Şi note istorice în D. I. Gavriliu, *Contribuţiuni la istoricul tutunului* (Iaşi 1929).

* * *

O discuţie de d. Al. Kereztury-Olteanu, asupra numelui de Vlah (Oláh) şi Romîn, cu canonicul Karacsónyi, în *Familia* de la Orade, II, II, 10-11. V. şi n-le 7-8, p. 2 şi urm. (primii Voevozi ardeleni: Leştar, Mercurius—v. Miercurea—, Moise, p. 4). Acelaşi se ocupă de ideia continuităţii daco-romîne" în no. 12 din aceiaşi revistă.

Despre chenezatele şi voevodatele în Ţara Crişurilor, d. E. Ţigu, tot acolo, n-le 4-7.

* * *

In *Omagiu d-lui dr. Ad. Stern* (vol. II din „Anuarul" *Sinai* al d-lui M. A. Halevy), d. Halevy se ocupă de Isac-beg trimes de Uzun-Hasan la Ştefan-cel-Mare, un *mare* ambasador (nu înţeleg de unde scoate autorul că n'am recunoscut lui Isac calitatea de ambasador şi de medic al Hanului; am spus însă că *pentru trimesul venetian Zeno* el era un interpret). E vorba şi de Elias Capsali, care a mers la Ştefan în 1467 (p. 43), şi de alţi Evrei pe la noi în acest timp, niciunul necunoscut. —

www.dacoromanica.ro

D. Gaster dă tot acolo o poveste din literatura noastră populară mai veche (pp. 52-3). — D. M. Eisler tratează despre Evreii din Alba-Iulia în veacul al XVIII-lea.—Despre Evreii din Timişoara vorbeşte d. I. Singer. — Sînt articole de istorie şi în partea tipărită în ebraică.

* * *

D. Vladimir Dumitrescu publică o vastă lucrare de doctorat, *L'età del ferro nel Piceno fino all'invasione dei Galli-Senoni* (Bucureşti 1929). De la pagina 166 înainte începe un studiu istoric asupra Picenilor. Despre originea lor ilirică (liburnă), probabilă, pp. 179-81. Autorul preferă pe cea „ligură-neolitică", aborigenă, p. 191; ca să fie Iliri ar trebui să se afle tumuli din vrîsta fierului *(ibid.)*. V. şi paginile 199, 203-4.

* * *

Vederi, începînd din secolul al XIV-lea, ale vechii Genove în *Miscellanea geo-topografică*, publicate de „Societatea ligură de istorie a patriei" în 1924. D. Ferreto resumă lucrările privitoare la Genova ale lui Vyrne şi ale d-lui G. I. Brătianu.

In 1928, d. Pier Francesco Casaretto dădea în aceleaşi „Atti" un studiu asupra monedei genovese. Se întrebuinţează şi cercetarea, din Marsilia, 1880, a lui Louis Blancard, *Le bezant d'or sarrazinas pendant les croisades* şi călătoria lui Ibn Gubair (1182-5), tradusă de Schiaparelli în 1906. Pentru perperi, p. 132 şi urm. Besanţii de aur din Egipt, p. 147 şi urm. Contractul din 1164 al lui Frederic Barbăroşie pentru numirea lui Bariso, jude de Arborea, ca rege al Sardiniei, p. 165 şi urm.

* * *

In Luigi Volpicella, *La questione di Pietra Santa nell'anno 1496* (1926; în aceiaşi colecţie), descrierea întrării în Genova a Impăratului Maximilian, p. 82 şi urm.

* * *

In 1928 s'au publicat lucrările Seminariului de istoria Artei de la Paris *(Travaux des étudiants du groupe d'histoire de l'art de la Faculté des lettres de Paris)*, cu note de Paul Valéry. Case din Albi, o biserică din Tournus lîngă Mâcon (şi

www.dacoromanica.ro

aici registrele cu arcade lombarde), sculpturile transcaucasiene, arta paleolitică: frumoasa hienă în ivoriu de la pagina 42, renul care paşte la pagina 44, alergarea de cerbi înaintea vînătorului la pagina 46, mişcările omeneşti de la pagina 50, influenţe chinese, portale romane în Ungaria (p. 61 şi şi urm. Jaak, Lébény), vitraliii francese, curioşii lei şi arcaşi orientali, persani în biserica irlandeză de la Cormac (1134), la p. 114 (şi arcadele lombarde, *ibid.*), biserica de origine carolingiană de la Germigny-les-Prés (după S. Vitale din Ravena), argintăria supt Carol-cel-Mare, peisagiile lui Rubens.

* * *

Interesante scrisorile, publicate la Blaj, de d. Coriolan Suciu, din „Corespondenţa Ioan Maniu-Simeon Bărnuţiu, 1851-1861". Intre nepot şi unchiu se spun multe lucruri din acelea care evită publicitatea. Şi cererea lui Bărnuţ de a putea face studii la Pavia în 1852-3 (pp. 195-6). E de mirare cît de puţin loc ocupă în corespondenţă preocupaţiile naţionale şi culturale. Doar sfaturile profesorului Andrei Pop de a se pregăti pentru apărarea „dreptului neviolabil al naţiunii sale" (1859), p. 238.

In Septembre Ioan Maniu cere lui Bărnuţ *Istoria Romînilor* a lui Laurian şi *Călătoria în Basarabia* a lui Gheorghe Sion (p. 244); cu acest prilej vorbeşte de „gloria cea falsă a Ungurilor" şi de primejdia pentru Romîni a şcolii lor *(ibid.)*. In Octombre, vrea, la Pesta, să aibă *Steaua Dunării* din Moldova (p. 246, no. XXXIII). Un Austriac, care se oferă profesor la noua Universitate din Iaşi (p. 249). Incercări ungureşti de a prinde la Pesta pe Romîni cu ei (p. 254). Pornirea fanatică a lor, p. 257. In 1860 se doresc ziarele *Naţionalul* şi *Revista Carpaţilor* (p. 258). Se descrie lupta pentru limbă a Ungurilor, cu teama că aşa vor face şi „nebunii cei din Transilvania" (p. 259). In August 100.000 de oameni serbează ziua Sf. Ştefan (pp. 266-7). Romînii cari se oferă a veni în Principate, pp. 268-9. Se vorbeşte de „privirile despreţuitoare a fraţilor cari-s prin Bucureşti şi vorbesc mult de naţionalitate şi apoi nu fac nimica" (p. 269). Trece vara 1860 la nişte Unguri lîngă Totis (Tata) (p. 270 şi urm.). In Novembre îl îndeamnă pe Bariţ, nesigur la Iaşi, să vie în Ardealul lui, unde are o mai

www.dacoromanica.ro

mare datorie (p. 281). La 1861 se iea diploma de doctorat (p. 295 şi urm.). Urmează ştiri despre deputaţii romîni la Parlamentul din Pesta. In Iunie Maniu e la Oradea, unde intră în legătură cu cercurile unite (p. 326 şi urm.), pe care le află preocupate numai de proselitism. De acolo acasă (p. 329). Refusă căsătorii cu străine. In toamnă merg cu o misiune românească la Viena (p. 363 şi urm.), iar de acolo trece la Pesta (p. 387 şi urm.). In 1862 e iar la Şimlău, în 1863 la Pesta pentru „censura" de advocat. Aici i se opresc călătoriile.

* * *

Analisa din *Revue belge de philologie et d'histoire*, VIII, 1, a cărţii d-lui René Bray, *La formation de la doctrine classique en France* (Paris 1927) arată că „doctrina clasică" a plecat din Italia secolului al XVI-lea şi că la 1610 Deimier cerea poesiei „raţiune". De „unitatea de acţiune" se vorbeşte în Franţa de pe la 1630. Unitatea de loc" nu e, ca acea de timp, în Aristotele. La 1572 un scriitor frances le reuneşte pe amîndouă în aceiaşi formulă.

* * *

Se semnalează cumpărarea la Palermo de arhive a unui manuscript nou, mai vechiu, al lui Iordanes.

* * *

In *Korrespondenzblatt* din Sibiiu, 52, 5, episcopul Fr. Teutsch explică, faţă de teoriile nouă, ce este *unus populus* în documentul de basă pentru aşezarea Saşilor în Ardeal. — Generalul von Fabini se ocupă de fixarea graniţei Romăniei faţă de Austro-Ungaria între 1874 şi 1890; el însuşi a lucrat la aceasta.

* * *

In *La Revue des vivants*, pe Mart 1929, un frumos articol al Monseniorului Seipel despre federalisarea „ţerilor austriece".

* * *

Supt titlul *Adam Mickiewicz et la pensée française*, 1830-1923 (Paris 1929), d. Stanislav P. Koczorowski cuprinde judecăţile celor mai însemnaţi scriitori francesi asupra marelui confrate polon.

* * *

www.dacoromanica.ro

In Asia Mică se fac săpături la Sefire, care e Şipri, una din capitalele regatului Mitanni (*Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions*, 1928, p. 329). O pictură cretană din Tunisia antică. Despre ceaslovul lui Joinville la Petrograd, p. 362 şi urm.

Note despre Gustave Fougères, Paul Durrieu şi Henry Cochin, în aceleaşi, pp. 333 şi urm., 401 şi urm.

* * *

In *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* II, (1927), p. 198 şi urm., un domn Decev crede că „Bulgar" vine dintr'un nume germanic, care înseamnă luptător!

* * *

Despre *elementul danes în Anglia* pe care-l socoate foarte puternic până la 1066, F. M. Stanton în *From the procedeengs of the British Academy*, XIII, 1927.

* * *

Un chip nou al lui Gheorghe Lazăr (de ce origine?) îl publică d. R. Seişanu în *Universul* de la 6 Iunie.

* * *

Ştiri, de un caracter special, despre unirea din 1918, în *Revista poştelor, telegrafelor şi telefoanelor, 10 ani de la Unirea Ardealului şi Bucovinei.*

* * *

D. Ştefan Gr. Berechet publică într'o broşură, ca no. 2 din „Colecţia de legi vechi româneşti", „Aşăzămîntul ostăşesc pentru straja pămîntească a Valahii din 1832" şi „Condica penală ostăşească cu procedura ei din 1852, 1861 şi 1871" (Iaşi, 1929). —

* * *

Balada dobrogeană *Ilincuţa Sandului* (=Chira Chiralina), e presintată într'o nouă formă în *Revista societăţii „Tinerimea Romînă"*, X, 6-7.

* * *

www.dacoromanica.ro

In *Şezătoarea*, XXXVII, 1-2, cu prilejul unui articol despre şoltuzi, d. Artur Gorovei, care vorbeşte şi de păstrarea la Bogata a „ulucelor în care se măcina piatră auriferă", publică trei documente din Baia. Unul, de la şoltuzul Ştefan, primul pîrgar Pătraşco şi alţii: Ionaşco, Toma Făltin (nu „Făltii"), alt Ionaşco, Simioncea, Martin şi Lezea, poate fi de pe la 1600. Al doilea e de la Hancea, şoltuz, şi pîrgarii Mihăilă, Andreica, Dănilă şi Iosăp: poate fi de pe la 1650. Al treilea are data de 1615-6; e de la şoltuzul Ilie, cei doi „vel pîrgari" Miclăuş şi Ştefan şi pîrgarii Mihalcea şi Cozma. Se adauge un act folticenean din 1794, cu menţiunea şoltuzului Ilie Cărbune (de la Baia) şi a „d-sale Ghitman, Jidov".

* * *

In *O pagină din istoria medicinei în Muntenia* (din „Revista ştiinţelor medicale", no. 2, Februar 1929), d. Ioan C. Filitti adauge multe ştiri nouă. Se semnalează traducerea de G. Sion a „Topografiei" d-rului Caracaş. D-rul Iane de la Tîrgovişte în 1626 era cunoscut, nu însă Dumitraşco, medicul lui Matei Basarab (p. 5, nota 6). La paginile 6-7: Nikusios; familia Mamonàs, pomenită la Phrantzes, era de vechi nobili peloponesiani. O fiică a lui Constantin Cantacuzino Postelnicul ar fi luat pe Mamucca della Torre în 1667 (p. 9, nota 20). Atenţia autorului se îndreaptă mai mult asupra doctorilor din tărzia epocă fanariotă, Caracaş, Silvestru Filiti, Darvari, pentru cari se caută amănunte în „Istoria Romînilor" a lui Urechiă, foarte conştiincios despoiată în acest scop.

* * *

In colecţia „Din viaţa poporului romîn" (XXXVIII), d. N. I. Dumitraşcu dă un studiu despre strigoi.

* * *

In „Analele Academiei Romîne", secţia ştiinţifică, VI, 1, d. N. N. Moroşan dă „noi contribuţii preistorice asupra Basarabiei-de-Nord". Scurtă menţiune de pietre găsite.

* * *

In *Omilia exgetico-biblică*, I, (Oradea 1929), păr. Mihail Bulacu dă şi note despre acest gen în literatură noastră, veche.

* * *

www.dacoromanica.ro

Cu colaborarea d-lor Birnbaum, Matejček, Schraml şi Z. Wirth, d. Zdenek Wirth publică la Praga în 1926 o *Czechoslovak art from ancient times until the preseant day.*

* * *

Foarte bună lucrarea *Studiu introductiv în catehetica ortodoxă* a păr. M. Bulacu (Oradea 1928).

* * *

Institutul italian pentru Europa orientală publică o mare lucrare de colaboraţie. „La Cecoslovacchia" (Roma 1925), după a lui Giani Stuparich, *La nazione cèca* (Neapole, 1922). Un capitol nou şi folositor despre relaţiile culturale cu Italia şi Italieni, supt Carol al IV-lea, la Universitatea din Praga, p. 191; şcoală de notari creată de un Italian la Praga în 1271, p. 193; Petrarca la Praga, pp. 194-5; relaţii cu Enea Silviu dei Piccolomini, pp. 196-7; opera de convertire a lui Carlo Caraffa, pp. 138-9; Italieni în arhitectura cehă, p. 200 şi urm. Important şi acela despre arta populară ceho-slovacă, p. 246 şi urm. *Vasele din primul registru la pagina 256 au forma şi împodobirea geometrică a celor de la noi.* Tot ca la noi sînt desemnurile geometrice de pe îmbrăcămintea femeii de la pagina 257, no. 5. Satul Mikulov cu „Croaţii" imigraţi la 1588 e de Romîni, p. 257. Se vorbeşte şi de *Valaşi*, Valahii noştri (arta lor geometrică, p. 264). In Maramureş, se pomeneşte numai de Ruşi şi Huţuli, pp. 260-1. Istoriografia cehă, p. 237 şi urm.

* * *

Incă din 1926 s'a tipărit la Praga o *Géographie de la Tchécoslovaquie* de profesorul Stanislav Nikolau (trad. de André Tibal). Casă de lemn întocmai ca la noi în Valahia moravă, p. 75.

* * *

D. Mikulaš Smok presintă într'o broşură, *Organisation de l'enseignement en Tchécoslovaquie* (Praga 1924), resultatele atinse de reforma învăţămîntului în Ceho-Slovacia. Şi bibliografie. Ceva statistică. In Maramureşul legat de Republica vecină sînt numai patru şcoli româneşti, cu 655 de elevi (p. 16).

* * *

www.dacoromanica.ro

O bună istorie a literaturii cehe o dă în englezeşte d F. Chudoba *(A Short survey of czech litterature)*. Noi părţile despre cronica lui Venceslav şi a Ludmilei, despre cele două imnuri vechi în vulgară (pp. 10-2), despre Alexandria cehă, în versuri, după Gautier de Châtillon, din care se păstrează fragmente (p. 13) (secolul al XIII-lea ori al XIV-lea). Satire în versuri şi opere de drept, pp. 55-6. Pe larg Carol al IV-lea (de fapt: Vaclav), p. 17 şi urm.. Literatura de imitaţie franceză (Tristan şi Yseult) şi cea străină, pp. 20-1. Cea de predică şi reformă religioasă (Štitny, Matei de Ianov), p. 21 şi urm. Marele teolog Chelčicky, p. 33 şi urm. Călătorii la Constantinopol şi la Locurile Sfinte, p. 42.

* * *

Intr'o tesă la Cluj d. Frideric Mühlbächer se ocupă de *Medicii de samă maghiari ai Ardealului în sec. XVII şi XVIII* (Cluj 1928). In 1636-41, Arkosi învaţă la Padova (p. 13). Biografia şi portretul lui Francisc Páriz-Pápai (p. 14 şi urm.). Adam Molnar stă pe la 1750 şaisprezece ani în serviciul Curţii muntene (p. 30).

* * *

D. Giuseppe Lugli dă o ediţie engleză, tradusă de Gilbert Bagnani, din excelentul său ghid ştiinţific *The classical monuments of Rome and its vicinity*, (Roma, f. an). Admirabile ilustraţii.

* * *

De d. Eugen Porn *Realisările sociale, economice şi financiare ale Italiei fasciste* (Bucureşti 1929). Un întreg capitol e consacrat relaţiilor cu Romănia.

* * *

In *Circulaţia vechilor cărţi bisericeşti româneşti în Basarabia sub Ruşi, cîteva contribuţii* (din „Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău"; XIX; Chişinău 1929), d. P. Constantinescu-Iaşi aduce un real folos statisticei literaturii româneşti. Şcolile de după 1812, p. 8. Tipăriturile basarabene din aceiaşi epocă, pp. 9-10. Şi în 1867 se tipăreşte un „Ceaslov şi o culegere dogmatică", de preotul Teodor Bal-

www.dacoromanica.ro

taga, în 1871 (p. 10). Urmează publicaţiile de la 1906 încoace. Pentru cărţile trecute în Basarabia o sumă de clerici au dat preţioasa informaţie (v. pagina 56).

* * *

In vre-o cinzeci de pagini d. P. Constantinescu-Iaşi vrea să resume „Arheologiea (sic) preistorică" (Iaşi 1929). E un memento compilat după lucrări recente. Indicaţiile pentru România, pp. 26-7.

* * *

D. Alexandru Marcu dă o lucrare bine informată despre *Romantismul italian* (Bucureşti 1929).

* * *

In „Memoriile Academiei Romîne", IX, 6 (1929) *Comemorarea lui Francesco Petrarca* de N. Iorga.

* * *

In lucrările „Institutului de geografie al Universităţii din Cluj", V (1929), d. V. Meruţiu se ocupă de „Judeţele din Ardeal şi din Maramureş, până în Banat, evoluţie teritorială". Informaţie bogată şi adesea nouă. La început chiar, vechiul caracter al Voevodatelor noastre, admise de I. Bogdan ca anterioare alcătuirii Statelor slave, se explică prin copiarea ducatului carolingian de Slavii moravi. Observ acum că până la 1866 pe la Trotuş primarul se zicea *judeţ*. Lucrarea, făcută, se pare, în vederea noii legi administrative, presintă vasta materie până în cele mai mici amănunte. Reproduceri de hărţi în corp şi la sfîrşit.

* * *

Nu s'a observat că discursul lui Émile Deschamps la „Institutul Istoric" în 1846 despre „influenţa spiritului frances asupra Europei de doi secoli încoace" a fost tradus în 1857 de I. A. Comăneanu (Bucureşti, Romanov).

* * *

www.dacoromanica.ro

In *Statuti di Carrara e di Onzo* (ed. „Societății Ligure de istorie a patriei", Genova, 1929), se ieau măsuri contra bocitoarelor, *„plorantes mortuos extra domum* (p. 60).

* * *

In „Viața agricolă", XX, 11-4, d. D. G. Chițoiu schițează „desvoltarea științei agricole în România".

* * *

In *Anuarul Institutului de istorie națională*, IV (1927), păr. Ștefan Manciulea publică acte relative la evenimentele din 1848. Ar trebui ca toate aceste scrisori ardelenești în vechea ortografie ciparianâ să fie presintate în scrisul de azi: altfel e mare oboseală și pentru tipograf și pentru cetitor. Multe scrisori ale lui Bărnuț, contrasemnate și de Aron Florian și de Bariț. Cîte una și a lui Laurian.

* * *

In „Buletinul societății de geografie" pe 1927, păr. Ștefan Manciulea presintă „infiltrări de populații străine în Banat": dă știri nouă și cu totul prețioase despre populația românească în Vechiul Regat. Perfect sînt presintate, în cea mai bună limbă literară, așezările Cumanilor. Pentru „bufani" (de sigur de la „bufă", pădurenii; nu de la „bagajul" lor) cf. p. 25.

* * *

In *Revista de drept public*, IV, d. Ioan C. Filitti dă o înfățișare largă a desvoltării regimului administrativ la noi *(Despre vechea organisare administrativă a Principatelor romîne)*. Considerații totdeauna juste. Ici și colo informație nouă, ca aceia a apariției la Colomeia a boierilor cu calul și steguleţele, cu scutarul, după Prilusius, în 1845, în *Leges seu statuta ac privilegia regni Poloniae* (1553). In special e bine despoiată, pentru secolul al XVIII-lea, *Istoria Romînilor* a lui V. A. Urechiă. Se menționează proiecte constituționale din al XIX-lea, neobservate, ca al lui Iordachi Ruset, publicat în *Arhiva* de la Iași pe 1898, ori al lui Eufrosin Poteca (inedit la păr. N. Popescu) (pp. 32-3): e pentru votul de două categorii. In anexe proiectul din 1862 al lui Barbu Catargiu.

---

www.dacoromanica.ro

ABONAMENTUL: 60 de lei pe an.

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga
București, Șoseaua Bonaparte, 8.

www.dacoromanica.ro